

Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij

Carolien de Lauwere, Allard Jellema, Cor Wattel

WAGENINGEN
UNIVERSITY & RESEARCH

Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij

Carolien de Lauwere, Allard Jellema, Cor Wattel

Dit onderzoek is uitgevoerd door Wageningen Economic Research in opdracht van en gefinancierd door de Publiek Private Samenwerking Duurzame Zuivelketen, Toekomst bestendige en verantwoorde zuivelsector: integrale realisatie duurzaamheidsdoelen 2030 Duurzame Zuivelketen, projectcode TKI-AF-2023.

Wageningen Economic Research
Wageningen, mei 2023

RAPPORT
2023-036
ISBN 978-94-6447-683-5

De Lauwere, Carolien, Allard Jellema, Cor Wattel, 2023. *Melkveehouders over verduurzaming in de melkveehouderij*. Wageningen, Wageningen Economic Research, Rapport 2023-036. 144 blz.; 2 fig.; 3 tab.; 19 ref.

Hoe kunnen melkveehouders ondersteund en gefaciliteerd worden in de verduurzaming van de zuivelsector? Dat was in het kort de hoofdvraag van Duurzame Zuivelketen, de opdrachtgever van dit onderzoek. Om deze vraag te beantwoorden werden 40 melkveehouders geïnterviewd over de doelen van Duurzame Zuivelketen en de duurzaamheidsthema's die daarbij horen. De resultaten laten zien dat de meeste geïnterviewde melkveehouders wel willen veranderen, maar dat belemmerende externe condities dit moeilijk maken. Kennis bleek ook een rol te spelen. Melkveehouders leken zich niet altijd bewust te zijn van de duurzaamheidsopgave waar zij voor staan, met name bij 'ongrijpbare' thema's op het gebied van het terugdringen van ammoniak- en broeikasgasemissies en biodiversiteit.

How can dairy farmers be supported and facilitated in the transition to a more sustainable dairy farming sector? That, in a nutshell, was the key research question put forward by the organisation that commissioned this study, *Duurzame Zuivelketen* ('Sustainable Dairy Chain'). To answer this question, forty dairy farmers were interviewed about the goals of Sustainable Dairy Chain and its sustainability themes. The results of the survey reveal that, while most of the interviewed dairy farmers want to change, there are external obstacles that make this difficult for them. A lack of knowledge also played a role. Dairy farmers are not always aware of the urgency of the sustainability challenge they face, especially in relation to the more 'intangible' issues of reducing ammonia and greenhouse gas emissions and preserving biodiversity.

Trefwoorden: Duurzame Zuivelketen, melkveehouders, verduurzaming, gedragsverandering, interventies

Dit rapport is gratis te downloaden op <https://doi.org/10.18174/629784> of op www.wur.nl/economic-research (onder Wageningen Economic Research publicaties).

© 2023 Wageningen Economic Research
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag, T 070 335 83 30, E communications.ssg@wur.nl,
www.wur.nl/economic-research. Wageningen Economic Research is onderdeel van Wageningen University & Research.

Dit werk valt onder een Creative Commons Naamsvermelding-Niet Commercieel 4.0 Internationaal-licentie.

© Wageningen Economic Research, onderdeel van Stichting Wageningen Research, 2023
De gebruiker mag het werk kopiëren, verspreiden en doorgeven en afgeleide werken maken. Materiaal van derden waarvan in het werk gebruik is gemaakt en waarop intellectuele eigendomsrechten berusten, mogen niet zonder voorafgaande toestemming van derden gebruikt worden. De gebruiker dient bij het werk de door de maker of de licentiegever aangegeven naam te vermelden, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat zij daarmee instemmen met het werk van de gebruiker of het gebruik van het werk. De gebruiker mag het werk niet voor commerciële doeleinden gebruiken.

Wageningen Economic Research aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

Wageningen Economic Research is ISO 9001:2015 gecertificeerd.

Wageningen Economic Research Rapport 2023-036 | Projectcode 2282300459-PPS DZK

Foto omslag: Shutterstock

Inhoud

Woord vooraf	5
Samenvatting	6
S.1 Kernvraag	6
S.2 Kernboodschap	6
S.3 Methodologie	8
Summary	9
S.1 Key research question	9
S.2 Key findings	9
S.3 Methodology	11
1 Inleiding	12
1.1 In gesprek met melkveehouders	12
1.2 Leeswijzer	13
2 Materiaal en methode	14
2.1 Integraal gedragsmodel	14
2.2 Onderzoeksaanpak	15
2.3 Beschrijving van de bedrijven	17
3 Melkveehouders over verduurzaming	20
3.1 Melkveehouders willen wel verduurzamen, maar...	20
3.2 Land in goede conditie doorgegeven aan de volgende generatie belangrijkste waardeoriëntatie van melkveehouders	21
3.3 Melkveehouders positief over duurzaamheid, maar andere sectoren moeten ook meedoen	24
3.4 Melkveehouders ervaren diverse belemmeringen bij de (verdere) verduurzaming van hun bedrijven	25
3.4.1 Belemmeringen vanuit beleid: stip op de horizon ontbreekt	25
3.4.2 Beleid botst met de praktijk	26
3.4.3 Gebrek aan kennis bij overheden	27
3.4.4 Gebrek aan kennis bij burgers	27
3.4.5 Publieke opinie is een ergernis voor veel geïnterviewde melkveehouders	28
3.4.6 Deel geïnterviewde melkveehouders onderschrijft noodzaak van verandering in de melkveehouderij	30
3.4.7 Veel geïnterviewde melkveehouders vinden dat de sector er nog onvoldoende in slaagt om de dialoog met de samenleving en de politiek aan te gaan	31
4 Hoe denken de melkveehouders over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen	32
4.1 Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit	34
4.1.1 Verduurzamen is niet mogelijk zonder goed verdienenmodel	34
4.1.2 Zonder continuïteit geen duurzaamheid	35
4.2 Naar een energie-neutrale melkveehouderij in 2030	35
4.2.1 Energiebesparing bespaart geld	35
4.2.2 Duurzame energie gebruiken is goed als het echt duurzaam is	36
4.2.3 Duurzame energie produceren biedt kansen maar er zijn ook twijfels	36
4.2.4 Verlagen broeikasgasemissies	38
4.3 Optimaal dierenwelzijn	40
4.3.1 Dierenwelzijn staat hoog in het vaandel	40
4.3.2 Verlengen levensduur is belangrijk maar niet tegen elke prijs	41

4.3.3	Minder antibiotica gebruiken mag niet ten koste gaan van dierenwelzijn	42
4.4	Behoud van weidegang belangrijk maar liever niet volgens de klok	43
4.5	Behoud van biodiversiteit	44
4.5.1	Biodiversiteit is wel belangrijk, maar wat is het eigenlijk precies?	44
4.5.2	Verlagen ammoniakemissies	45
4.6	Grondgebondenheid in de veehouderij	46
4.6.1	Grondgebondenheid is belangrijk maar het moet niet verplicht worden	46
4.6.2	65% eiwit van eigen land lukt niet altijd	48
4.7	Veiligheid op het erf heel belangrijk, maar ...	50
5	Oplossingen	51
5.1	Geïnterviewde melkveehouders over kansen voor verduurzaming	51
5.2	Geïnterviewde melkveehouders over oplossingen voor verduurzaming	52
5.3	Geïnterviewde melkveehouders over kritische succesfactoren voor verduurzaming	53
6	Reflectie en conclusies	54
6.1	Inleiding	54
6.2	Willen: melkveehouders willen wel verduurzamen maar geven aan dit niet altijd te kunnen	55
6.3	Kunnen: belemmerende externe condities staan verduurzaming in de melkveehouderij in de weg	55
6.4	Weten: melkveehouders lijken niet altijd te weten wat van hen verwacht wordt en hoe ze dit aan kunnen pakken	55
6.5	Bij een aantal duurzaamheidsthema's ontbreekt het nog aan kennis (het weten), motivatie (het willen) en mogelijkheden (het kunnen) om (meer) aan verduurzaming te doen	57
6.6	Interventies om verduurzaming in de melkveehouderij te stimuleren moeten zich richten op het weten, het willen en het kunnen	60
6.7	Melkveehouders kunnen het niet alleen	61
6.8	Ten slotte: melkveehouders zijn blij dat er niet over hen maar met hen gepraat wordt	62
7	Aanbevelingen: kloof overbruggen, samen werken aan de toekomst	63
7.1	Meer investeren in het 'waarom'	63
7.2	Meer faciliteren met betrekking tot het 'hoe': handelingsperspectieven verduidelijken en belemmeringen wegnemen	63
7.3	Praktische samenwerking en dialoog zoeken, zeker ook op lokaal niveau	64
7.4	Een meer consistente lijn schetsen waar de Zuivel naartoe beweegt en Duurzame Zuivelketen helderder positioneren	64
7.5	Last but not least: rechtvaardigheid en fair share	65
	Dankbetuiging	66
	Bronnen en literatuur	67
Bijlage 1	Vragenlijst over verduurzaming in de melkveehouderij	69
Bijlage 2	Scores met betrekking tot het belang van bepaalde bedrijfsdoelstellingen, duurzaamheidsthema's en motivaties	75
Bijlage 3.1	Citaten bij paragraaf 3.1-3.3: Melkveehouders over verduurzaming	77
Bijlage 3.2	Citaten bij paragraaf 3.4: Externe omstandigheden	83
Bijlage 4	Citaten bij hoofdstuk 4: Hoe denken de melkveehouders over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen	88
Bijlage 5.1	Geïnterviewde melkveehouders over kansen van verduurzaming	127
Bijlage 5.2	Geïnterviewde melkveehouders over oplossingen voor verduurzaming	132
Bijlage 5.3	Geïnterviewde melkveehouders over kritische succesfactoren voor verduurzaming	141

Woord vooraf

Verduurzaming in de melkveehouderij staat momenteel volop in de belangstelling bij melkveehouders, zuivelondernemingen, beleidsmakers, onderzoekers en andere betrokkenen. Dit is mede ingegeven door elkaar snel opvolgende ontwikkelingen in politiek en beleid en het maatschappelijk debat over duurzaamheid, planetaire grenzen en de rol van veehouderij daarin op het gebied van klimaat, biodiversiteit, fosfaat, waterkwaliteit en stikstof. Dit stelt melkveehouders voor grote uitdagingen. Om hun bedrijf toekomstbestendig te houden of te krijgen, moeten zij soms ingrijpende maatregelen nemen.

Duurzame Zuivelketen is een initiatief van de zuivelsector dat zich richt op het samenwerken aan een toekomstbestendige zuivelketen. In dit samenwerkingsprogramma van ZuivelNL werken melkveehouders - via de Nederlandse Land- en Tuinbouworganisatie (LTO Nederland), de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV), het Nederlands Agrarische Jongeren Kontakt (NAJK) en de Dutch Dairymen Board (DDB) - en de zuivelindustrie via de Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO) samen aan duurzaamheidsthema's. Door Duurzame Zuivelketen is Wageningen Economic Research gevraagd te onderzoeken hoe melkveehouders ondersteund en gefaciliteerd kunnen worden in de verduurzaming van de zuivelsector. Om deze vraag te beantwoorden werden 40 melkveehouders geïnterviewd over de doelen van Duurzame Zuivelketen en de duurzaamheidsthema's die daarbij horen.

Het onderzoek geeft inzicht in de motivatie van melkveehouders om te verduurzamen en de belemmeringen die zij daarbij ervaren. Ook worden aanbevelingen gedaan die Duurzame Zuivelketen kunnen helpen om melkveehouders meer 'op maat' te ondersteunen bij het verduurzamen van hun bedrijven.

Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de Publiek Private Samenwerking Duurzame Zuivelketen, Toekomstbestendige en verantwoorde zuivelsector: integrale realisatie duurzaamheidsdoelen 2030 Duurzame Zuivelketen. Wij danken onze opdrachtgevers voor het in ons gestelde vertrouwen. Daarnaast bedanken wij alle melkveehouders die wij mochten interviewen, voor de tijd die ze voor ons hebben vrijgemaakt en de inzichten die ze met ons hebben gedeeld. Zonder hun waardevolle input had dit onderzoek niet tot stand kunnen komen.

Ir. O. (Olaf) Hietbrink
Business Unit Manager Wageningen Economic Research
Wageningen University & Research

Samenvatting

S.1 Kernvraag

Hoe kunnen melkveehouders ondersteund en gefaciliteerd worden in de verduurzaming van de zuivelsector? Dat was in het kort de hoofdvraag van Duurzame Zuivelketen, de opdrachtgever van dit onderzoek. In dit samenwerkingsprogramma van ZuivelNL waarin melkveehouders en de zuivelindustrie via de Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO) samenwerken, heeft doelen gesteld om de Nederlandse melkveehouderij te verduurzamen. De doelen voor 2030 vallen onder zeven hoofdthema's: (1) verdienmodellen, (2) klimaat, (3) diergezondheid en dierenwelzijn, (4) weidegang, (5) biodiversiteit, (6) grondgebondenheid en (7) veiligheid.¹

Het doel van dit onderzoek is om de partners van Duurzame Zuivelketen te faciliteren in het ontwikkelen van interventies die bijdragen aan het realiseren van de duurzaamheidsdoelen van Duurzame Zuivelketen door het geven van een beter inzicht in de intrinsieke motivatie van melkveehouders om al of niet bij te dragen aan deze doelen. Pas als duidelijk is waarom melkveehouders bepaalde keuzes wel of niet maken ten aanzien van verduurzaming, is het ook mogelijk interventies te benoemen die daarbij aansluiten.

S.2 Kernboodschap

- De meeste geïnterviewde melkveehouders staan over het algemeen positief - of in ieder geval niet afwijzend - tegenover verduurzaming. Een aantal lijkt echt intrinsiek gemotiveerd te zijn en een aantal staat er juist heel defensief in.
- De melkveehouders noemen vaak allerlei obstakels op die verduurzaming moeilijk maken. Voorbeelden zijn: het ontbreken van een goed verdienmodel, wisselend beleid, een gebrek aan visie bij de overheid en de zuivelondernemingen, het ontbreken van een stip op de horizon, een negatief imago en een gebrek aan kennis bij burgers, beleidsmakers en politieke partijen. Belemmerende externe condities lijken dus de boventoon te voeren als het gaat om het niet doorvoeren van duurzaamheidsmaatregelen.
- Kennis speelt ook een rol. Melkveehouders denken heel verschillend over wat duurzaamheid nu precies is en niet alle geïnterviewde melkveehouders lijken zich bewust te zijn van de duurzaamheidsopgave waar zij voor staan. Met name bij 'ongrijpbare' thema's zoals het terugdringen van ammoniak- en broeikasgasemissies en biodiversiteit blijkt nog veel onduidelijk te zijn bij melkveehouders.
- Wat dat betreft blijkt er een kloof te bestaan tussen wat melkveehouders belangrijk vinden en wat de overheid en zuivelorganisaties belangrijk vinden. Kennisoverdracht en communicatie 'op maat' om bewustwording bij melkveehouders te stimuleren en het 'waarom' uit te leggen, zijn dus belangrijk, naast het wegnemen van obstakels en het bieden van handelingsperspectief.
- Ook vragen de geïnterviewde melkveehouders om meer integraal beleid waarin de samenhang tussen diverse duurzaamheidsmaatregelen en de richting waar de overheid en de zuivelsector naartoe willen bewegen - de stip op de horizon - duidelijk worden. Dit maakt duidelijk dat melkveehouders het niet alleen kunnen. Overheid, zuivelondernemingen en andere ketenpartijen moeten ook hun rol pakken, onder andere door te komen met helder en consistent beleid.
- Ten slotte zou iets gedaan moeten worden dat appelleert aan het gevoel van onrechtvaardigheid dat veel geïnterviewde melkveehouders ervaren: hoe verhouden de inspanningen die melkveehouders moeten leveren zich tot de inspanningen die van andere sectoren - zoals de industrie en de luchtvaart - worden verwacht om biodiversiteit te behouden en klimaatverandering tegen te gaan?

¹ Zie <https://www.duurzamezuivelketen.nl/over-ons/> voor de omschrijving die Duurzame Zuivelketen op de website hanteert.

Resultaten van het onderzoek laten zien dat interventies en incentives die melkveehouders kunnen ondersteunen bij het verduurzamen van hun bedrijf gericht moeten zijn op het vergroten van de intrinsieke motivatie (het 'willen'), het wegnemen van obstakels (het 'kunnen') en het vergroten van kennis (het 'weten'). Onderstaande tabel illustreert dit. Daarin is het volgende te zien:

1. Alle melkveehouders vinden een goed verdienmodel en bedrijfscontinuïteit belangrijk maar hebben nog veel vragen over hoe dit te realiseren in relatie tot verduurzaming.
2. Bij verminderen broeikasgas- en ammoniakemissies en behoud van biodiversiteit worden de meeste belemmeringen ervaren.
3. Grondgebondenheid en eiwit van eigen land zijn ook thema's waar veel twijfels over bestaan.
4. Dierenwelzijn, verlengen van de levensduur van de koeien en verminderen van antibioticumgebruik zijn bekende thema's voor de melkveehouders, maar ze ervaren hierin wel tegenstrijdigheden.
5. Meninge over weidegang lopen uiteen.
6. Energiebesparing en produceren en gebruiken van duurzame energie roepen de minste vragen op bij melkveehouders.
7. Belang van veiligheid op het erf wordt door alle melkveehouders onderschreven.

Tabel S1 Mate waarin de gedragsdeterminanten 'weten', 'willen' en 'kunnen' een rol spelen bij de verschillende duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen; een rood of een oranje vakje betekent dat in meer (rood) of mindere (oranje) mate belemmeringen worden ervaren, een groen vakje betekent dat dit niet het geval is

	Weten waarom	Weten hoe (handelings-perspectief)	Willen - intrinsiek	Willen - extrinsiek	Kunnen - bedrijfscontext (inclusief ondernemer)	Kunnen - externe factoren
Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit						
Verdienmodel	groen	rood	groen	rood	rood	rood
Bedrijfscontinuïteit	groen	rood	groen	rood	rood	rood
Klimaat						
Broeikasgasemissies	oranje	rood	oranje	oranje	oranje	oranje
Energie besparing	groen	groen	groen	groen	Automatisering vraagt meer stroom	oranje
Duurzame energie produceren	groen	groen	asbest van de 21 ^{ste} eeuw	groen	soms moet asbestdak eerst vervangen	Financiering door de bank, subsidies
Duurzame energie gebruiken	hoe duurzaam is duurzame energie?	groen	oranje	nodig voor certificering	groen	groen
Dierenwelzijn en diergezondheid						
Verlengen levensduur	groen	multifactoriëel	oranje	meer werk, meer tijd	oranje	groen
Antibioticum verder reduceren	groen	groen	oranje	oranje	oranje	groen
Dierenwelzijn	groen	groen	oranje	oranje	oranje	groen
Weidegang						
weidegang	oranje	groen	oranje	oranje	oranje	groen
Biodiversiteit						
biodiversiteit	oranje	rood	oranje	oranje	oranje	groen
ammoniak	oranje	rood	oranje	oranje	oranje	oranje
Grondgebondenheid						
grondgebondenheid	oranje	groen	oranje	oranje	rood	rood
Eiwit van eigen land	oranje	oranje	oranje	groen	oranje	weer, kalenderlandbouw
Veiligheid						
Veiligheid op het erf	groen	groen	groen	groen	groen	groen

S.3 Methodologie

Om inzicht te krijgen in de percepties van melkveehouders over de doelen die Duurzame Zuivelketen voor 2030 heeft gesteld, zijn 40 melkveehouders geïnterviewd met een gangbare bedrijfsvoering. Ze hadden bedrijven van verschillende omvang en intensiteit, verschillende leeftijden, woonden in verschillende delen van het land en leverden de melk aan verschillende zuivelfabrieken. Daarnaast werd verwacht dat ze verschillende meningen hadden over de verduurzaming in de melkveehouderij. De interviews duurden ongeveer anderhalf uur en vonden in verband met de Covid-19-situatie grotendeels online plaats. Alle geïnterviewde melkveehouders gaven door middel van een door hen ondertekend formulier toestemming voor het gebruiken van hun antwoorden voor dit onderzoek.

Voor het analyseren van de interviews werd gebruikgemaakt van een integraal gedragsmodel. In een dergelijk gedragsmodel staan zowel intrinsieke drijfveren om gedrag te veranderen centraal als externe condities die mede bepalen of een beoogd gedrag ook daadwerkelijk uitgevoerd kan (en mag) worden. Een bekend integraal gedragsmodel is het gedragsveranderingswiel of COM-B model van Michie et al. (2011). COM staat voor Capability, Opportunity en Motivation, ofwel: Weten mensen hoe ze hun gedrag kunnen veranderen (hebben ze de kennis), kunnen ze hun gedrag veranderen (hebben ze daar de mogelijkheid voor) en willen ze hun gedrag veranderen (zijn ze daarvoor voldoende gemotiveerd)? Om gedrag te begrijpen, moet het dus opgesplitst worden in de gedragsdeterminanten weten, willen en kunnen. Voorgestelde interventies moeten daar dan bij aansluiten.

De interviews vonden plaats in 2021. In deze periode speelde met name het stikstofdossier de boventoon. Het advies van de commissie Remkes was in 2020 verschenen en in maart 2021 is de stikstofwet aangenomen waarin beleidsdoelen zijn opgenomen waarvan duidelijk was dat die van grote invloed zouden kunnen zijn op de veehouderij in Nederland. De interviews vonden wel ruim plaats voor de presentatie van de uitwerking van het stikstofbeleid met onder andere de bekende stikstofkaart in juni 2022, die veel boze en verontruste boeren op de been bracht.

De aanbevelingen sluiten aan bij het rapport 'Wat wel kan. Uit de impasse en een aanzet voor perspectief' van Remkes (2022) op het gebied van het verspreiden van werkende ideeën en oplossingen (handelingsperspectieven), het actief delen van kennis en het realiseren van gedragsveranderingen.

De conclusies van het rapport zijn gebaseerd op veertig diepte-interviews met melkveehouders met een gangbare bedrijfsvoering. Dit geeft een goed beeld van de diversiteit die tussen melkveehouders bestaat wat betreft hun houding tegenover en perceptie van duurzaamheid. Het is op basis van deze interviews echter niet mogelijk kwantitatieve uitspraken te doen over hoe melkveehouders tegenover verduurzaming stonden.

Summary

S.1 Key research question

How can dairy farmers be supported and facilitated in the transition to a more sustainable dairy farming sector? That, in a nutshell, was the key research question put forward by the organisation that commissioned this study, *Duurzame Zuivelketen* ('Sustainable Dairy Chain'). This ZuivelNL partnership, in which dairy farmers and the dairy industry work together through the Dutch Dairy Organisation (NZO), has set goals to make Dutch dairy farming more sustainable. The goals for 2030 fall under seven key themes: (1) business models, (2) climate sensible dairy, (3) animal health and welfare, (4) cows in the meadows, (5) biodiversity conservation, (6) land-related dairy farming and (7) safety at the farm yard.²

The aim of this study is to help the Sustainable Dairy Chain partners to develop interventions that can contribute to achieving Sustainable Dairy Chain's sustainability goals by improving their understanding of the intrinsic motivations of dairy farmers in relation to these goals. To identify suitable interventions, Sustainable Dairy Chain needs to know why dairy farmers make particular choices with regard to sustainability.

S.2 Key findings

- Most of the interviewed dairy farmers generally agreed with – or in any case did not dismiss – the goal of sustainability. Some seem to be truly intrinsically motivated to change, but others take a very defensive stance.
- Dairy farmers often cite all manner of obstacles to achieving sustainability, such as: the lack of a viable business model, constantly changing policies, lack of a clear vision (both from the government and the dairy companies), no 'dot on the horizon', a negative image, and a lack of knowledge among the public, policymakers and political parties. So, external obstacles appear to be the main reason why dairy farmers do not implement sustainability measures.
- Knowledge also plays a role. Dairy farmers have very different ideas about exactly what sustainability means, and not all the interviewed dairy farmers seemed to be aware of the urgency of the sustainability challenge they face. They are particularly uncertain about the more 'intangible' issues, such as reducing ammonia and greenhouse gas emissions and preserving biodiversity.
- In this respect, there appears to be a gap between what dairy farmers think is important and what the government and the dairy companies consider to be the key challenges. So, in addition to removing obstacles and making clear which concrete measure farmers can take, it is important to ensure that dairy farmers are clearly informed with tailor-made communication campaigns.
- The interviewed dairy farmers also call for more integrated policies that more clearly define the relationships between the various sustainability measures and the goals that the government and the dairy industry want to achieve: the 'dot on the horizon'. It is clear that dairy farmers cannot take up this challenge alone. The government, dairy companies and other supply chain stakeholders will also need to play their part, among others by coming up with clear and consistent policies.
- Finally, a response is needed to the sense of injustice experienced by many of the interviewed dairy farmers: how does the commitment that dairy farmers are required to make to preserve biodiversity and prevent climate change compare with the commitment expected of other sectors, such as industry and aviation?

² See <https://www.duurzamezuivelketen.nl/en/about-us/> for the definition used by Sustainable Dairy Chain on its website.

The results of the study reveal that interventions and incentives to help dairy farmers make their farms more sustainable will need to focus on increasing intrinsic motivation (the *motivation* to change), removing obstacles (the *opportunity* to change) and increasing knowledge (the *capability* to change). The table below illustrates this. The table reveals the following key points:

1. All dairy farmers consider a viable business model and business continuity important, but they still have many questions about how these can be achieved in combination with sustainability measures.
2. Reducing greenhouse gas and ammonia emissions and preserving biodiversity are considered to be the biggest obstacles.
3. The themes of 'land-related farming' and homemade protein (produced on-farm) also give rise to much uncertainty.
4. Animal welfare, longer-lived stock and reducing antibiotic use are familiar themes for dairy farmers, but they do see contradictions here.
5. Opinions on the importance of grazing vary.
6. The importance of reducing energy consumption and producing and using renewable energy are the least controversial themes.
7. All dairy farmers agree it is important to maintain safe farming practices.

Table S1 Extent to which the behavioural determinants 'capability', 'motivation' and 'opportunity' play a role in the various sustainability themes of Sustainable Dairy Chain. A red or orange box means obstacles are experienced to a greater (red) or lesser (orange) extent. A green box means no obstacles are experienced.

	Capability (knowledge of why)	Capability (knowledge of how, i.e. practical perspectives)	Motivation (intrinsic)	Motivation (extrinsic)	Opportunity (farm management)	Opportunity (external factors)
Revenue model and business continuity						
Business model	Green	Red	Green	Green	Red	Red
Business continuity	Green	Red	Green	Green	Red	Red
Climate						
Greenhouse gas emissions	Yellow	Red	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow
Energy saving	Green	Green	Green	Green	More automated farming practices demand more power	Yellow
Renewable energy production	Green	Green	The asbestos of the 21st century	Green	Asbestos roof may need to be replaced first	Bank financing, subsidies and grants
Using renewable energy	How sustainable is renewable energy?	Green	Yellow	Required for certification	Green	Green
Animal health and welfare						
Longer-lived livestock	Green	Multifactorial	Yellow	Yellow	More work, more time	Green
Further reduction of antibiotics use	Green	Green	Yellow	Yellow	Yellow	Green
Animal welfare	Green	Green	Yellow	Yellow	Yellow	Green
Grazing						
Grazing	Yellow	Green	Yellow	Yellow	Yellow	Green
Biodiversity						
Biodiversity	Yellow	Red	Yellow	Yellow	Yellow	Green
Ammonia	Yellow	Red	Yellow	Yellow	Yellow	Yellow
Land-related farming						
Land-related farming	Yellow	Green	Yellow	Yellow	Red	Red
Homemade protein	Yellow	Yellow	Yellow	Green	Yellow	Weather, calendar-based farming
Safety						
Safe farming practices	Green	Green	Green	Green	Green	Green

S.3 Methodology

To gain more insight into dairy farmers' perceptions of the goals set by Sustainable Dairy Chain for 2030, forty conventional dairy farmers were interviewed. The participants in the survey were from all over the Netherlands, had varying ages, managed farms of varying size and intensity, and supplied milk to various dairy companies. The survey population was selected to ensure a range of different opinions about the importance of sustainability in dairy farming. The interviews lasted about an hour and a half and took place largely online due to the coronavirus restrictions at the time. All the interviewed dairy farmers signed a consent form giving their permission to use their responses for the purposes of this study.

An integrated behavioural model was used to analyse the interview responses. The behavioural model took into account both intrinsic motivations to change behaviour and external conditions that help determine whether an intended behaviour can and will actually be carried out. An example of an integrated behavioural model is the behavioural change wheel, or COM-B model, developed by Michie et al. (2011). COM stands for Capability, Opportunity and Motivation, in other words: does participants know how to change their behaviour (are they *capable* of change), can they change their behaviour (do they have the *opportunity* to change), and do they want to change their behaviour (are they *motivated* to change)? So, to understand behaviour, it can be broken down into the behavioural determinants *capability*, *opportunity* and *motivation*. The proposed interventions should necessarily be in line with these behaviours.

The interviews took place in 2021, when the nitrogen issue dominated the public debate in the Netherlands. The recommendations of the Remkes committee had been published in 2020, and the Nitrogen Act was passed in March 2021, which included policy goals that would clearly have a major impact on livestock farming in the Netherlands. The interviews did take place before the presentation of the elaboration of the nitrogen policy, including the publication of the well-known 'nitrogen map' in June 2022, which was met by protest by many angry and concerned farmers.

The recommendations follow those in the Remkes report of 2022 on the future of Dutch agriculture ('*Wat wel kan. Uit de impasse en een aanzet voor perspectief*') to disseminate practicable ideas and solutions (practical perspectives), actively share knowledge and achieve behavioural change.

The conclusions in the report are based on forty in-depth interviews with conventional dairy farmers. The report provides a good picture of the diversity among dairy farmers in terms of their attitudes towards and perceptions of sustainability. However, the results of the interviews cannot be used to quantify the opinions of dairy farmers about sustainability.

1 Inleiding

1.1 In gesprek met melkveehouders

Verduurzaming in de melkveehouderij staat momenteel volop in de belangstelling bij melkveehouders, zuivelondernemingen, beleidsmakers, onderzoekers en andere betrokkenen. Dit is mede ingegeven door elkaar snel opvolgende ontwikkelingen in politiek en beleid en het maatschappelijk debat over duurzaamheid, planetaire grenzen en de rol van veehouderij daarin op het gebied van klimaat, biodiversiteit, fosfaat, waterkwaliteit en stikstof. Dit stelt melkveehouders voor grote uitdagingen. Om hun bedrijf toekomstbestendig te houden of te krijgen, moeten zij soms ingrijpende maatregelen nemen. Duurzame Zuivelketen is een initiatief van de zuivelsector dat zich richt op het samen werken aan een toekomstbestendige zuivelketen. In dit samenwerkingsprogramma van ZuivelNL werken melkveehouders - via de Nederlandse Land- en Tuinbouworganisatie (LTO Nederland), de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV), het Nederlands Agrarische Jongeren Kontakt (NAJK) en de Dutch Dairymen Board (DDB) - en 13 zuivelondernemingen via de Nederlandse Zuivelorganisatie (NZO) samen aan duurzaamheidsthema's. Duurzame Zuivelketen heeft al in 2012 een aantal doelen gesteld om de Nederlandse melkveehouderij te verduurzamen. Deze doelen vielen onder de vier hoofdthema's klimaat en energie, diergezondheid en dierenwelzijn, weidegang en biodiversiteit en milieu. In 2019 zijn deze doelen en thema's geactualiseerd en zijn drie thema's en doelen toegevoegd voor 2030. Dit heeft de onderstaande 7 hoofdthema's opgeleverd (Doornewaard et al., 2022):

- Verdienmodellen
- Klimaat, mede door het verlagen van broeikasgasemissies, energiebesparing en het gebruiken en produceren van duurzame energie
- Diergezondheid en dierenwelzijn, mede door het verlengen van de levensduur van de koeien in combinatie met het verlagen van het antibioticagebruik en het goed zorgen voor het jongvee
- Weidegang
- Biodiversiteit, mede door het verlagen van ammoniakemissies
- Grondgebondenheid, onder andere door minstens 65% van het benodigde eiwit van eigen land te halen
- Veiligheid.

De doelen die de Duurzame Zuivelketen voor 2020 stelde zijn deels gerealiseerd; die voor klimaat en ammoniak echter niet, en een aantal doelen - dierenwelzijn en biodiversiteit - zijn nog niet te meten (zie Doornewaard et al., 2020). De uitdaging voor 2030 zit dus in oude én nieuwe ambities en in de integrale realisatie daarvan. Om naar een integraal duurzame zuivelsector te werken, is dan ook een vernieuwende aanpak nodig.

Het doel van het in dit rapport beschreven onderzoek is om de partners van Duurzame Zuivelketen te faciliteren in het ontwikkelen van interventies die bijdragen aan het realiseren van de duurzaamheidsdoelen van Duurzame Zuivelketen door het geven van een beter inzicht in de intrinsieke motivatie van melkveehouders om al of niet bij te dragen aan deze doelen. Pas als we weten waarom melkveehouders bepaalde keuzes wel of niet maken ten aanzien van verduurzaming, is het ook mogelijk interventies te benoemen die daarbij aansluiten. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat bepaalde melkveehouders wel willen verduurzamen, maar niet weten hoe ze dit moeten aanpakken omdat het hen ontbreekt aan de juiste kennis, voldoende financiële middelen (bijvoorbeeld om de stal aan te passen) of de juiste vergunningen. In het volgende hoofdstuk gaan we hier dieper op in.

1.2 Leeswijzer

Het rapport is als volgt opgebouwd: in hoofdstuk 2, materiaal en methoden, beschrijven we eerst het integrale gedragsmodel dat we hebben gebruikt als basis voor dit onderzoek (paragraaf 2.1). Hierin kijken we zowel naar intrinsieke factoren die gedrag bepalen als extrinsieke factoren die gedrag mogelijk maken. De onderzoeksaanpak komt vervolgens in paragraaf 2.2 aan de orde, en de beschrijving van de bedrijven in paragraaf 2.3. In deze paragraaf laten we aan de hand van een infographic zien hoe onze steekproef is opgebouwd. In hoofdstuk 3 tot en met 5 beschrijven we de resultaten van ons onderzoek. In deze hoofdstukken komen vooral de geïnterviewde melkveehouders aan het woord. In hoofdstuk 3 beschrijven we hoe de geïnterviewde melkveehouders denken over verduurzaming en welke belemmeringen ze ervaren om hun bedrijven (verder) te verduurzamen, in hoofdstuk 4 hoe ze denken over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen en in hoofdstuk 5 welke kansen en oplossingen ze zien. We illustreren onze bevindingen aan de hand van een beperkt aantal uitspraken van melkveehouders, maar veel meer uitspraken over de verschillende onderwerpen zijn te vinden in bijlagen 3-6. Ook laten we aan het begin van elk hoofdstuk zien welk deel van het intrinsieke gedragsmodel van toepassing is. In hoofdstuk 6 nemen wij het woord weer over van de melkveehouders en reflecteren op wat zij hebben gezegd aan de hand van het integrale gedragsmodel dat we in paragraaf 2.1 hebben gepresenteerd. We koppelen onze bevindingen aan mogelijke interventies of incentives die kunnen helpen om verschillende belemmeringen weg te nemen. We sluiten het rapport af met een aantal aanbevelingen (hoofdstuk 7). Voor de leesbaarheid zijn letterlijke uitspraken van melkveehouders in spreektaal aangepast in het hoofdrapport. In de bijlagen zijn alle uitspraken origineel gehouden.

Het onderzoek is uitgevoerd in het kader van de PPS 'Toekomstbestendige en verantwoorde zuivelsector: Integrale realisatie duurzaamheidsdoelen 2030 Duurzame Zuivelketen' (TKI-AF-LWV19256).³

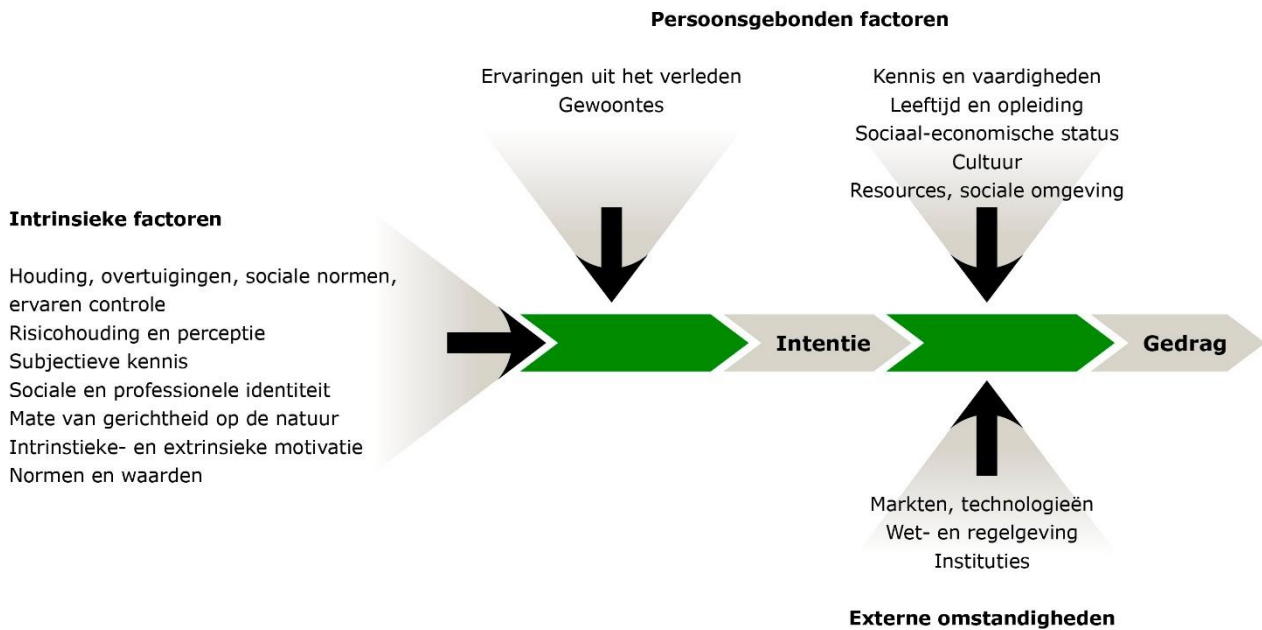
³ <https://research.wur.nl/en/projects/lwv19256-toekomstbestendige-en-verantwoorde-zuivelsector-duurzame>

2 Materiaal en methode

2.1 Integraal gedragsmodel

Gedragsverandering speelt een belangrijke rol bij de verdere verduurzaming van de melkveehouderij. Om gedragsverandering te realiseren, is het belangrijk om het huidige/bestaand gedrag ten aanzien van verduurzaming eerst te begrijpen. Hiervoor kan gebruikgemaakt worden van een integraal gedragsmodel (zie Figuur 2.1). In een dergelijk gedragsmodel staan zowel intrinsieke drijfveren om gedrag te veranderen centraal als externe condities die mede bepalen of een beoogd gedrag ook daadwerkelijk uitgevoerd kan (en mag) worden. Intrinsieke drijfveren zijn bijvoorbeeld de houding tegenover verduurzaming, gevoeligheid voor sociale druk, ervaren gedragscontrole en capaciteit (i.e. heb ik voldoende kennis en geld om mijn bedrijf verder te verduurzamen?), en risicohouding en -perceptie (i.e. hoe risicovol zijn de maatregelen die ik wil nemen om mijn bedrijf verder te verduurzamen?). Externe condities zijn kenmerken van 'buitenaf' die buiten de invloedssfeer van de persoon zelf liggen zoals bijvoorbeeld wet- en regelgeving, markten, technologie en toegang tot of beschikbaarheid van nieuwe kennis. Ook adviseurs kunnen als 'externe factor' opgevat worden, omdat hun houding en adviezen omtrent verduurzaming in de melkveehouderij ook van invloed kunnen zijn op de beslissingen van melkveehouders.

Figuur 2.1 is een weergave van een integraal gedragsmodel. Aan de linkerkant staan de intrinsieke gedragsfactoren die de intentie bepalen om een bepaald gedrag wel of niet uit te voeren. Aan de rechterkant staan de externe condities - of contextuele factoren - die bepalen of de intentie om een bepaald gedrag uit te voeren ook daadwerkelijk tot actie leidt (Panter-Brick et al., 2006; Ellis-Iversen et al., 2010). Deze externe condities zijn weer onder te verdelen in persoonlijke condities die te maken hebben met de persoon zelf, bijvoorbeeld hun opleiding, leeftijd, geslacht, culturele achtergrond, kennisniveau, sociale omgeving etc., en externe condities 'van buitenaf' die te maken hebben met wet- en regelgeving, markten, stand van kennis en technologie, instituties en dergelijke (Wilson en Dowlatabadi, 2007). Daarnaast kunnen ervaringen uit het verleden en gewoontes nog van invloed zijn (zie midden). Heeft een melkveehouder bijvoorbeeld al eens geprobeerd om het gebruik van kunstmest te verminderen en de grasopbrengst veel daardoor tegen, dan zal deze melkveehouder een volgende keer huiverig zijn om minder kunstmest te gebruiken (ervaringen uit het verleden). Gewoontegedrag kan hierin ook een rol spelen. Als een melkveehouder altijd een bepaalde hoeveelheid kunstmest gebruikt of gewend is dit altijd bij bepaalde omstandigheden te doen, zal het moeilijk worden dit anders te gaan doen (gewoontegedrag). Een vergelijkbaar voorbeeld is te bedenken bij het gebruik van antibiotica, bijvoorbeeld in combinatie met het verlengen van de levensduur: een melkveehouder vindt het bijvoorbeeld belangrijk om de levensduur van de koeien te verlengen, maar wil ook zo weinig mogelijk antibiotica gebruiken. Helaas worden daardoor wel een aantal oudere koeien ziek. Dit zorgt voor veel extra werk. Een volgende keer zal de melkveehouder dan toch wat minder lang wachten met antibiotica toedienen (via de dierenarts) (ervaring uit het verleden). Bovendien vindt ze het ook heel erg moeilijk om langer te wachten met het toedienen van antibiotica dan ze gewend is. De buurman waar ze vroeger vaak kwam doet het immers ook altijd zo (gewoontegedrag).

Figuur 2.1 *Integraal gedragsmodel, gebaseerd op gedragstheorieën van Ajzen (1991), Fishbein en Ajzen (2010), Panter-Brick et al. (2006) en Ellis-Iversen et al., (2010) en Wilson en Dowlatabadi, (2007)*

Een bekend integraal gedragsmodel is het gedragsveranderingswiel ('behavioural change wheel') of COM-B model van Michie et al. (2011). Dit is een gedragsmodel ontwikkeld voor de gezondheidspsychologie. COM staat voor Capability, Opportunity en Motivation, ofwel: Weten mensen hoe ze hun gedrag kunnen veranderen (hebben ze de kennis?), kunnen ze hun gedrag veranderen (hebben ze daar de mogelijkheid voor?) en willen ze hun gedrag veranderen (zijn ze daarvoor voldoende gemotiveerd)? Om gedrag te begrijpen zou het dus opgesplitst moeten worden in de gedragsdeterminanten weten, willen en kunnen. Voorgestelde interventies moeten daar dan bij aansluiten. Als melkveehouders hun bedrijf wel willen veranderen maar dit niet kunnen omdat hun stal niet geschikt is of omdat ze niet voldoende kennis hebben, moeten gedragsinterventies dus daarop gericht zijn. Wellicht helpt een financiële incentive (bijvoorbeeld een subsidie) om de stal aan te passen en kan de melkveehouder kennis opdoen over verdere verduurzaming door deel te gaan nemen aan één of meerdere studiegroepen (als dit een manier van leren en kennis opdoen is die bij de melkveehouder past).

In ons onderzoek naar de percepties en visies van melkveehouders over de verduurzaming in de melkveehouderij onderzoeken we of melkveehouders gemotiveerd zijn om te verduurzamen (willen), of ze voldoende kennis hebben (weten) en of ze voldoende mogelijkheden hebben om dit te realiseren (kunnen). Ook proberen we te achterhalen in hoeverre melkveehouders intrinsiek of extrinsiek gemotiveerd zijn om te verduurzamen. Hiervoor gaan we uit van de theorie van Decy en Ryan (2012). Zij onderscheiden intrinsieke en extrinsieke motivatie. Intrinsiek gemotiveerde personen doen bijvoorbeeld iets of maken bepaalde keuzes omdat ze dit belangrijk vinden, of omdat ze willen bijdragen aan iets dat de moeite waard is, of omdat ze zich verantwoordelijk voelen of omdat ze iets goeds willen doen. Daartegenover staan extrinsiek gemotiveerde personen die iets doen of bepaalde keuzes maken omdat dat van ze verwacht wordt, of omdat het sociaal geaccepteerd is, of omdat ze daarvoor beloond worden, of omdat ze daardoor gezien worden als een goede ondernemer. Vaak is het echter niet zo zwart wit. Mensen kunnen ook bepaalde keuzes maken omdat ze daarvoor beloond worden én omdat ze dat belangrijk vinden. Daarnaast proberen we te achterhalen in hoeverre de context waarbinnen de melkveehouders opereren een rol speelt. Deze context bepaalt immers het weten en kunnen van de melkveehouders.

2.2 Onderzoeksaanpak

Om inzicht te krijgen in de percepties van melkveehouders over de doelen die Duurzame Zuivelketen voor 2030 heeft gesteld zijn 40 melkveehouders geïnterviewd over de volgende onderwerpen (zie [bijlage 1](#) voor de volledige vragenlijst):

- Bekendheid met en mening over Duurzame Zuivelketen
- Ontstaansgeschiedenis en beschrijving van het eigen bedrijf
- Intrinsieke drijfveren, waarden en motieven om te verduurzamen
- Waardenoriëntaties en doelstellingen
- Houding en overtuigingen ten aanzien van verduurzaming in de melkveehouderij
- Mening van melkveehouders over duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen
- Duurzaamheidsmaatregelen die de geïnterviewde melkveehouders al nemen
- Intrinsieke en extrinsieke motivatie
- Door melkveehouders ervaren kansen en belemmeringen van verduurzaming
- Kritische succesfactoren die een rol spelen bij verduurzaming in de melkveehouderij

Bij de vragen over waardenoriëntaties, mening over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen en intrinsieke en extrinsieke motivatie werd aan de melkveehouders gevraagd een score te geven op een 7-puntsschaal, waarbij 1 de laagste score was (heel onbelangrijk of helemaal oneens), 4 de neutrale score en 7 de hoogste score (heel belangrijk of helemaal mee eens). Aan de hand van de scores werd dan dieper ingegaan op deze onderwerpen.

De geïnterviewde melkveehouders werden geworven via de diverse zuivelondernemingen die bij Duurzame Zuivelketen zijn aangesloten. Het enige criterium was dat het om gangbare bedrijven moest gaan; melkveehouders met een biologische of biologisch-dynamische bedrijfsvoering werden dus niet geïnterviewd. Verder waren we op zoek naar bedrijven van verschillende omvang en intensiteit van melkveehouders van verschillende leeftijden die in verschillende delen van het land woonden, leverden aan verschillende zuivelfabrieken en (naar verwachting) verschillend dachten over de verduurzaming in de melkveehouderij.

Uiteindelijk deden 7 melkveehouders van Bel Leerdammer,⁴ 9 melkveehouders van Vreugdenhil, 4 melkveehouders van CONO, 1 melkveehouder van Hochwald, 15 melkveehouders van Friesland Campina en 4 melkveehouders van Royal A-ware mee aan het onderzoek. De interviews duurden ongeveer anderhalf uur en vonden in verband met de Covid-19-situatie grotendeels online plaats. Drie melkveehouders werden bij hen thuis geïnterviewd, omdat ze hadden aangegeven dat liever te willen. De interviews werden opgenomen en getranscribeerd door een professioneel transcriptie bureau en verwerkt en geanalyseerd met het programma Atlas TI. Alle geïnterviewde melkveehouders gaven door middel van een door hen ondertekend toestemmingsformulier toestemming voor het gebruiken van hun antwoorden voor dit onderzoek.

De interviews vonden plaats in 2021. In deze periode speelde met name het stikstofdossier. Het advies van de commissie Remkes ('Niet alles kan overal'; Adviescollege Stikstofproblematiek, 2020) was in 2020 verschenen en in maart 2021 is de stikstofwet aangenomen waarin beleidsdoelen zijn opgenomen waarvan duidelijk was dat die van grote invloed zouden kunnen zijn op de veehouderij in Nederland. Zo werd in kranten en tijdens nieuwsuitzendingen regelmatig gerapporteerd dat misschien wel de helft van de veehouders moest verdwijnen en dat niet-vrijwillige uitkoop niet uitgesloten was. De interviews vonden wel ruim plaats voor de presentatie van de uitwerking van het stikstofbeleid met onder andere de bekende stikstofkaart in juni 2022⁵ die veel boze en verontruste boeren op de been bracht.

⁴ Inmiddels: Lactalis Leerdammer

⁵ <https://nos.nl/collectie/13901/artikel/2433688-stikstofkaart-leidt-tot-onrust-volgens-minister-slechts-vertretpunt>

2.3 Beschrijving van de bedrijven

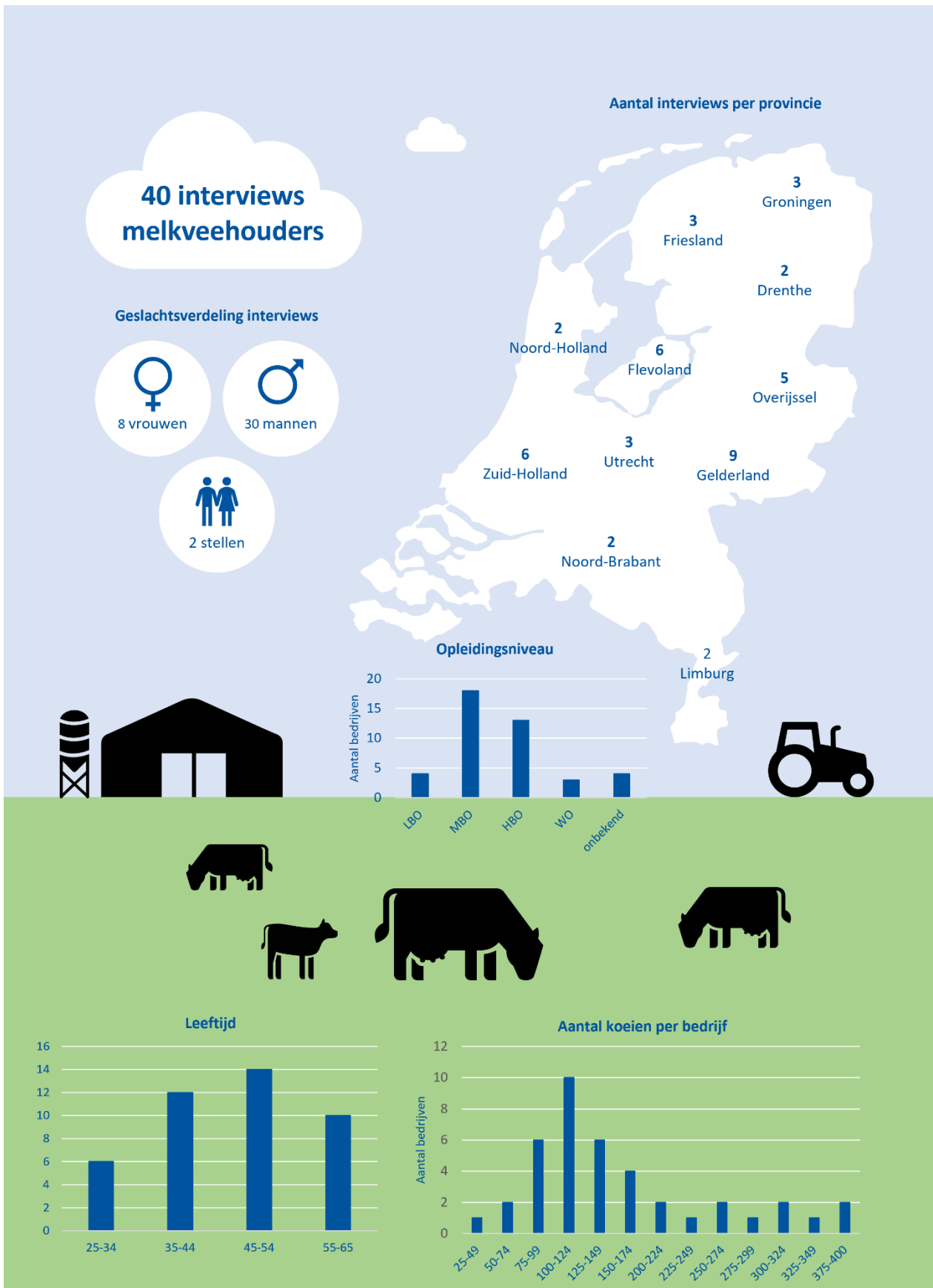
In de onderstaande infographic, geven we weer hoe onze steekproef van melkveehouders is opgebouwd. Deze lijkt wat betreft aantal koeien redelijk overeen te komen met het landelijk gemiddelde. In onze steekproef hadden de meeste bedrijven tussen de 100 en 120 koeien en volgens cijfers uit het Bedrijveninformatienet van Wageningen Economic Research was het gemiddeld aantal melkkoeien 98 koeien in de periode 2014-2016.⁶ Hoewel de geïnterviewde bedrijven goed verspreid over het land lagen, weerspiegelde deze verdeling niet helemaal het landelijk gemiddelde. De meeste geïnterviewde melkveehouders kwamen uit Gelderland, gevolgd door Flevoland en Zuid-Holland en Overijssel, terwijl cijfers uit de CBS-Landbouwtelling laten zien dat in Overijssel de meeste bedrijven met melkvee waren in 2017, gevolgd door Gelderland en Friesland (zie voetnoot 4).

Het is ook niet reëel te veronderstellen dat een steekproef van slechts 40 melkveehouders representatief zou kunnen zijn voor de hele populatie van 15.251 bedrijven in 2021 (ZuivelNL, 2021).⁷ Dit hoeft ook niet. Het gaat er meer om dat in dit onderzoek een diversiteit aan bedrijven is geïnterviewd zoals aangegeven in hoofdstuk 3.

⁶ <https://www.agrimatie.nl/SectorResultaat.aspx?subpubID=2232§orID=2245&themaID=7474>

⁷ <https://cdn2.assets-servd.host/zuivel-nl/production/images/Publicaties/ZuivelNL-Zuivel-in-Cijfers-2021-spread.pdf>

Infographic 1 Beschrijving van de geïnterviewde melkveehouders en hun bedrijven

Aantal interviews per zuivelverwerker

7
Bel
Leerdammer

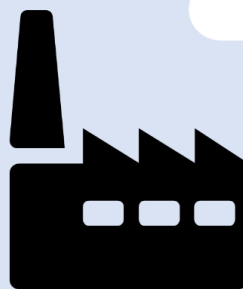
4
Cono
Kaasmakers

15
Friesland-
Campina

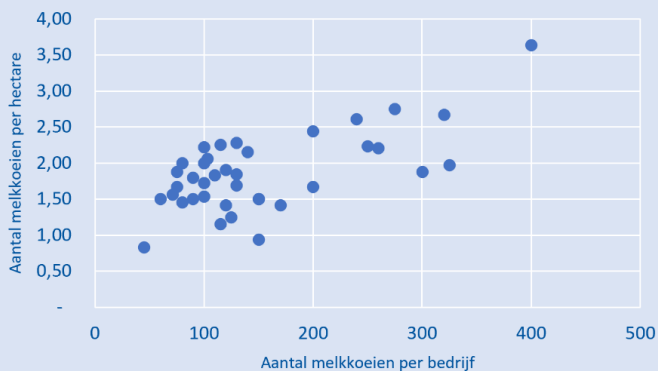
1
Hochwald

4
Royal Aware

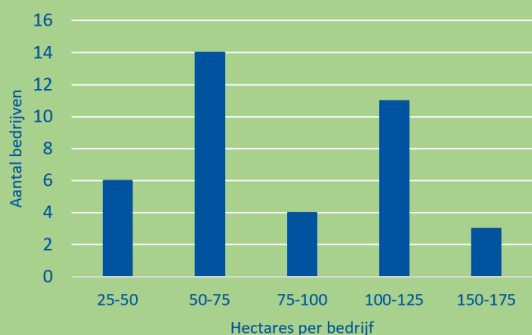
9
Vreugdenhil

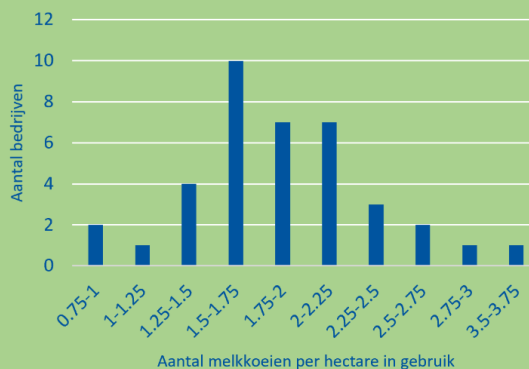
Schaal en intensiteit geïnterviewde melkveebedrijven

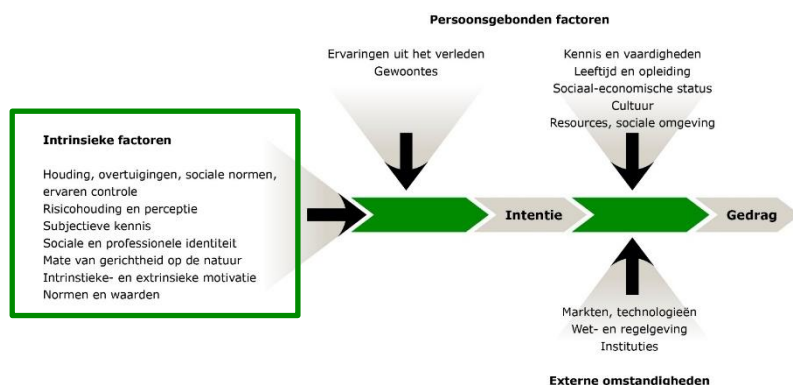
Aantal hectares in gebruik per bedrijf

Intensiteit: melkkoeien per hectare

3 Melkveehouders over verduurzaming

In dit hoofdstuk verkennen we de intrinsieke motivaties van de geïnterviewde melkveehouders om hun bedrijfsvoering wél of niet te verduurzamen. Intrinsieke motivatie verwijst naar activiteiten die mensen doen 'voor hun eigen bestwil', of voor hun inherente interesse en plezier (Deci en Ryan, 2012). Mensen doen bijvoorbeeld iets of maken bepaalde keuzes omdat ze dit belangrijk vinden, of omdat ze willen bijdragen aan iets dat de moeite waard is, of omdat ze zich verantwoordelijk voelen of omdat ze iets goeds willen doen. Extra citaten over dit hoofdstuk zijn opgenomen in [bijlage 3.1](#).

3.1 Melkveehouders willen wel verduurzamen, maar...

Hoe kunnen we melkveehouders stimuleren om vanuit hun eigen intrinsieke motivatie te gaan verduurzamen? Dat was één van de hoofdvragen van dit onderzoek. Uit de 40 interviews met melkveehouders kwam naar voren dat de meeste melkveehouders wel willen verduurzamen. Eén van de geïnterviewde melkveehouders zei bijvoorbeeld:

'Ik denk dat wat wij hier doen ook de langste adem heeft, het moet vanuit jezelf komen. Als je alleen naar je werk gaat voor je geld, dan heb je volgens mij een moedeloos leven want je hebt geen doel. Je hebt alleen maar het doel dat eind van de maand de cheque weer binnenkomt. Als dat het doel is, moet je wat gaan doen met je leven hoor.' (ID-09)⁸

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld ook hoger op vragen over intrinsieke motivatie (de groene balken) dan op vragen over extrinsieke motivatie (de blauwe balken) (Figuur 3.1; zie [bijlage 2](#) voor de bijbehorende getallen).⁹

⁸ Aan het eind van elk citaat wordt steeds een ID-nummer genoemd. Dit verwijst naar de melkveehoud(st)er van wie het citaat afkomstig is.

⁹ De vraag die hier gesteld werd was: kunt u aangeven op een schaal van 1-7 waarom u aan verduurzaming van de melkveehouderij zou willen bijdragen?

Figuur 3.1 Gemiddelde scores van 40 melkveehouders op intrinsieke motivatie (groene balken) en extrinsieke motivatie (blauwe balken); scores zijn op een 7-puntschaal, 1=geheel mee oneens, 2 = oneens, 3 = enigszins oneens, 4 = neutraal, 5 = enigszins eens, 6 = eens en 7 = geheel mee eens

Een eerste snelle conclusie zou dus kunnen zijn dat melkveehouders intrinsiek gemotiveerd zijn om te verduurzamen. Echter, in veel gesprekken zagen we naast elementen van intrinsieke motivatie ook elementen van extrinsieke motivatie, zoals weergegeven in de in onderstaande quotes:

'Los van kostenbesparing, en dat is natuurlijk ook verduurzaming, is dat het toch goed voor het milieu is. Minder stroomverbruik, zelf energie opwekken, dat is gewoon een stuk verduurzaming. Het bespaart kosten en is goed voor het milieu [...] Je wilt toch dat de volgende generatie ook gewoon gezond kan leven. En dan heb ik het nog niet over opwarming van de aarde [...] Je kan niet ontkennen dat de gemiddelde temperatuur in de wereld stijgt. De ijsskap smelt. Dat is duidelijk. Maar uiteindelijk is de mens zelf de grote vervuiler [...] en dat willen we natuurlijk eigenlijk niet horen, maar zo is het wel.' (ID-14)

'Daar zit een stukje financiën achter, dat wij overal punten mee kunnen halen op bepaalde acties, dat het een plus op je melkgeld kan genereren. Daarnaast is het een stukje basisverantwoordelijkheid waarvan ik hoop dat iedereen dat bezit [...] Ik zie op zondag hoeveel mensen er voor het hek staan om foto's te maken van de koeien, puur omdat ze dat heel mooi vinden. Dat is toch hartstikke leuk.' (ID-01)

3.2 Land in goede conditie doorgegeven aan de volgende generatie belangrijkste waardeoriëntatie van melkveehouders

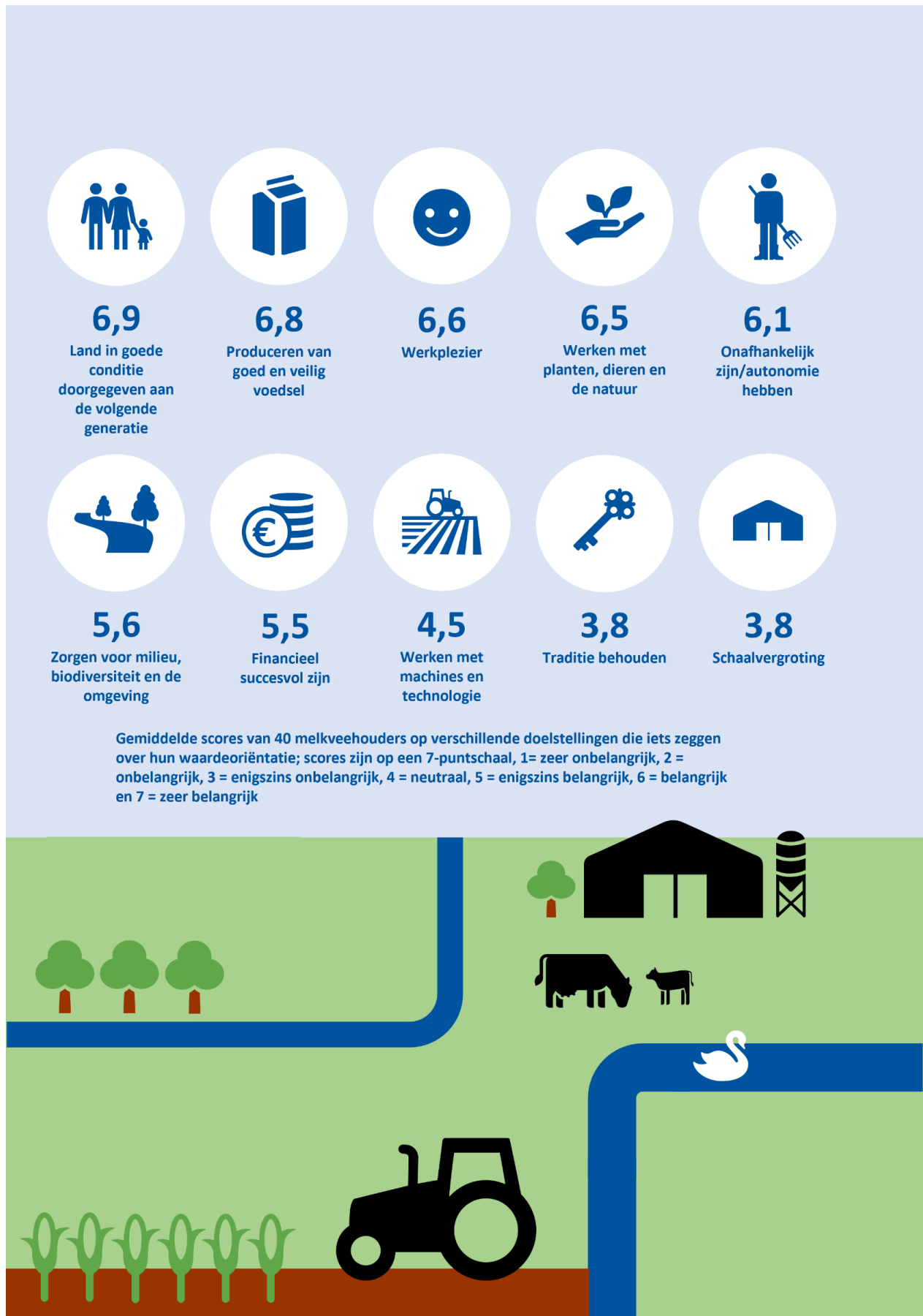
Om een indruk te krijgen van de waardenoriëntaties van de melkveehouders vroegen we hen te scoren op een aantal doelstellingen (infographic 2; zie [bijlage 2](#) voor de bijbehorende getallen). Alle scores werden op een 7-puntsschaal gemeten. Op basis van hun gemiddelde scores is te zien dat de doelstellingen schaalvergroting en traditie behouden het minst belangrijk werden gevonden, gevolgd door werken met machines en technologie. De scores op deze doelstellingen waren allemaal rond neutraal (score 4). Geïnterviewde melkveehouders zagen werken met machines en technologie ook meer als middel dan als doel. Financieel succesvol zijn werd gemiddeld genomen ook niet als heel belangrijk doel gezien en zorgen voor milieu, biodiversiteit en de omgeving evenmin (scores tussen 5 en 6; dus tussen enigszins belangrijk en belangrijk in). Het land in een goede conditie doorgeven aan de volgende generatie, produceren van goed en veilig voedsel, werkplezier, werken met planten, dieren en de natuur en - in iets minder mate - onafhankelijk zijn werden belangrijk tot zeer belangrijk gevonden door de geïnterviewde melkveehouders (gemiddelde

scores boven de 6). Het is opvallend dat zorgen voor milieu, biodiversiteit en de omgeving niet zo heel hoog scoort omdat biodiversiteit de laatste jaren wel behoorlijk in de belangstelling staat bij politiek en beleid. Dat het land doorgeven aan de volgende generatie wel als belangrijk wordt gezien, blijkt ook uit de volgende quote:

'Je wilt je grond doorgeven aan de volgende generatie in een goede toestand en misschien wel het goede voorbeeld geven aan anderen. Je ziet wel boeren bewegen links en rechts, maar nog lang niet allemaal. Er is nog heel veel koudwatervrees op bepaalde onderdelen.' (ID-34)

Interessant in bovenstaande quote is ook het woord 'koudwatervrees'. Dit zagen we vaker terugkomen in de interviews. Het wijst erop dat sommige melkveehouders misschien wel willen verduurzamen maar nog niet durven; mogelijk ook omdat de richting van het overheidsbeleid niet duidelijk is (zie paragraaf 7.5.2).

Infographic 2 Waardeoriëntaties van de geïnterviewde melkveehouders

3.3 Melkveehouders positief over duurzaamheid, maar andere sectoren moeten ook meedoen

Veel melkveehouders die we spraken, stonden positief tegenover duurzaamheid:

'Ik wil gewoon zelf achter het product staan dat ik produceer. En ik denk dat de verduurzaming gewoon noodzakelijk is. Dat je het niet kan verdedigen als je het niet doet.' (ID-36)

Ze hadden echter ook wel het gevoel dat ze er alleen voorstaan als het gaat om verduurzaming en dat andere partijen en sectoren buiten schot blijven:

'De focus ligt op de landbouw terwijl men zich eigenlijk ook op andere sectoren zou moeten richten.' (ID-33)

'Ja, dat is een verschil tussen wat duurzaam is en wat als duurzaam wordt ervaren. En er is ook heel veel dubbele moraal en daar heb ik een enorme hekel aan [...] Ik erger me aan geluiden van halveren van de Nederlandse veestapel vanwege het milieu. En tegelijkertijd zeggen we willen 1 miljoen nieuwe woningen bouwen.' (ID-36)

Een ergernis was dat mensen zeggen duurzaamheid belangrijk te vinden, maar wel meerdere keren per jaar met het vliegtuig op vakantie gaan:

'Neem het voorbeeld van Schiphol [...] Dat is het bekendste. Ik bedoel de Corona is nog niet voorbij of de lucht hangt weer vol met vliegtuigen. Ja, dat stoort me weleens.' (ID-34)

Verder zouden consumenten ook bereid moeten zijn meer te betalen in de supermarkt:

'Als men echt wil dat de landbouw in Nederland verandert en dat er toekomst is voor de landbouw in Nederland of in West-Europa dan moeten we niet zo hypocriet zijn, dan moeten we ook echt bereid zijn iets meer te betalen voor het product in de winkel.' (ID-09)

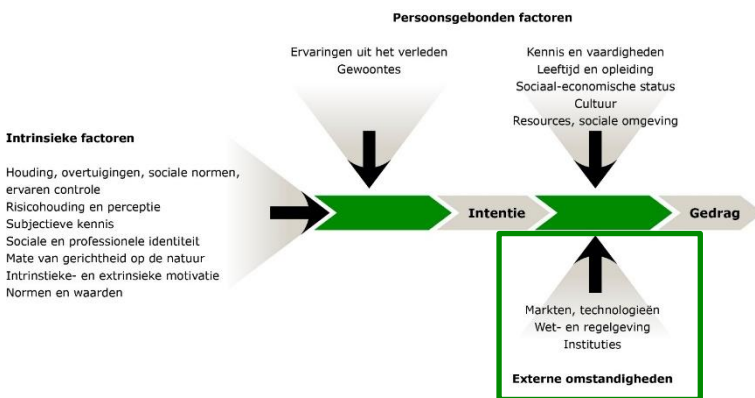
Ten slotte zou meer buiten de grenzen van Nederland gekeken moeten. Als het bijvoorbeeld mogelijk zou zijn om de duurzaamheidsopgave samen met Duitsland op te pakken, zou de duurzaamheidsopgave voor Nederland minder groot zijn:

'Pak buiten de grens. Als je hele wereld niet mee kan nemen, pak dan alleen Europa. Maar ga niet alleen naar Nederland kijken. Als wij Duitsland erbij konden pakken dan konden we zeggen dat we al superveel natuur hebben. We liggen zo dicht langs Duitsland. Duitsland heeft zoveel ruimte over, zoveel natuurgebieden. En wij [in Nederland, red.] zijn zo goed in voedsel maken. We hebben zo'n goede grond hier. Zo jammer om die goede grond terug om te zetten naar alleen maar natuurgrond.' (ID-38)

Het is volgens sommige geïnterviewde melkveehouders echter maar de vraag hoe duurzaam het er in het buitenland toegaat:

'Aan de ene kant zien we dat er in het buitenland heel veel praktijken zijn die we in Nederland niet zien, maar daar wordt niet over gesproken.' (ID-20)

3.4 Melkveehouders ervaren diverse belemmeringen bij de (verdere) verduurzaming van hun bedrijven

In dit hoofdstuk verkennen we de externe omstandigheden die een effect kunnen hebben op het handelen van de melkveehouder en de melkveehouders dus kunnen stimuleren en/of belemmeren om te verduurzamen. Voorbeelden van externe omstandigheden zijn wet- en regelgeving, markten en de publieke opinie. Extra citaten over dit hoofdstuk zijn opgenomen in [bijlage 3.2](#).

Tijdens de interviews werd ook gevraagd welke belemmeringen de melkveehouders ervoeren. Beleid en regelgeving, de publieke opinie en een gebrek aan kennis (bij beleidsmakers, sectorvertegenwoordigers of consumenten) werden het vaakst genoemd door de geïnterviewde melkveehouders. Ze kwamen respectievelijk 135, 108 en 66 keer naar voren tijdens de interviews. Andere belemmeringen die regelmatig naar voren kwamen in de interviews waren grond (beschikbaarheid en grondprijs) (24 keer genoemd), de weerstand van andere boeren tegen verduurzaming (20 keer genoemd), het feit dat melkveehouders niet beter worden van allerlei mogelijkheden om hen te ondersteunen (16 keer genoemd), geen perspectief zien (15 keer genoemd), niet alleen de boer verantwoordelijk houden (13 keer genoemd), de bemoeienis van andere partijen (12 keer genoemd) en politiek en de verdeeldheid onder boeren (beide 11 keer genoemd). Het wisselend beleid van zuivelfabrieken (9 keer genoemd) en de administratieve lasten (7 keer genoemd) werden soms ook gehekeld door de geïnterviewde melkveehouders.

3.4.1 Belemmeringen vanuit beleid: stip op de horizon ontbreekt

Een van de grootste belemmeringen die de melkveehouders ervoeren betreft overheidsbeleid. Vooral het gebrek aan visie vanuit de overheid vormt een grote ergernis: 'De overheid houdt zich vooral bezig met brandjes blussen', zegt een van de melkveehouders (ID-32). Omdat er geen duidelijke visie is, blijft de weg naar een duurzamere bedrijfsvoering voor veel boeren onduidelijk. De melkveehouders benadrukken dan ook behoefte te hebben aan een heldere visie vanuit de overheid. Dit geeft duidelijkheid en stelt melkveehouders in staat om plannen te maken voor de toekomst. Maar door een gebrek aan visie weten veel melkveehouders niet welke kant ze op moeten bewegen:

'Elke keer geeft een nieuwe generatie weer zijn eigen slinger aan het bedrijf. Gewoon omdat je probeert mee te bewegen met wat er van je verwacht wordt. Vandaag de dag is dat heel lastig, omdat deze overheid geen beleid heeft. We zitten met een ministerie van Landbouw dat helemaal geen visie heeft. Het wordt geleid door mensen die heel veel schreeuwen: "We moeten die kant op, nee, we moeten die kant op!". Als je mij kan vertellen waar ik over 5 jaar moet staan als bedrijf, zeg het me dan alsjeblieft, dan weet ik tenminste wat ik moet doen. Maar niemand weet het.' (ID-09)

'Wat ik mis is dat heel veel partijen iets roepen maar dat er tot nu toe nog steeds geen duidelijk plan is. Als er vanuit Europa of voor mijn part vanuit de Nederlandse regering een plan is welke kant we de komende 20 jaar op gaan, dan kan ik zeggen: "Ik trek morgen de stekker eruit" of "We gaan er met z'n allen voor"' (ID-06)

Naast een gebrek aan visie maakt ook het wisselend beleid van de overheid het lastig om plannen te maken, benadrukken de melkveehouders. Zo wordt het onder andere bemoeilijkt om te investeren. Wanneer melkveehouders investeren (in bijvoorbeeld een nieuwe stal, machines, etc.) doen ze dit in de meeste gevallen voor de lange termijn (10-20 jaar). Zulke langetermijninvesteringen vereisen duidelijkheid over de toekomst en relatieve stabiliteit (uiteraard is er altijd een kans dat er onverwachte gebeurtenissen plaatsvinden). Echter, in Nederland is hier momenteel geen sprake van, aldus de melkveehouders:

'Het wordt vaak van ons verlangd om een plan te maken van 10 jaar, maar het is momenteel moeilijk om een jaar vooruit te kijken. Dat vind ik het lastigste op dit moment [...] en ik heb zelf wel een eigen visie, maar de wedstrijd, de spelregels worden ondertussen vaak veranderd. Dat is best moeilijk voor je plannen en investeringen. Een bank vraagt een tienjarenplan maar je weet eigenlijk zelf al dat dat er anders komt uit te zien dan het plan zoals jij dat nu neerlegt.' (ID-23)

'Echt een stevige overheid die zich gewoon 10 jaar lang vast houdt aan dit beleid, is er niet. Er komt elk jaar weer wat bij. Het is gewoon heel erg lastig om daarop te reageren.' (ID-29)

De invoering van het stelsel van fosfaatrechten voor melkvee (1 januari 2018) relatief kort na de afschaffing van het melkquotum (1 april 2015) wordt door meerdere melkveehouders als voorbeeld genoemd van wisselend beleid. Veel melkveehouders zagen de afschaffing van het melkquotum als een kans om uit te breiden. Voor de afschaffing hadden veel melkveehouders daarom al geïnvesteerd in nieuwe grotere stallen. Hierdoor nam de veebezetting en dus ook de mestproductie toe (PBL, 2015). Het gevolg was dat het fosfaatproductieplafond van de melkveehouderij en het nationale fosfaatproductieplafond werd overschreden. Als reactie hierop werd in 2018 het stelsel van fosfaatrechten voor melkvee ingevoerd dat ervoor moet zorgen dat de fosfaatproductie onder het nationale fosfaatplafond komt. Het stelsel bepaalde dat melkveehouders per kalenderjaar niet meer mogen produceren dan het aantal fosfaatrechten dat ze hebben (Rijksoverheid, 2018). Door de invoering van het stelsel werden veel melkveehouders belemmerd in hun mogelijkheden om uit te breiden of konden ze de capaciteit van hun nieuwgebouwde stallen niet volledig benutten, terwijl ze hier in hun investeringsplan wel op hadden gerekend. Twee van de geïnterviewde respondenten verwoordden hun frustraties over de invoering van het stelsel als volgt:

'We hebben tot 2014 de superheffing gehad, dan denken we: "We gaan een nieuwe stal bouwen, we kunnen een beetje ontwikkelen." Maar binnen twee jaar zaten we al met onze neus in de fosfaatrechten.' (ID-21)

'Eerst moeten alle melkveehouders zoveel mogelijk melk produceren, dan zijn er opeens fosfaatrechten, en dan is er ineens een stikstofprobleem. Dát is het beleid van de Nederlandse regering. Ze zeggen dat we die kant op gaan, terwijl we even later de andere kant op moeten.' (ID-22)

3.4.2 Beleid botst met de praktijk

Een aantal geïnterviewde melkveehouders benadrukt dat wet- en regelgeving in sommige gevallen botsen met de praktijk. Een in het oog springend voorbeeld is kalenderlandbouw. Dit zijn deadlines vastgesteld door de overheid die boeren dwingt om vóór een bepaalde datum teeltmaatregelen te nemen, zoals bemesten, maaien en oogsten. Een voorbeeld van kalenderlandbouw is de uiterste oogstdatum voor mais op zand- of lössgrond van 1 oktober. Deze datum is ingesteld zodat boeren tijdig vanggewas kunnen zaaien die daardoor voldoende tijd heeft om te groeien. Op deze manier kan het vanggewas voldoende stikstof opnemen die niet in de mais is gebruikt (RVO, 2022). Ondanks dit doel (stikstof opnemen) geven een aantal geïnterviewde melkveehouders aan dat kalenderlandbouw vaak niet werkt:

'Waar ik heel veel moeite mee heb is dat we op datums moeten gaan boeren. Dat kan er bij mij gewoon niet in [...] Wij zijn helemaal 100% afhankelijk van het weer. En het weer bepaalt of wij kunnen werken of niet kunnen werken. Dan kan je niet met datums werken.' (ID-41)

'Je kunt natuur niet in een datum vastprikken. Dus kijk gewoon wat het afgelopen jaar heeft gedaan? Hoeveel regen is er gevallen? Zet er metingen op en bepaal dan de datum wanneer de mais eraf moet. Maar doe dat niet aan de hand van nattevingerwerk waar 1 oktober uitkomt.' (ID-38)

Meerdere geïnterviewde melkveehouders benadrukken dat groeiomstandigheden (zoals het weer) geen rekening houden met een kalender. Zo kan het zijn dat boeren gedwongen worden om mais te oogsten voor een bepaalde datum terwijl de plant nog rijp genoeg is voor de oogst.

3.4.3 Gebrek aan kennis bij overheden

Vrijwel alle geïnterviewde melkveehouders vinden dat overheden en overheidsinstanties te weinig kennis over de sector in huis hebben. Dit geldt ook voor praktijkervaring:

'De boeren en de mensen die om de boeren heen leven weten wel wat er speelt. Maar bij het ministerie weten ze werkelijk waar niet waar ze over praten. Dus ik vind dat er veel te weinig kennis bij het ministerie is.' (ID-47)

'De politiek en de mensen die het allemaal precies weten moeten maar eens een week hier [op het landbouwbedrijf, red.] komen zeg ik weleens. Dan krijgen ze een reëel beeld. Er zijn te veel mensen die niet weten hoe het er in de landbouwsector aan toegaat en wel heel veel op de stoel zitten van de beleidsmakers of daar inspraak in hebben.' (ID-06)

Het gebrek aan kennis en praktijkervaring wordt door de geïnterviewde melkveehouders als een belemmering ervaren vanwege de grote impact dat beleid kan hebben op de sector. Door het gebrek aan kennis en praktijkervaring, stellen veel melkveehouders, is beleid niet goed onderbouwd en worden consequenties van beleid niet goed doorzien:

'We hebben mensen buiten de landbouw die weinig kennis van zaken hebben. Die regeren daarover [...] Het maakt niet uit of het in de praktijk haalbaar is.' (ID-40)

'De koeien moeten over 15 jaar gemiddeld 8 jaar oud worden en dat kan makkelijk. Dat wordt dan gezegd door mensen die niet dagelijks met koeien moeten werken en die niet overzien dat er naast regels voor duurzaamheid ook zoveel andere dingen zijn waar we als boer rekening mee moeten houden. Wij lopen met een koe op een evenwichtsbalk waardoor het heel moeilijk wordt om ze 8 jaar oud te laten worden.' (ID-24)

Door het gebrek aan kennis en praktijkervaring wordt ook niet goed nagedacht over het 'grote geheel'. Beleid wordt als onvoldoende integraal ervaren door een aantal van de geïnterviewde melkveehouders:

'De overheid moet veel beter in het grote geheel denken als ze die regels bedenkt of ideeën heeft. en dat is natuurlijk super lastig want tegenwoordig leiden we alleen maar specialisten op, geen generalisten. Die zijn er weinig dus dat is heel moeilijk, maar het is wel noodzakelijk [...]. Als je beleid maakt zou je allerlei verschillende vakgebieden aan de beleidstafel samen moeten brengen en dan zeggen: "Hoe kunnen we nou het beste alles bereiken en niet maar één dingetje?" En dan hoort er ook altijd iemand bij te zitten die vraagt: "Is dat financieel haalbaar voor die bedrijven, blijven ze dan bestaan?"' (ID-24)

'Ik denk dat ze ook gewoon een gebrek aan capaciteit hebben om die integrale benadering op te gaan zoeken, dat ze daarin gewoon wat achterlopen en dat ze nu mee moeten in wat politiek besloten is.' (ID-30)

3.4.4 Gebrek aan kennis bij burgers

Naast een gebrek aan kennis bij overheden, storen veel melkveehouders zich ook aan gebrek aan kennis bij burgers:

'Wat wij hier aan de weg merken is dat bewoners nergens van afweten [...] Als het gaat over verduurzamen in de landbouw, zeggen ze: "Oh, dat gaat toch alleen maar over energie?"' (ID-43)

'Er zijn mensen die denken dat de kalveren verhongeren omdat wij de melk opdrinken, echt waar. Dat denken ze gewoon en als je uitlegt dat die koe wel 50-60 liter melk per dag kan produceren en dat dat veel te veel is voor een kalf, dan begrijpen ze het pas. Maar waarom doen wij dat niet [dat uitleggen, red.]? Daar snap ik helemaal niks van.' (ID-24)

Het gebrek aan kennis bij burgers wordt door sommige van de geïnterviewde melkveehouders geweten aan het onderwijs. Onder andere eenzijdige voorlichting en verouderd lesmateriaal dragen volgens sommige melkveehouders bij aan een verkeerd beeld van de sector:

'Het grootste gedeelte van die kinderen komen nooit op een boerderij. Ze krijgen gewoon een hele eenzijdige voorlichting. Dat geldt ook voor onze kinderen als ze naar een havo of vwo gaan; die krijgen ook dingen voorgeschoteld waarvan ze zeggen: "Daar klopt helemaal niks van papa, dat kan helemaal niet."' (ID-16)

'Op school zijn er gewoon boeken waar leugens in staan. Dat kistkalveren en legbatterijen nog bestaan, terwijl die allang niet meer bestaan. Hoe kan je dan je best doen om dat allemaal te verbeteren en dan nog de verkeerde plaatjes in het boek hebben? Hoe kan dat nou?' (ID-24)

Een aantal melkveehouders benadrukt wel dat zodra ze een burger uitleg geven over de bedrijfsvoering, de burger al snel meer begrip toont.

'We hebben ook weleens opmerkingen gehad over de kalveren in de iglo's, of het niet achterlijk was dat ze niet bij de moeder liepen. Maar als je dan gaat vertellen waarom dat is, krijg je ook begrip en snappen mensen het ook.' (ID-01)

'Die burgers vinden het eigenlijk prachtig om te zien wat er gebeurt. Sommige mensen zeggen: "Ik wist niet dat het zo ging, had ik dat maar geweten."' (ID-21)

Een aantal van de geïnterviewde melkveehouders benadrukt dan ook dat het contact tussen 'boer en burger' verbeterd moet worden. Sommige melkveehouders vinden dat dit een taak is die de sector in de loop der jaren is vergeten.

'Doorgaans merk je aan de mensen dat ze wel heel vaak eenzijdig geïnformeerd zijn, met name door de media. En als iets maar vaak genoeg herhaald wordt, dan wordt dat voor waar aangenomen. Terwijl zaken toch iets genuanceerder liggen of anders liggen. Dat vind ik een heel mooie taak voor de sector. We hebben in het verleden misschien te vaak vergeten om te vertellen wat we aan het doen zijn, maar dat is wel heel belangrijk, ook voor de toekomst.' (ID-10)

3.4.5 Publieke opinie is een ergernis voor veel geïnterviewde melkveehouders

Veel geïnterviewde melkveehouders storen zich aan de publieke opinie over de melkveehouderij. Dat gaat om uitingen in de media, om campagnes van natuur- en milieuorganisaties en politieke partijen, en in mindere mate ook om meningen van individuele burgers.

'Als je de berichtgeving opent en de reacties eronder leest, word je daar niet vrolijk van. En vaak klopt het ook nog niet op een breder niveau. Dat mag wel meer genuanceerd worden.' (ID-30)

'Dan kan een overheid, een politiek en een partij die wat tegen een boer heeft natuurlijk van een heel klein puntje een heel groot issue maken. En de consument en inwoners van Nederland geloven wat er op televisie wordt vertoond en wat zo'n partij ze vertelt. En wij vallen weer buiten de boot en worden verkeerd begrepen.' (ID-06)

Dit leidt ook tot boosheid en onbegrip onder de geïnterviewde melkveehouders.

'De sfeer is in de veehouderij al heel slecht momenteel. Er zit heel veel boosheid onder de veehouders om hoe wij collectief behandeld worden vanuit Den Haag, vanuit beleid en vanuit media, Dat is niet te onderschatten.' (ID-01)

'Ik merk bij mijn collega's en ook bij mezelf dat ik in een licht geïrriteerde fase terecht ben gekomen als het gaat over de maatschappij en alles wat ik helaas allemaal ook via sociale media en media tot mij krijg.' (ID-09)

Deze atmosfeer kan ten koste gaan van het draagvlak voor duurzaamheid in de sector, stellen veel van de geïnterviewde melkveehouders:

'De doelstelling waarom ik dit gesprek ben aangegaan is: "Kijk ook eens wat er al is en benadruk wat we al doen, zodat de mate waarin nu discussie gevoerd wordt, normaler wordt."' (ID-12)

'Dan zie je dat ook de spanning van boeren individueel en zelfs bij ons aan de keukentafel toch wat harder wordt. Ik vind dat wel een hele grote belemmering die alle aandacht voor duurzaamheid nu voor mekaar heeft gekregen.' (ID-30)

Sommige geïnterviewde melkveehouders twifelen aan de wetenschappelijke onderbouwing achter de duurzaamheidsproblemen.

'Ik vraag me gewoon af in hoeverre de landbouw daadwerkelijk bijdraagt aan de stikstofcrisis. Ik zeg niet dat er niks bij ons uit de bedrijven komt. Dat geloof ik ook niet. Alleen ik heb wel het gevoel dat ons aandeel wel erg boven het maaiveld wordt getild door te zeggen dat de landbouwsector met name van invloed is op de stikstofuitstoot.' (ID-46)

Ze hebben last van de vele onderzoeksrapporten die in de media met scherpe krantenkoppen worden gepresenteerd.

'Eigenlijk wil je het graag heel goed doen en wil je ook graag dat we geaccepteerd en gewaardeerd worden door de omgeving. En dat is nu natuurlijk wat nu wel een beetje spaak loopt. Ik heb net van het weekend het rapport van meneer Erisman¹⁰ uitgelezen. Daar word je niet vrolijk van. Dat er gezegd wordt dat je kan vertrekken.' (ID-03)

Veel geïnterviewde melkveehouders ervaren dat zij te veel als oorzaak worden gezien van allerlei duurzaamheidsproblemen in de samenleving.

'Ik heb weleens het gevoel dat de sector op moet draaien voor alle problemen die in Nederland ontstaan. Een tekort aan woningen, natuur.' (ID-46)

'Alles wordt maar heel makkelijk bij de veehouderij weggezet. Dat is echt niet eerlijk. Verkeer, luchtvaart, huizenbouw worden heel makkelijk als minder belangrijke oorzaken weggezet, terwijl er echt verschillende soorten stikstof zijn waar we mee te maken hebben.' (ID-01)

Ze ervaren soms hypocrisie in de samenleving. De publieke opinie is heel kritisch over de milieu-impact van de boeren, maar vindt het heel normaal om met het vliegtuig een vakantie in een ver land te houden.

'Het wordt nog steeds bij ons op het bordje geschoven. Maar we blijven allemaal autorijden, we blijven allemaal vliegen. En geen mens verandert.' (ID-40)

¹⁰ <https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2021/07/jan-willem-erisman-volop-in-de-media-de-stikstofcrisis-staat-weer-op-de-agenda>

'Leuk jongen dat jij graag op vakantie wil naar Gran Canaria of naar de andere kant van de wereld met je backpack en dat je dan super duurzaam gaat doen en CO₂-credits gaat kopen, maar als jij gewoon op de Veluwe was gaan wandelen had je ook geen CO₂-credits nodig gehad.' (ID-05)

Geïnterviewde melkveehouders constateren dat burgers en media vaak te weinig kennis hebben over het boerenbedrijf.

'Hier in de buurt komt een fietspad over de dijk, achter de boerderij langs. Stel ik heb een koe daar liggen die net niet kan staan. Die leg ik dan in een weitje. Of die kalft en er hangt een nageboorte achter. Daar krijg ik dan gezeik over.' (ID-04)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders vindt het onterecht dat landschappen en natuurorganisaties vooral als milieubeschermers worden beschouwd, terwijl boeren vooral als veroorzakers van milieuschade worden gezien. Zij menen dat landschappen en natuurorganisaties veel hogere vergoedingen krijgen dan de boeren voor soortgelijke natuurbeheerstaken, terwijl boeren daarbij soms betere resultaten boeken, bijvoorbeeld bij weidevogels.

'Als we hier weidevogels hebben, dan moeten we ze digitaal invoeren zodat de ambtenaren direct kunnen zien waar jouw vogel exact zit. Dat moet allemaal exact op die plek worden ingevoerd, dat kunnen ze komen controleren en zij [de landschappen en natuurorganisaties, red.] kunnen allemaal wat aanrommelen.' (ID-08)

'Natuurbeheerders hebben schraal land waar geen vee op mag lopen, terwijl ik gewoon mijn koeien laat weiden op die stukken grond [die ook voor natuurbeheer worden gebruikt, red.] Daardoor kost het mij veel meer moeite om aan natuurbeheer te doen dan de natuurbeheerders, terwijl zij er meer geld van de overheid voor krijgen.' (ID-08)

3.4.6 Deel geïnterviewde melkveehouders onderschrijft noodzaak van verandering in de melkveehouderij

Sommige geïnterviewde melkveehouders delen de maatschappelijke zorgen over de duurzaamheid van de melkveehouderij.

'We waren allemaal koning op ons eigen erf en ik bepaalde wat ik deed op mijn erf. Die tijd is een beetje geweest. We zullen daar als sector zelf ook moeten inschikken; we moeten een meer open bedrijf gaan worden.' (ID-10)

Ze vinden dat de manier van landbouw bedrijven sinds de Tweede Wereldoorlog - steeds grootschaliger en intensiever - heeft geleid tot een verarming van het landschap en de natuur.

'Na de oorlog verzoonde Mansholt een plan waardoor nooit meer iemand honger zou hebben. Hierdoor zijn we natuurlijk volop gewasbeschermingsmiddelen gaan gebruiken, veel meer kunstmest, maar ook genetisch gemanipuleerde zaden en noem maar op. En nu is het natuurlijk compleet anders. Nu is er gewoon eten in overvloed. Nu zeggen ze dat het land uitgemergeld is. Nu moeten we dus weer terug naar de kringloop.' (ID-15)

Daarbij geven ze wel aan dat de boeren dat niet alleen kunnen doen.

'Ik denk dat het ook zeker anders moet. Dan praten we over Brabantse en intensieve veehouderij. Maar als we het ook echt anders gaan doen, dan moeten we ook de consument gaan opvoeden. Want die consument is degene die de producten koopt in de winkel en Appie Hein legt daar neer wat de consument koopt. Heel simpel. Dus als men echt wil dat de landbouw in Nederland verandert en dat er toekomst is voor de landbouw in Nederland of in West-Europa, dan moeten we niet zo hypocriet zijn, dan moeten we ook echt bereid zijn iets meer te betalen voor het product in de winkel.' (ID-09)

Sommige geïnterviewde melkveehouders zien veranderingen in het consumentengedrag, ten gevolge van veranderende opvattingen van consumenten over duurzaamheid en gezondheid.

'Melk drinken, vlees eten; het staat allemaal een beetje onder druk.' (ID-20)

Veel geïnterviewde melkveehouders ervaren dat de druk op de grond heel sterk is. Sommigen ervaren dat vooral als een bedreiging of als een beperking op uitbreiding. Anderen interpreteren dit als een realiteit in een dichtbevolkt land als Nederland.

'We zijn in wezen gewoon een stadstaat. In Groningen waar ik woon, voel je dat wat minder omdat het hier nog wel vrij open is, maar als je in Midden-Nederland woont dan zit je wel gewoon heel dicht op elkaar. Dat is misschien wel een reden dat de landbouw bij ons wat meer onder het vergrootglas ligt dan als je ergens in Oost-Duitsland of in Frankrijk zit.' (ID-27)

3.4.7 Veel geïnterviewde melkveehouders vinden dat de sector er nog onvoldoende in slaagt om de dialoog met de samenleving en de politiek aan te gaan

Sommige geïnterviewde melkveehouders benadrukken dat de sector duidelijker zijn eigen verhaal moet vertellen.

'We zitten al een beetje in het schophoekje om het zo maar te zeggen. En we hoeven niet terug te slaan, maar we mogen wel duidelijk ons verhaal vertellen.' (ID-11)

Een aantal maakt zich zorgen over polarisatie en wil er samen met alle betrokken partijen uit komen.

'Je krijgt nu bijvoorbeeld groepen melkveehouders die vinden dat we ten strijde moeten trekken. En je hebt ook milieugroepen waar we eigenlijk mee samen willen werken. Maar dat zijn eigenlijk geen goede groepen om mee te overleggen want wij kunnen het toch niet goed doen en dat is jammer.' (ID-33)

Meestal ervaren geïnterviewde melkveehouders een positieve houding van hun burens in de richting van het boerenbedrijf.

'Alleen via de media vind ik dat de agrarische sector negatief in het nieuws is. Voor de rest krijgen we niks anders dan waardering en lof van burgers. Wij steken met de koeien ook de weg over en we krijgen alleen maar complimenten en lof over hoe mooi en prachtig de mensen het vinden.' (ID-22)

Meer contact tussen boeren en burgers wordt door veel geïnterviewde melkveehouders belangrijk gevonden. Sommige van hen zijn daar zelf actief mee bezig.

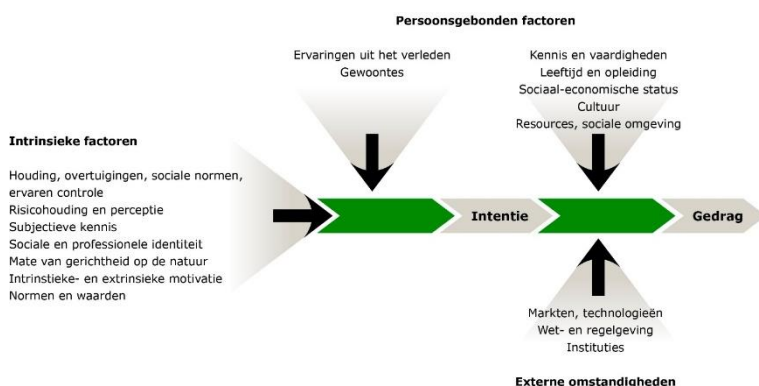
'Duurzaam is voor mij ook dat ik dingen van ons bedrijf uitdraag naar anderen; met name naar burgers. Dat vind ik mooi.' (ID-21)

Doorgaans zijn de geïnterviewde melkveehouders gematigd positief over de opstelling van burgers in hun omgeving. Weliswaar ervaren ze dat burgers vaak slecht op de hoogte zijn van het boerenbedrijf. Maar als er contact gemaakt wordt tussen boer en burger ervaren ze dat er wederzijds meer begrip ontstaat.

Een aantal geïnterviewde melkveehouders benoemt tegenstrijdige belangen op lokaal niveau, waarbij ze het gevoel hebben dat het belang van de boeren ondergeschikt wordt gemaakt aan andere agenda's.

'Ik heb de omgevingsvisie van de gemeente pas nog zitten lezen en daar stond in dat ze het waterpeil willen verhogen om bodemdaling tegen te gaan. Dan wordt het heel lastig boeren, want ze willen graag dat je de koeien heel vroeg naar buiten doet, maar dan verzuipen ze bij wijze van spreken. Dan belemmer je juist de landbouw die grondgebonden is. En die bedrijven die 500 koeien en weinig land hebben, die vinden het allemaal best.' (ID-08)

4 Hoe denken de melkveehouders over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen

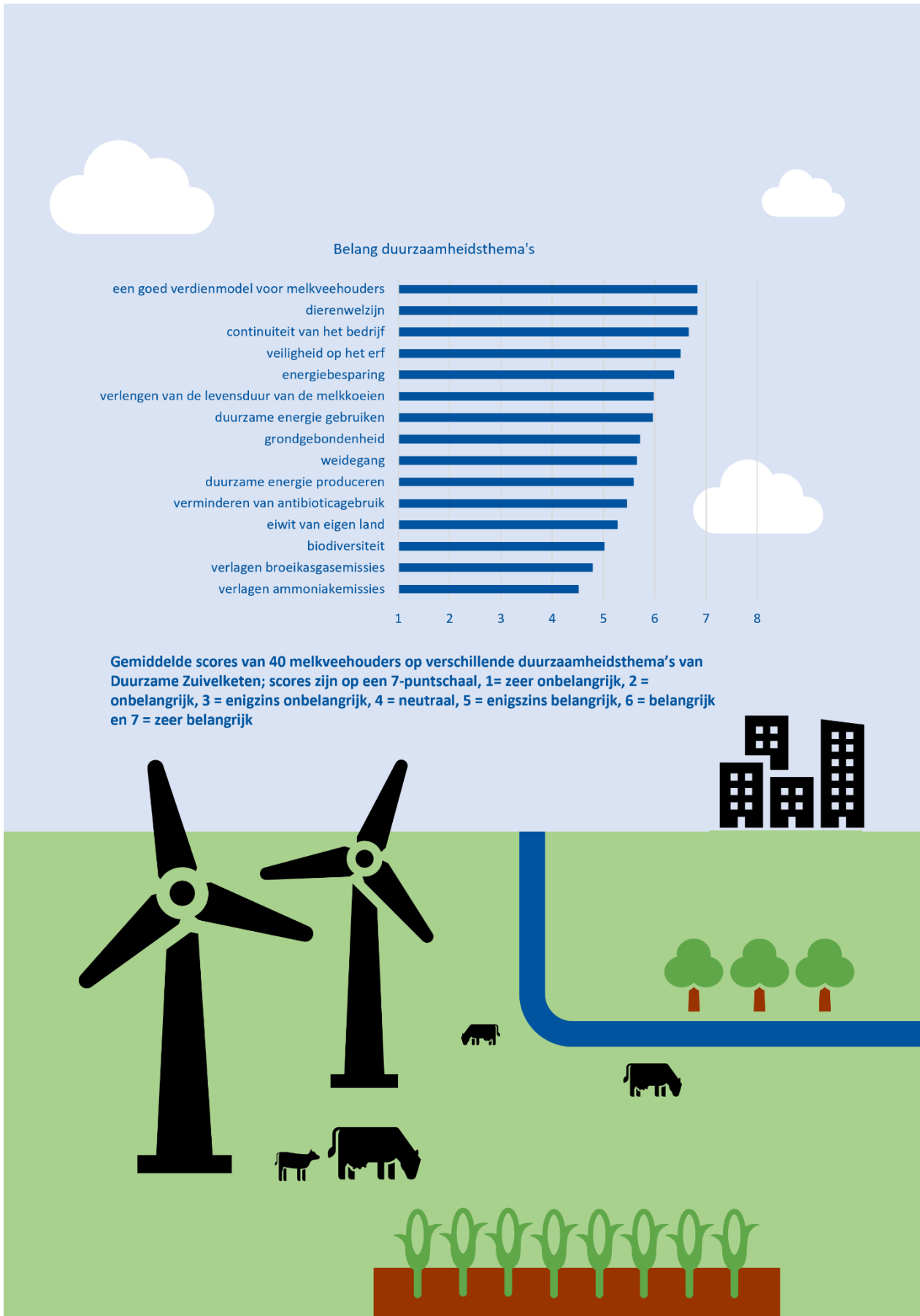

In dit hoofdstuk verkennen we de meningen van melkveehouders wat betreft de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen. Omdat mensen hun meningen baseren op verschillende elementen in het gedragsmodel (zoals houdingen, ervaringen, externe factoren, etc.) is het gehele gedragsmodel van toepassing in dit hoofdstuk. Extra citaten over dit hoofdstuk zijn opgenomen in [bijlage 4](#).

Tijdens de interviews werd ook aan de melkveehouders gevraagd hoe ze tegenover de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen stonden. Eerst werd hen gevraagd op een 7-punts schaal aan te geven hoe belangrijk zij de verschillende thema's vonden. Van meest belangrijk tot minst belangrijk waren dit de volgende thema's: een goed verdienmodel voor melkveehouders, dierenwelzijn, continuïteit van het bedrijf, veiligheid op het bedrijf, energiebesparing, verlengen van de levensduur van de koeien, duurzame energie gebruiken, grondgebondenheid, weidegang, duurzame energie produceren, verminderen van het antibioticagebruik, eiwit van eigen land, biodiversiteit, verlagen broeikasgasemissies en verlagen ammoniakemissies. Opvallend is hier dat juist de thema's die het meest in de belangstelling staan - biodiversiteit, verlagen broeikasgasemissies en verlagen ammoniakemissies - relatief laag scoren, tussen neutraal en enigszins belangrijk in (zie Infographic 3; zie [bijlage 2](#) voor de bijbehorende getallen). Wat betreft biodiversiteit zagen we dit ook al terug bij de waardenoriëntaties (zie paragraaf 5.2).

Nadat de melkveehouders scores hadden gegeven voor de verschillende thema's konden ze ook uitleggen waarom ze een bepaalde score gaven. Echter, ook door het hele interview heen, kwamen diverse thema's meerdere keren terug.

Hieronder leggen we uit hoe de geïnterviewde melkveehouders over de diverse thema's denken. We groeperen de thema's volgens de 7 hoofdthema's van Duurzame Zuivelketen die in hoofdstuk 1 zijn genoemd.

4.1 Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit

4.1.1 Verduurzamen is niet mogelijk zonder goed verdienenmodel

Tijdens de interviews kwam het thema verdienenmodel het vaakst aan de orde. De geïnterviewde melkveehouders noemden het thema door de interviews heen 188 keer en scoorden er op een schaal van 1-7 gemiddeld 6,8 op. De belangrijkste boodschap van de geïnterviewde melkveehouders is dat ze best willen verduurzamen maar dat er dan wel een verdienenmodel tegenover moet staan. Diverse regelingen vanuit de overheid maken dat soms niet altijd makkelijk.

'Als je verduurzaamt moet je er ook rendement uit kunnen halen. Verduurzaming moet een verbetering voor je bedrijf zijn waardoor je uiteindelijk een betere boterham kan verdienen. Als je goed bent voor je koeien, dan zijn ze ook goed voor jou. Natuurlijk heb je ook met je omgeving te maken en je wil ook dat je kinderen later een bedrijf kunnen runnen. Jij wil niet degene zijn die gestopt is met het bedrijf zodat zij niet meer kunnen beginnen. Dus verduurzamen is ten eerste verbetering van je eigen resultaat en ten tweede zorgen dat je een bedrijf hebt dat ook in de toekomst staat, waar je kinderen of iemand anders mee verder kunnen.' (ID-12)

Ook het feit dat melkveehouders soms investeringen doen - zoals bijvoorbeeld in de emissiearme vloer - die later dan toch niet het beoogde effect lijkt te hebben, helpt niet mee:

'Als er goed verdiend wordt, kan er ook meer gependend worden aan innovatie. Dus als de melkprijs of het verdienenmodel laag is, dan is alles wel heel moeilijk te realiseren. Dus ja, als de melkprijs goed is, dan durf je ergens anders ook meer te innoveren. Maar als de melkprijs laag is, dan wordt dat wel heel moeilijk; zeker omdat we in de praktijk al heel vaak hebben gezien dat we ergens in geïnvesteerd hebben en 5 jaar naderhand bewezen is dat het niet werkt.' (ID-41)

Daarbij kijken de melkveehouders ook naar de consument:

'Er wordt wel heel veel geschreeuwd en gezegd wat wij allemaal moeten doen. En ik denk dat heel veel boeren ook wel willen, maar dan moet je er wel geld aan kunnen verdienen. Wij hebben ook echt niet meer de ruimte om dingen te doen die ons geld kosten, omdat Jan en alleman dat zo graag willen. Dat geld is er niet. Dus je kan met z'n allen wel wat willen, maar dan moet je ook met geld over de brug komen. Wij hebben heel veel visies en plannen en ik denk ook dat kasten vol liggen met plannen, maar bij heel veel van die plannen, komt geld nooit rond. We hebben allemaal een oordeel over onze landbouw, maar er iets voor over hebben? We halen in de supermarkt gewoon het goedkoopste voedsel.' (ID-02)

Ze nuanceren dat wel. Niet alle consumenten hebben genoeg geld om extra uit te geven aan hun voedsel:

'Iedereen wil duurzaam, en in de winkel acteert een aantal mensen er ook naar, maar ook heel veel mensen niet. En heel veel mensen hebben ook helemaal de mogelijkheid niet om dat te doen. Die zijn blij dat ze de boodschappen betaald hebben. En dat is ook best. Maar daarom bekruipt ons wel steeds het gevoel dat er ieder jaar één of twee eisen bijkomen. En wij moeten dan maar zien hoe we weer door dat hoepeltje heen springen, terwijl er niet voor betaald wordt.' (ID-4)

De melkveehouders zien ook wel dat verduurzaming soms bij kan dragen aan een goed verdienenmodel, mits kostprijsverhogende maatregelen niet in de weg zouden staan:

'Er zijn natuurlijk dingen die zowel duurzaam zijn als kostprijs verlagend, zoals het investeren in zonnepanelen waardoor je je eigen energie zou kunnen opwekken, of ledlampen die voor energiebesparing zorgen, of welzijnsverbeteringen voor de koeien waardoor ze makkelijker oud worden. Dat bijt elkaar absoluut niet, dus er zijn zeker kansen waarbij je verduurzaamt en er zelf beter van wordt. En als we dan een betere marge is op onze producten kunnen halen, is het helemaal niet uit te sluiten dat de verduurzaming toeneemt. Want boeren gaan investeren in hun stallen en in hun bedrijven. Iedereen die intensief is, of in ieder geval veel van hen, zijn er heus wel van overtuigd dat een beetje extensiever worden niet zo gek is.' (ID-24)

4.1.2 Zonder continuïteit geen duurzaamheid

Met een gemiddelde score van 6,7 kwam het thema continuïteit op de derde plaats van belangrijkste thema's. Tijdens de interviews werd er 33 keer iets over gezegd. Sommige melkveehouders betrokken dat vooral op de landbouw in het algemeen. Ze spraken daarbij hun bezorgdheid uit over het behoud van landbouwgrond. Hun pleidooi hield in dat landbouwgrond behouden moet blijven om ook in de toekomst de wereld te kunnen blijven voeden.

'Continuïteit is misschien wel het allerbelangrijkste, maar voor zuivel hebben we natuurlijk wel een beetje te maken met de wereldhandel, waarbinnen we moeten opereren. De wereldhandel bepaalt wat zuivel mag kosten en wat ervoor betaald wordt. Als we in Nederland een zuivel exporterend land willen blijven, moeten we wel oppassen dat we nog kunnen concurreren met het buitenland met al onze eisen en wensen die we hier in Nederland hebben, en die de marge eigenlijk zo klein maken. Dat is wat er nu een beetje gaande is. We kunnen met die hoge lasten die we nu hebben, wel allerlei vernieuwing, verbetering en verduurzaming willen, maar het heeft allemaal een prijs die betaald moet worden.' (ID-10)

Andere melkveehouders betrekken continuïteit vooral op hun eigen bedrijf. Soms klinkt in hun mening dan ook het zoeken naar perspectief door. Door alle ontwikkelingen weten ondernemers soms niet meer welke richting ze moeten kiezen:

'Als ik geen continuïteit in mijn bedrijf meer zie, kan ik beter stoppen, toch? Daarom heb ik ook de vraag bij jullie neergelegd waar ik moet staan over 5 jaar? Ik wil verder en ik wil duurzaam verder, ik wil voor de toekomst verder, maar vertel me even wat de weg wordt? Ik kan hem zelf wel uitstippelen maar ik kan geen wetten verzinnen. Ik heb namelijk een wet te volgen.' (ID-09)

Er waren ook melkveehouders die over de opvolger begonnen bij de vraag over continuïteit. Het illustreert hoe belangrijk het voor sommige melkveehouders is om een opvolger te hebben. Ze waren hier ook reëel over. Het zou mooi zijn als zoon of dochter het bedrijf overneemt, maar het is uiteindelijk wel hun eigen keuze:

'Als mijn zoon vandaag of morgen zegt dat hij heel wat anders gaat doen, dan is dat ook zijn keus. Zo zit ik er ook wel in. Ik zou het prachtig vinden als hij het wel doet [het bedrijf overnemen, red.]. Daar gaan we hem ook in stimuleren. Maar het is niet dat het moet. Vroeger werd de opvolger gewoon aangewezen. Die had helemaal geen keus meer. Dat is niet meer van deze tijd.' (ID-04)

4.2 Naar een energie-neutrale melkveehouderij in 2030

4.2.1 Energiebesparing bespaart geld

Het thema energiebesparing kwam 32 keer aan de orde in de interviews. De geïnterviewde melkveehouders scoorden er gemiddeld een 6,4 op. Het belangrijkste motief om energie te besparen lijkt geld besparen te zijn. De energiebesparende maatregelen die ze namen, varieerden van gewoon het licht achter je uit doen tot allerlei maatregelen nemen; ook als ze zelf energie opwekten:

'Ja, dat is wel belangrijk want energie wordt alleen maar duurder dus je moet geen nutteloze dingen aan hebben. De robots hebben frequentieregelaars en dat soort dingen. En er is ook warmteterugwinning en ik heb een astronomische klok op de verlichting. Die gaat met het daglicht mee, dus als het langer licht is, gaat het licht later aan. Dat zijn allemaal kleine dingetjes, maar die zijn natuurlijk wel belangrijk. Je moet de trekker niet zomaar een uur laten lopen. Dat kost veel geld en er is geen geld.' (ID-13)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders vonden energiebesparing ook belangrijk omdat het bijdraagt aan de verduurzaming in de melkveehouderij:

'Energie die je niet nodig hebt, hoef je ook niet te verspillen; daar mag je je best bewust van zijn. Daarom moet je bijvoorbeeld met tijdschakelaars werken en ook zorgen dat je zo min mogelijk restproducten hebt die afval worden. We hebben één aarde. Daar moeten we zo goed mogelijk mee omgaan, dus als er dan punten zijn waarop je kan besparen en je hoeft niks te verspillen, waarom zou je dat dan niet doen? Dat gaat nog niet eens om het geld.' (ID-01)

4.2.2 Duurzame energie gebruiken is goed als het echt duurzaam is

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld wat lager op duurzame energie gebruiken dan op energiebesparing, een 6,0. Tijdens de interviews werd er 28 keer wat over gezegd. De mening van de melkveehouders over het gebruiken van duurzame energie liepen uiteen. Een aantal geïnterviewde melkveehouders vertelde bijvoorbeeld dat ze groene stroom gebruikten omdat ze dat nodig hebben voor hun duurzaamheidscertificaat van de melkfabriek; dat was niet perse uit overtuiging.

'Wij nemen energie af van de Green Choice omdat we daar punten van de melkfabriek voor krijgen, dus niet per se uit overtuiging.' (ID-01)

Er klonk ook wel wat scepsis in de antwoorden van de geïnterviewde melkveehouders. Ze vragen zich bijvoorbeeld af hoe duurzaam die duurzame energie werkelijk is, of ze maken zich zorgen om de infrastructuur die ervoor nodig is:

'Ja, dat doe ik nu ook [groene energie gebruiken, red.], maar dat vind ik allemaal een beetje een wassen neus. Ik heb nu ook groene energie [...] Ik vind het allemaal zo vaag. Het is puur theoretisch allemaal. Ik geloof ze wel, maar ik weet niet [...] Ik vind het op zich wel belangrijk, maar als ik nu groene energie krijg van windmolens die ze over 20 jaar op de vuilstort moeten storten, dan heb ik mijns inziens geen duurzame energie gehad [...] Ik vind het best wel belangrijk; ik heb alleen mijn twijfels over de duurzaamheid.' (ID-20)

'Daar is de discussie natuurlijk ook al lang gaande over de groene stroom maken. Hier zit een bedrijf dat pellets maakt voor houtkachels. als je ziet wat hij aan stroom verbruikt en de lucht in stookt om bij mij een houtkacheltje of een pellet kacheltje te laten branden, dan denk ik: "Nou, dan zitten wij ons handen te warmen en we denken dat we goed bezig zijn, maar achter onze rug om is het misschien helemaal niet goed voor het milieu [...] Dat is nog lang geen sluitend systeem.' (ID-06)

Ook waren er een aantal geïnterviewde melkveehouders dat aangaf dat ze er niet voor wilden betalen als het niet vergoed wordt:

'Het maakt mij niet veel uit. Als die energie duurder moet zijn dan normale energie, dan hoef ik hem niet. Het is wel een zakelijke afweging voor mij. En ik ga me niet heel blij voelen als ik duurzaam opgewekte energie in moet kopen.' (ID-32)

Andere geïnterviewde melkveehouders waren positiever over het gebruiken van duurzame energie en vroegen zich af hoe dit in de toekomst nog wat verder vormgegeven kan worden:

'Dat is nog een wens; ik zou het liefst een accu in het land leggen waarmee ik al mijn stroom zelf op kan slaan en gebruiken. Maar zover is het nog niet. Ik lever nog te veel aan het net [...] Die stroom zou ik liever zelf willen gebruiken.' (ID-12)

4.2.3 Duurzame energie produceren biedt kansen maar er zijn ook twijfels

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,6 op duurzame energie produceren. Tijdens de interviews kwam het onderwerp 42 keer aan de orde. Net als bij duurzame energie produceren, waren de

meningen hierover verdeeld. Meerdere geïnterviewde melkveehouders gaven aan al zonnepanelen op de daken te hebben of een kleine windmolen bij het bedrijf. Het feit dat de zonnepanelen geld opleveren was een belangrijke reden om erin te investeren. Sommige melkveehouders zagen hier ook wel een kans in:

'Daar draag ik sowieso mijn steentje wel aan bij, want ik heb een dak vol zonnepanelen. Dat vind ik ook wel belangrijk [...] We hebben er natuurlijk ook wel de mogelijkheid voor omdat we veel ruimte hebben [...] Dat [motief om zonnepanelen aan te schaffen, red.] was grotendeels economisch. Er zat gewoon een goed economisch plaatje achter. Je hebt een gegarandeerd rendement. Dat moet je niet laten lopen, denk ik.' (ID-27)

Ook spraken we een melkveehouder die wel zonnepanelen zou willen maar hiervoor eerst een nieuw dak moest aanschaffen:

'Daar ben ik op het moment niet mee bezig. We hebben nog een asbestdak op onze stal en ik zit er financieel niet direct om te springen om daar zonnepanelen op te leggen. Dan moet er ook een ander dak op. Ik zie er wel iets in om dat samen met een andere partij te doen die een dak met zonnepanelen op onze stal legt die zij dan kunnen exploiteren [...] Dan heb ik een nieuw dak en hoef ik die investering niet te doen en kom ik weer weg met de brandverzekering. Want dat wordt straks een probleem als je je stal niet meer kunt verzekeren tegen brand omdat je nog asbest hebt.' (ID-34)

De geïnterviewde melkveehouders zagen ook wel wat risico's van zonnepanelen. Zo zouden ze het risico op brand vergroten. Een andere zorg was het verwerken van afgeschreven zonnepanelen. Een aantal noemde ze 'het asbest van de 21e eeuw. Over het verwerken van afgeschreven windmolens hadden ze dezelfde zorg. Waar laat je die? En dan was er nog de capaciteit van het stroomnet. Als iedereen stroom gaat leveren, is die niet groot genoeg in de zomer. Een combinatie van zonnepanelen en een kleine windmolen op een melkveehouderijbedrijf zou kunnen werken, maar is wel een hoge investering.

'Prima, als de risico's niet te groot zijn als je zonnepanelen op je daken legt. Waar ik wel wat moeite mee heb, is dat ik laatst een artikel las over een brand waarbij de zonnepaneeldeeltes kilometers verderop gevonden werden in de wei. Toen dacht ik: "ja, en wat nu als de brandverzekering 5 keer zo hoog wordt omdat het risico op brand hoger is?" (...). Wij hebben nog geen zonnepanelen op het dak. Het draait ook allemaal maar op subsidie, dus hoe nuttig is het dan?' (ID-01)

'Ja, wat is duurzaam? [...] SP3:¹¹ Asbest was ook duurzaam, maar dat is ook niet meer zo. SP2: Ik denk dat zonnepanelen het nieuwe asbest worden. En dan heb je die biomassa-centrale nog. Laten we er maar niet over beginnen wat daar duurzaam aan is. Dus ja, het is maar net hoe je die term duurzaam gebruikt. Wij hebben op dit moment geen zonnepanelen of windmolen bij huis staan.' (ID-48)

Bij zonnepanelen werd nog gezegd dat dit geen afdoende oplossing is omdat ze 's nachts geen stroom leveren. Sommige melkveehouders zagen mede daarom ook wel wat in een klein windmolentje bij het bedrijf. Het belang van descriptieve sociale normen (over wat andere melkveehouders doen) leek hier ook een rol te spelen:

'Als we schone energie produceren en van de steenkoolcentrales af kunnen [...] Een collega van mij heeft nu een windmolentje gekocht achter zijn erf. Daar komen 50 zonnepanelen bij want die wind is net niet voldoende om zijn hele bedrijf van stroom te voorzien. Met die zonnepanelen erbij, kost het hem denk ik een halve ton, maar dan heeft hij dus wel zijn eigen energie opgewekt op een duurzame manier [...] Het kan wel uit. Het is natuurlijk ook een fiscaal gunstige regeling die je kan afschrijven.' (ID-21)

¹¹ In de citaten van de verschillende melkveehouders komen regelmatig de afkortingen SP1 en SP2 voor en af en toe ook de afkorting SP3 of SP4. SP1 verwijst naar de interviewer. SP2 naar de geïnterviewde melkveehouder, en in het enkele geval dat er meerdere personen bij het interview aanwezig waren, SP3 en SP4 naar diens partner en/of zoon of dochter.

Hout verbranden om energie op te wekken, of zonnepanelen op het land of de zee zagen de melkveehouders daarentegen helemaal niet zitten:

'Ik vind zonnepanelen prima op daken en ik vind windmolens ook prima op plekken waar het kan. Ik ben wel voor duurzame energie, maar zoals het nu gaat vind ik echt vreselijk. Bomen vanuit Canada [...] vind ik echt verschrikkelijk. Daar heb ik heel veel moeite mee [...] Dat vind ik heel tegenstrijdig. Ik vind het beleid waar ze nu mee bezig zijn met die zonneweides en windmolens echt vreselijk. Ik ben niet tegen zonnepanelen en ik ben niet tegen windmolens, maar zoals het nu gaat ... Ik vind het echt verschrikkelijk.' (ID-22)

4.2.4 Verlagen broeikasgasemissies

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 4,8 op het verlagen van broeikasgasemissies. Het thema kwam tijdens de interviews 46 keer aan de orde. Een aantal geïnterviewde melkveehouders was er behoorlijk sceptisch over. Ze beschouwden de uitstoot van broeikasgasemissies als onvermijdelijk in de veehouderij en vonden dan bijvoorbeeld dat Schiphol eerst maar iets aan haar uitstoot moet doen. Vliegen is tenslotte geen eerste levensbehoefte en voedsel produceren wel. Ook zijn ze kritisch over te veel auto's en de industrie.

'In een veehouderij vind ik dat [het uitstoten van broeikasgassen, red.] niet heel erg belangrijk. Ik denk dat we daar niet onderuit komen [...] en dan kun je wel zeggen dat we dat moeten verminderen, maar iemand die mij kan vertellen hoe dat moet, die mag het zeggen. Maar ik geloof niet dat dat mijn eerste prioriteit is [...] Als je met het vliegtuig op vakantie gaat, is dat geen primaire levensbehoefte. Dus dan zou ik zeggen, kijk daar eerst maar even naar [naar de luchtvaart, red.]; zorg dat die wat minder uit gaan stoten want vliegen is minder belangrijk. We hebben heel veel monden te voeden en dan kan je wel zeggen dat je niks mag uitstoten in de landbouw, maar dan krijg je ook geen eten. Bij Schiphol bijvoorbeeld; daar doen ze maar wat, maar vliegen is geen primaire levensbehoefte, hè? Ik weet wel dat er ook veel goederen met vliegtuigen gaan, maar dat kan allemaal wel wat minder. Maar dan zeggen ze dat die vliegtuigen niet zoveel uitstoten. Maar dat is omdat maar tot 900 meter gemeten wordt. Ze stoten wel uit [de vliegtuigen als ze boven de 900 meter vliegen, red.], maar dat wordt niet meer meegerekend. Ja, zo kan ik het ook. Maar het [verlagen van broeikasgasemissies, red.] is voor mij geen eerste prioriteit.' (ID-20)

'Dat vind ik een vraag voor een burger, want de gemiddelde burger heeft twee auto's voor de deur staan. SP1 Waarom is dat dan geen vraag voor de boer? SP2 Omdat wij naar verhouding veel minder vervuiling veroorzaken dan de burger. Het [broeikasgasemissies verlagen, red.] is wel een essentieel deel van onze bedrijfsvoering, maar het is niet de hoofdzaak die wij moeten oplossen [...] De uitvoering is niet bij ons.' (ID-47)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders erkende ook dat de veehouderij er wat aan moet doen, maar ze benadrukten ook dat andere sectoren ook hun steentje moeten bijdragen.

'Dat vind ik altijd een lastige. Natuurlijk doen wij er ook altijd wat aan mee. Maar het hele methaanverhaal is inmiddels wel weer wat gerelativeerd. Je hebt een hele discussie over die korte kringloop en lange kringloop. Dat kan ik niet aanraken natuurlijk, maar in principe moet iedere sector zijn eigen bijdrage leveren. Volgens mij komt de meeste broeikasgasemissie gewoon toch omdat er fossiele energie gestookt wordt. Het is niet voor niks sinds de industriële revolutie dat broeikasgasemissies toenemen. Daar dragen wij ook ons steentje aan bij. Dat is gewoon zo. Kunstmest, stroom, dieselolie ... Als dat met minder kan, is dat wel goed. Maar ik zie niet in wat wij daar meer in zouden kunnen betekenen dan de industrie of een huishouden. Iemand die een vliegtuig pakt om op vakantie te gaan. Dat telt allemaal mee. Ik denk overigens ook dat we ons wat betreft het klimaatverhaal beter kunnen richten op aanpassing omdat het wereldwijd redelijk lastig wordt om helemaal te stoppen met fossiele energie. Dus dan gaat het om adaptatie.' (ID-27)

'In het algemeen vind ik het [broeikasgasemissies verlagen, red.] wel belangrijk als niet alleen de landbouwsector er iets aan doet, maar andere sectoren ook. Het valt nu mee in het afgelopen jaar, maar vorig jaar hadden we een hittegolf met heel hoge temperaturen, en als het nu regent in Nederland is het gelijk of de klep opengaat daarboven [...] Dat schijnt wel allemaal een beetje het gevolg te zijn van de temperatuurstijging, hè? [...] Maar ook de industrie speelt een rol. Ik bedoel, er staat in de krant ook dat de lucht bij Tata Steel in IJmuiden niet echt fris is [...]. Ik bedoel dat het niet alleen de boer is met zijn dieren die er wat aan kan doen. Het gaat misschien veel meer om de auto's.' (ID-21)

Er waren ook melkveehouders die het verlagen van broeikasgassen wel belangrijk vonden maar er niet zoveel mee konden. Ze wisten niet wat ze er zelf aan konden doen, of ze hadden het idee dat ze er al heel veel aan deden zonder het gewenste resultaat. Hier zouden de rekenmodellen een rol spelen die alleen op bepaalde typen bedrijven zouden zijn gebaseerd.

'Dat is een lastige [...] Het is te abstract. Het is heel belangrijk. Ik weet eigenlijk niet wat ik ervan moet vinden [...] Als het nou gaat over CO₂, vind ik het nog wat anders maar het gaat ook over stikstof en over lachgas en nog meer. Het hoort allemaal bij elkaar, maar ik kan er niet zoveel mee.' (ID-14)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders gaf ook aan het verlagen van de broeikasgasemissies belangrijk te vinden, maar ze vroegen zich wel af wat de melkveehouderij daar nu precies aan kan bijdragen. Het mag bijvoorbeeld niet ten koste gaan van de gezondheid van de koeien. Ook zou er een beloning tegenover moeten staan. En er zou nu ook weer niet te veel van de melkveehouders gevraagd moeten worden. Ze leggen ten slotte ook CO₂ vast in hun grasland. Ze vinden dus dat het wel redelijk moet blijven wat de overheid van hen vraagt.

'Natuurlijk wil je dat [broeikasgasemissies, red.] zo laag mogelijk, maar het mag niet ten koste gaan van de gezondheid van de koeien. Dus als je in het voer allerlei dingen zoals fosfaat weglaat omdat je bang bent dat je anders te hoog uitkomt [...] Zo belangrijk vind ik het dan ook weer niet.' (ID-38)

'Ja, ik wil dat wel, maar ik word daar niet voor beloond. Dan hebben we het even over CO₂. Grasland legt CO₂ vast. Dat is gewoon wetenschappelijk bewezen. Maar daar wordt helemaal niks mee gedaan, niks. Alle melkveehouders in Nederland hebben grasland. Nou ja, er zijn er misschien een paar zonder grond, maar 99% van de melkveehouders heeft grasland, legt allemaal CO₂ vast. Maar we worden er niet voor beloond.' (ID-13)

Ten slotte vonden sommige geïnterviewde melkveehouders het verlagen van de broeikasemissies onzin. Ze gaven aan dat koeien nu eenmaal methaan uitstoten of dat de methaanuitstoot door koeien een druppel op de gloeiende plaat is.

'Een koe stoot gewoon methaan uit. Ik kan ook wel zeggen dat je niet meer naar de wc moet gaan, maar dat hoort erbij. En als er een stof is die de methaanuitstoot kan reduceren – DSM schijnt iets aan het ontwikkelen te zijn –, nou, hupsakee, dan voegen we het aan het rantsoen toe. Maar als dat niet bestaat, als die stof er niet is, nou, dan vind ik dat niet belangrijk want het hoort bij het leven.' (ID-22)

'Dat is allemaal onzin. Nou ja, dat vind ik. Ik denk niet dat de wereld warmer wordt van die paar koeien die wij hebben. Als we dan eerst de echte uitstoot gaan aanpakken. Schaliegas van die olieraffinaderijen? Dat schijnen ook weer grote uitstoters te zijn. Dan is het peanuts wat wij met de koeien uitstoten.' (ID-48)

4.3 Optimaal dierenwelzijn

4.3.1 Dierenwelzijn staat hoog in het vaandel

Bij de meeste geïnterviewde melkveehouders stond dierenwelzijn hoog in het vaandel. De melkveehouders scoorden gemiddeld een 6,8 voor dit thema. Het kwam tijdens de interviews 52 keer aan de orde. Het idee erachter is vaak dat goed voor de koeien zorgen ook betekent dat ze goed voor jou zorgen. Dat draagt bij aan het werkplezier.

'Wij zijn koeienmensen ... Dus dan wil je altijd het beste. Ze gaan er wel beter van geven meestal, maar dat is niet de enige reden. Je wil gewoon het beste voor ze. Dat geeft ook het meeste werkplezier en dat is ook een goede reden om dit vol te houden allemaal. Als je veel werkplezier hebt, dan neem je al die andere dingen ook wel weer voor lief.' (ID-24)

Melkveehouders vinden het goed voor de dieren zorgen ook een enorme verantwoordelijkheid:

'De verantwoordelijkheid om alle dagen goed voor de dieren te zorgen houdt nooit op. Dat kan je niet loslaten, het gaat gewoon altijd door. Zorgen dat ze goed kunnen liggen, dat er voldoende goed kwalitatief voer is, dat er water is, dat als er eentje wat minder lekker in zijn vel zit of een uierontsteking heeft, dat er ook op tijd wordt ingegrepen om erger lijden te voorkomen. Dat, samen met het landschapsbeheer wat je doet, vind ik een enorme verantwoordelijkheid.' (ID-01)

Maar melkveehouders vonden ook wel dat het denken en praten over dierenwelzijn soms een beetje doorslaat. De dierenwet die onlangs werd afgekondigd viel bijvoorbeeld niet bij iedereen in goede aarde. Ook hadden sommige geïnterviewde melkveehouders wel wat bedenkingen bij het kalf bij de koe idee:

'Daar moeten we echt alles aan proberen te doen [aan dierenwelzijn, red.]. Als dat mogelijk is, mag daar geen discussie over zijn naar mijn idee. Tegelijkertijd vind ik wel dat het dieren zijn, dat moet ik er wel als nuance bij zeggen. Als je hoort over die die dierenwet, dan moet je wel uitkijken dat je geen kalfje meer bij de moeder weg mag halen of je mag geen koe meer dwingen de stal in te gaan. Dan denk ik: "Die mensen slapen ook 's nachts, die liggen ook in een lekker bed." Ze [koeien, red.] mogen best in een lekker bed liggen, maar het zijn wel dieren.' (ID-11)

Daarnaast vinden ze het ook vervelend als ze voor dierenwelzijn een registratie moeten bijhouden, zoals bijvoorbeeld bij de regel dat de dieren per jaar gedurende minimaal 120 dagen minimaal 6 uren weidegang moeten hebben:

'Dat is natuurlijk een 7 [maximale score voor dierenwelzijn; red.] want over het algemeen komt dat naar je toe [...] maar er zit ook weer een kleine tussen haakjes tussen met betrekking tot wat goed is voor de koe en wat je ervoor terugkrijgt [...] Maar als we de wens volgen van de fabriek en van de zuivel, dan moet de registratie van het aantal uren dat de koeien buiten zijn helemaal sluitend zijn. Maar als je echt naar het welzijn wil kijken en je geeft die koe de vrijheid, dat zou in mijn beleving een grotere welzijnswinst zijn dan de registratie van de buitenuren.' (ID-23)

De definitie van dierenwelzijn is ook niet altijd duidelijk:

'Dierenwelzijn [...] Ja, dat kan je onmogelijk anders dan een hoge score geven. Maar dierenwelzijn, hoe druk je dat uit? Dierenwelzijn zoals ik het beleef is anders dan hoe dierenwelzijn door iemand van de partij voor de dieren of door Wakker Dier of door iemand van de Amsterdamse grachtengordel wordt beleefd.' (ID-36)

Tenslotte gaven de geïnterviewde melkveehouders aan dat dierenwelzijn belangrijk is, maar niet tegen elke prijs. Hier kwam het verdienmodel ook weer om de hoek kijken:

'We hebben het stalsysteem met de automatisering erop ingericht dat de koeien gewoon op hun eigen manier hun ritme in kunnen delen. Aan de andere kant zijn we ook niet te beroerd om dieren snel op te ruimen die niet hun gezondheidsniveau op peil kunnen houden zonder dat wij in moeten grijpen door antibiotica of door klauw bekappen of door heel veel met de dieren bezig zijn.' (ID-30)

4.3.2 Verlengen levensduur is belangrijk maar niet tegen elke prijs

Tijdens de interviews kwam het thema verlengen levensduur 39 keer aan de orde. De geïnterviewde melkveehouders scoorden er gemiddeld een 6,0 op. Ze vonden het verlengen van de levensduur zeker belangrijk en zagen er ook zeker de voordelen van in omdat ze dan minder jongvee hoeven aan te houden.

'Opfokkosten en dergelijke zijn vrij hoog. Als de koe een jaar langer mee zou kunnen, dan is dat altijd goed. Dat werkt positief. We moeten ook niet denken dat dat helemaal zaligmakend is, want een oudere koe heeft ook meer kans op ziekte of kwalen. Een koe verplegen kost in die zin heel veel extra arbeid. Daar is vaak op de grote bedrijven weinig tijd of ruimte voor.' (ID-10)

Ook gaven ze aan dat ze het echt vonden getuigen van vakmanschap als iemand erin slaagt de koeien ouder te laten worden:

'Als het erom gaat om mijn koeien gewoon heel goed gezond te houden en heel lang productief en vruchtbaar te houden, en als gevolg daarvan worden ze oud, hartstikke mooi! Maar ik vind het oud laten worden van de koeien geen doel op zich. Neemt niet weg dat ik veel respect heb voor mensen die tientallen 100.000-liter-koeien hebben gehad. Dat is ook gewoon een stuk vakmanschap.' (ID-36)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders gaf ook wel aan dat ze het erg moeilijk vonden om de levensduur van hun koeien te verlengen, en dat het zoeken is naar een optimum omdat oudere koeien vaker ziek zijn en daardoor meer antibiotica nodig hebben. Ook noemden de melkveehouders het dierenwelzijn. Als je een koe te oud laat worden kan dit ten koste gaan van het dierenwelzijn. Met name om die redenen - mogelijk meer antibioticumgebruik en het dierenwelzijn - vond een aantal geïnterviewde melkveehouders dat het verlengen van de levensduur geen doel op zich mag worden.

'Als je hele oude koeien hebt, dan heb je daar vaak ook veel meer werk aan. Als ze op oude leeftijd nog probleemloos zijn, heb ik daar geen moeite mee, maar het is ook een kwestie van de fokkerij om koeien te fokken die op oude leeftijd ook probleemloos zijn [...] Het is voor de publieke opinie wel belangrijk dat je kunt zeggen: bij ons worden de koeien oud, hè, en dat je natuurlijk geen wegwerpkoe fokt. Maar om er nu alles aan te doen om het dier koste wat het kost drachtig te krijgen.' (ID-34)

'Er is natuurlijk ook wel weer een optimum [...] Deze discussie heb ik met meerdere boeren. Dit raakt ook aan dierenwelzijn. Op een gegeven moment kun je de levensduur wel verlengen, maar dan kan de koe er ook onder lijden [...] Kijk, wij zijn geen boer geworden om een koe te laten lijden [...] Je wil gewoon hebben dat een koe gezond het bedrijf opkomt, maar ook weer gezond het bedrijf verlaat.' (ID-26)

De geïnterviewde melkveehouders noemden ook economische motieven om koeien ouder te laten worden maar niet te oud. Eén van hen zei dat de fosfaatrechten voor oudere koeien dan ook aangepast moeten worden omdat oudere koeien ook minder melk gaan geven.

'[Een langere levensduur, red.] vind ik een must, maar dat betekent wel dat mijn koe minder gaat geven. Ik heb namelijk fosfaatrechten en bij die fosfaatrechten zit 11.000 liter melk. Maar mijn oude dame gaat minder geven. Nou vind ik dat wij als boer gestimuleerd moeten worden en dat koeien boven een bepaalde leeftijd dezelfde fosfaatruimte nodig hebben als pinken [...] Ik vind dat wel belangrijk ja [...] Want je hebt 22 maanden voor opfok van jongvee. Dan heb je de koe: die geeft eigenlijk 3/4 jaar melk. En dan is het een oude dame. En die oude dames zijn best leuk, maar je moet ze dan meer eiwit geven om body op de botten te houden.' (ID-47)

4.3.3 Minder antibiotica gebruiken mag niet ten koste gaan van dierenwelzijn

De geïnterviewde melkveehouders scoorden wat lager op het thema minder antibiotica gebruiken dan op het thema verlengen levensduur, gemiddeld een 5,5. Tijdens de interviews kwam het 44 keer ter sprake. Over het algemeen vonden de geïnterviewde melkveehouders het wel belangrijk om het antibioticumgebruik te verlagen. Sommigen gaven aan hier al heel ver mee te zijn en vonden het dus moeilijk om het antibioticumgebruik nog verder te verminderen. Ze vonden dat er ook wel een grens was aan wat nog verder kon.

'We proberen het zelf zo min mogelijk te gebruiken, ervan uitgaande van de weerstand van het dier als onderliggende factor om gezondheid te blijven behouden. Alleen: als het nodig is, dan is het ook nodig en dan mag je daar niet op afgestraft worden. Maar over de hele linie zie je inderdaad dat daar nog wel wat te halen valt.' (ID-30)

'Wij zitten gewoon heel laag, maar het is ook altijd het streven geweest om heel laag te zitten. Ja, ik denk dat iedereen dat aanhoudt. Er is niemand die zegt: ik wil flink antibiotica gebruiken. Nee. Dat doe je alleen maar als er problemen zijn op je veestapel. Nou ja, dan moet je daar ingrijpen. Ik denk dat er niemand voor zijn plezier veel antibiotica gebruikt.' (ID-41)

Het dierenwelzijn werd hier ook weer vaak genoemd, dus wel minder antibiotica gebruiken, maar niet als dit ten koste gaat van het dierenwelzijn.

'Medicijngebruik bij de koeien is al heel veel teruggebracht. Veel minder kan het ook gewoon niet. Dan ga je ook je dieren tekort doen op bepaalde momenten.' (ID-27)

'Nou, wat we nu gebruiken vind ik heel weinig. Dat was vroeger heel veel. Dus om het nog meer te verminderen ... Daar zie ik de noodzaak niet van in.' (ID-48)

Er waren ook melkveehouders die vonden dat er nu al zoveel bereikt is met het antibioticumgebruik dat het nu misschien weer mogelijk zou moeten worden om weer wat soepeler om te gaan met het gebruik van bepaalde typen antibiotica:

'Ik vind dat wel heel belangrijk, maar we zijn wel heel erg ver heen daarin. Ik denk niet dat we nog verder moeten verminderen. Ik denk dat we juist weer moeten gaan kijken welke middelen nu als derde keuze of tweede keuze te boek staan, of we die niet weer als eerste keuze in kunnen zetten omdat het humaan verantwoord is.' (ID-16)

Een enkele geïnterviewde reageerde ook een beetje geïrriteerd op de vraag over het verlagen van het antibioticumgebruik.

'Ik vind het gewoon een vervelende vraag die je stelt. Je hebt van die mensen die een bepaald gedachtengoed hebben: "Wij hebben vlees zonder antibioticum." Maar wij als gangbare of bewuste boeren mogen niet eens vlees leveren met antibiotica. Dus het feit dat jij een vraag stelt over antibiotica is een aanname omdat je denkt dat wij antibiotica gebruiken.' (ID-47)

'Als het nodig is wordt het gebruikt, klaar.' (ID-14)

4.4 Behoud van weidegang belangrijk maar liever niet volgens de klok

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,6 op het thema weidegang. Tijdens de interviews werd er 57 keer over gesproken. De meningen erover liepen uiteen. Sommige geïnterviewde melkveehouders hadden hun koeien zoveel mogelijk buiten en anderen hielden ze continu binnen. Beide groepen hadden daar hun eigen redenen voor. Argumenten om koeien binnen te houden, waren: een koe houdt niet van verandering, een constante samenstelling van het rantsoen is belangrijk en dat kan niet in de wei, het kost te veel tijd, met melkrobots lukt het niet de koeien weidegang te geven en de grondsoort is ongeschikt voor weidegang.

'Dit [weidegang, red.] is het minst belangrijk [...] weidegang is een stuk emotie. Zolang je niet beter betaald wordt dan nu gedaan wordt, dan gaan we daar nooit aan beginnen.' (ID-10)

Melken met de melkrobot was niet voor alle geïnterviewde melkveehouders een reden om geen weidegang toe te passen. Wel gaven deze melkveehouders aan dat ze minder waren gaan weiden door de melkrobot of dat ze het lastig vonden met de melkrobot. Eén melkveehouder gaf aan geen robot te hebben genomen omdat hij weidegang daarvoor te belangrijk vond en hij stress zou hebben als de koeien misschien niet terug zouden komen naar de stal. Een ander gaf aan dat hij het door slecht weer soms wel lastig vond 'de weidedagen' vol te maken (minimaal 120 dagen 6 uur per dag weidegang).

'We zijn dit jaar weer gaan weiden dus ik ben wel voor het weiden. Weiden is wel lastig met robotmelken. Koeien zijn in onbalans, nu in het najaar zit er veel te veel OEB [Onbestendig Eiwit Balans] in het gras waar de koeien last van hebben en wat leidt tot meer ureum in de melktank. Dus ja, koeien gaan er eerder op achteruit dan vooruit. En om de weidegang vol te maken moeten de koeien ook tijdens slecht weer buiten staan. Geef de boer meer vrijheid en zodat de koeien niet aan het hek staan omdat de laatste weidedagen nog volgemaakt moeten worden. Daar schiet de koe niks mee op en de boer ook niet.' (ID-33)

Ook een grote veestapel was niet voor iedere melkveehouder een belemmering om toch te gaan weiden. De grootte van de huiskavel maakte dit ook wel mogelijk voor de melkveehouder:

'SP1 Dus gaan alle tweehonderd koeien naar buiten? SP2 Ja, we hebben dus gewoon een melkstal of carrousel. We hebben ongeveer vijfenzeventig hectare bij huis die we ook voor de koeien gebruiken. We hebben eigenlijk een best wel behoorlijke huiskavel. Ze gaan twee blokken naar buiten. Dus ze lopen nu zo'n tien, elf uur op een dag buiten.' (ID-02)

Onder de geïnterviewden waren ook melkveehouders die hun koeien, ondanks hun eigen twijfels, toch weiden omdat dat belangrijk wordt gevonden in de maatschappij. Eén melkveehouder koos voor weidegang om te anticiperen op toekomstige ontwikkelingen. Daarbij maakte hij onderscheid tussen 'echte weiders' en 'premieweiders'. De laatsten zouden alleen weidegang toepassen om de weidepremie op te strijken. De betreffende melkveehouder zei dat dat onderscheid toch eens gemaakt zal gaan worden in de toekomst.

'Wij doen het wel, maar wij doen het meer voor de burgers dan voor de koeien [...] hier [locatie bedrijf, red.] heb je jaarrond geen gras, dus je kunt niet jaarrond weiden. En die verandering [periodes binnen en periodes buiten, red.] vind ik heel slecht voor een koe. Daar houden ze ook helemaal niet van. Daar raken ze ook echt gestrest van. Dus vandaar dat ik weidegang eigenlijk in Nederland niet eens zo goed vind. Maar ja, de burgers willen dat graag.' (ID-38)

'SP1: wat is uw reden om voor weidegang te gaan? SP2 Om in de toekomst die stalaanpassing te voorkomen denk ik. Je hebt minder drijfmest, je hoeft minder drijfmest uit te rijden [...]. Maar ook voor de gezondheid van het vee en het maatschappelijk verantwoord ondernemen. Binnen planet proof heb je de echte weiders en de premieweiders. Premieweiders die zoeken de mazen in de wet of die lopen de kantjes er een beetje van af en de echte weiders die weiden nog tot in december [...] Een discussie over deze werkwijze komt een keer, daar kun je donder op zeggen. Ik bedoel als er op een melkpak weidemelk staat afkomstig uit een gebied waar allemaal premieweiders zitten, als je pech hebt staan half september de koeien op stal.' (ID-34)

Meerdere geïnterviewde melkveehouders vonden het systeem van uren bijhouden om te kunnen voldoen aan de regel van tenminste 120 dagen, 6 uren weidegang per dag wel lastig. Voor sommige melkveehouders gaf dit ook wel stress, zeker als er met de melkrobot gemolken werd.

‘Het is belangrijk. De ene koe vindt het prachtig buiten. Maar ik ben het niet helemaal eens met het systeem. Gisteren is er ook weer zoveel water gevallen. Het wordt gewoon te nat om de koeien naar buiten te doen [...] Ik ben heel vroeg begonnen omdat het vroeg in het voorjaar mooi weer was. Ik kom er wel mee uit [voldoen aan een weidegang van 120 dagen minimaal 6 uur per dag, red.]. Maar ik heb de koeien ‘s nachts dan buiten ook rond deze tijden.’ (ID-06)

De geïnterviewde melkveehouders die weidegang belangrijk vonden vanuit een intrinsieke motivatie, deden dit omdat ze het leuk en uitdagend vonden en ze hierdoor werden aangesproken op hun vakmanschap, omdat ze het duurzamer vonden en goed voor de gezondheid en de levensduur van de koeien of gewoon omdat het erbij hoorde en echt in de omgeving paste.

‘Als ik geen weidegang kan toepassen, dan gaan hier de deuren dicht [...] Als je hier in ons dorp zegt weidegang dan noemen ze ook op slag mijn naam. Dat gaat hier behoorlijk samen. Daar ben ik altijd heel duidelijk in geweest.’ (ID-41)

4.5 Behoud van biodiversiteit

4.5.1 Biodiversiteit is wel belangrijk, maar wat is het eigenlijk precies?

De geïnterviewde melkveehouders vonden biodiversiteit wat minder belangrijk dan de meeste andere thema’s. Ze scoorden er gemiddeld een 5,0 op. Wel werd er tijdens de interviews 48 keer iets over gezegd. Het valt op dat de geïnterviewde melkveehouders allemaal wat anders onder biodiversiteit lijken te verstaan. Sommigen hebben het vooral over planten en bloemen, anderen noemen ook insecten en kleine dieren en een enkeling noemt ook het belang van ondergrondse biodiversiteit. Bij veel van de geïnterviewde melkveehouders komt het belang van het verdienmodel ook weer terug.

‘Ik denk dat we echt wel een paar jaar lang hebben gezien dat we minder insecten - of veel insecten van hetzelfde soort - hebben gehad en minder diversiteit, waardoor je gewoon minder planten en alles had. Mag ik hier wel een kanttekening bij maken: als we aan deze dingen moeten voldoen moet het wel geld opleveren, want anders kan het allemaal niet. En ik wil best wat kruidenrijk grasland, maar dan moet er wel wat tegenover staan, want anders kan ik niet mijn doel van eiwit halen bijvoorbeeld, mijn eiwit uit eigen land.’ (ID-38)

‘Dan kom je weer op het puntje mest: als ik de grond doodmaak, en dat noem ik dus biodiversiteit: enzymen, schimmels en alles in de bodem, als ik dat allemaal doodmaak dan heb ik ook geen gras meer. Dus dan snij ik mijzelf in de vingers, toch? Maar ik vind dat bij biodiversiteit te veel de nadruk wordt gelegd op kruidenrijk grasland in plaats van op bodemleven. Ook kruidenrijk grasland gaat niet op een dooie bodem groeien [...] Ze leggen de nadruk veel te veel op “boven de grond”, maar in de grond speelt er zich ook heel veel af.’ (ID-13)

We spraken ook een aantal melkveehouders die niet veel zagen in biodiversiteit. Ze geven bijvoorbeeld aan dat het de opbrengst van het grasland vermindert en dat het jammer is om land waarop je voedsel kan produceren te gebruiken voor het bevorderen van de biodiversiteit, met name omdat het voedsel dan wel elders geproduceerd wordt, en het is maar de vraag hoe dit het milieu beïnvloedt. Bovendien zijn wegbermen ook heel geschikt voor het bevorderen van biodiversiteit:

‘Ik zie er niet zoveel in. En dat is misschien een beetje cru, maar ik probeer zo duurzaam mogelijk te zijn en dan probeer ik zoveel mogelijk productie van mijn land te halen. Dat lukt niet met verduurzaming [...] Mijn grondgebruik moet wel wat beter worden, maar bepaalde plantjes zaaien die negatieve invloed hebben op mijn opbrengsten, daar zie ik niet zoveel in. Land onder water zetten zie ik ook niks in [...], zeg maar met plasdras. Ik denk dat voor het

bepaalde bedrijven een zekere meerwaarde biedt financieel, maar de winst van biodiversiteit zie ik niet. Zeker zo kijkend naar die weidevogels dat die door predatie verdwijnen, dan is dat verschrikkelijk jammer natuurlijk.' (ID-16)

'Dat is een randje om een perceel heen waar dan hommels en bijen kunnen zitten. Ik zou zeggen: doe dat langs de snelweg of neem daar stukken grond voor die toch al niet bewerkt worden. Bijvoorbeeld langs snelwegen kun je heel mooi bloemen inzaaien en er zullen weleens een paar bijen sneuvelen, maar dat soort gebieden hoef je ook niet tig keer te maaien. Zoek die plekken op en richt dat in. Maar in een boerenbedrijf vind ik dat je veel onkruid en veel rommel krijgt; daar krijg je een hoop toestanden van.' (ID-33)

De negatieve publieke opinie leek ook invloed te hebben op de manier waarop melkveehouders met biodiversiteit willen omgaan. Eén van de geïnterviewde melkveehouders gaf aan dat het bestempelen van grasland als 'groen asfalt' tot weerstand kan leiden:

'Ja, ik ben wel voor biodiversiteit, maar daar is ook weer zoveel aandacht over. Weet je wel, vooral in Friesland, dan lees je de krant en het is hier groen asfalt en landschapspijn en weet ik veel wat niet meer. Dus daar is dan ook weer een bepaalde weerstand tegen [...] als je wordt weg geschilderd als groen asfaltboer [...] En ze zal mij niet bedoelen, maar ik voel me wel aangesproken.' (ID-22)

Tot slot waren er ook melkveehouders die biodiversiteit wel wisten te waarderen:

'Dat is niet per se duurzaamheid, dat is een stukje biodiversiteit met een bloemenmengsel inzaaien in de berm, patrijzenheggen, gewoon een keer een houtstapel waar ongedierte, ringslangen, in kunnen. Dat is niet per se duurzaamheid, dat is ook een stukje liefhebberij, ik vind dat ook mooi [...] En daar over de Linge, daar is een stuk natuurgebied, daar hebben we ook pinken lopen en dan hoor je de koekoek, en zie je allemaal vogeltjes waarvan ik denk, ik weet niet eens wat het is, dat ga ik thuis opzoeken. Dat is super.' (ID-01)

4.5.2 Verlagen ammoniakemissies

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld het laagst om het verminderen van de ammoniakemissies, een 4,5. Tijdens de interviews werd er 32 keer iets over gezegd. Dit komt mogelijk ook omdat er eerst over het verlagen van broeikasgasemissies werd gesproken. Veel van de daar genoemde zaken kwamen weer terug bij het bespreken van het thema verlagen ammoniakemissies. Sommige geïnterviewde melkveehouders vonden het reduceren van ammoniakemissies niet zo moeilijk.

'Ammoniak daar kun je misschien zelf nog weleens iets makkelijker in sturen, bijvoorbeeld bepaalde tijden wel of geen mest rijden en met water bijmengen. Ja, alle ammoniak die wegwaait, daar gaat je gras niet van groeien. Dus als je het toch iets netter doet dan een ander, dan heb je toch iets meer voordeel, of niet? [...] Ik weet ook: de ammoniak is ook de uitstoot uit de stal, maar die stal staat er en die kan ik niet van vandaag op morgen veranderen. En daar hebben we al zoveel manieren voor bedacht, maar ze zijn allemaal nog niet sluitend. Dat is het ei van Columbus, zeg maar.' (ID-06)

'Ammoniak vind ik iets duidelijker: dat is inderdaad water bij de mest en zorgen dat daarmee de emissie beperkt is. Dat vind ik een heldere, dat doen we al 20 jaar, dat is onderhand wel geaccepteerd.' (ID-14)

Net als bij het bespreken van het verlagen van de broeikasgasemissies, waren er bij het bespreken van de ammoniakemissies melkveehouders bij die vonden dat ammoniakemissies niet alleen door de landbouw veroorzaakt werden maar ook door andere sectoren. Er werd ook genoemd dat er eerst meer onderzoek gedaan moet worden naar hoe het nu werkelijk zit met ammoniakuitstoot en waar deze neerkomt.

'Het is een heel erg theoretisch verhaal geworden en met rekeningen: ik geloof niet dat het helemaal klopt met de werkelijkheid [...] We hebben het alleen over wat er in de lucht zit, terwijl er eigenlijk veel meer uit de bodem komt. Dat nemen we niet mee. Volgens mij is het met CO₂ ook zo iets. Hoeveel CO₂ neemt onze gewassen niet op? Volgens mij neemt dat veel meer op dan dat wij uitstoten, maar dat wordt ook niet meegenomen.' (ID-02)

'Het zou beter onderzocht moeten worden [...]. Er is te weinig kennis, de methodes zijn discutabel heb ik begrepen, maar het is ook een beetje uitsluiten van het een naar het ander toe. Heeft iedereen er last van als dat omlaag gaat? [...] Het is heel moeilijk.' (ID-42)

Geïnterviewde melkveehouders waren soms ook ongerust dat het door het verlagen van ammoniakemissies niet mogelijk was om nog weidegang toe te passen terwijl ze dat wel belangrijk vonden. Of ze dachten dat ze een ander stalsysteem nodig hadden. Of ze waren ongerust dat het extra geld zou kosten.

'Dat druist in tegen het stimuleren van de weidegang. De weidegang, daar ben ik een heel groot voorstander van. Alleen, op het moment dat je je koeien binnenhoudt kan jij dus je bedrijfsvoering zodanig inrichten dat je je ammoniakemissies kan reduceren. Dat kan niet als de koeien buitenlopen, dus dat botst. Ik ga voor weidegang, ik vind dat belangrijk dat mijn koeien buiten kunnen lopen, buiten grazen, buiten hun eigen eten kunnen halen en dat botst dus tegen de methodiek van de ammoniakemissie aan.' (ID-09)

Sommigen vonden ook dat je de ammoniak zo goed mogelijk moest benutten.

'Het is belangrijk [...] En dan niet zozeer alleen maar omdat het beter voor de natuur is, maar ook zeker omdat hoe meer ammoniak je afvangt of hoe meer ammoniak je nuttig omzet, des te meer je die ook nuttig kunt gebruiken voor je teelt en om het land mee te kunnen voeren.' (ID-29)

We spraken ook melkveehouders die helemaal niks zagen in het verlagen van de ammoniakemissies. Hier werd ook regelmatig verwezen naar de stallen met emissiearme vloeren die eerst een oplossing leken en later toch weer niet.

'We hebben een hele dure vloer in de stal liggen, maar ik weet nog steeds niet waarom wij die gekocht hebben [...] De wetgeving is de enige reden waarom we die gekocht hebben [...] die zou dan de ammoniak moeten reduceren [maar dat valt dus tegen, red.]. Dat komt toch wel vrij, ook wel bij het uitrijden of ook wel in de stal zelf. Wij doen wel veel water bij de mest uitrijden. Dat schijnt ook goed te helpen. Maar wat wij uitstoten, dat nemen wij ook weer op met het grasland. Ik ben ervan overtuigd dat wij meer opnemen dan dat wij uitstoten. En sowieso: een koe kan ook niet meer uitstoten dan dat die opvreet. Dat blijft ook nul.' (D-48)

'Nou, het was meer een opgelegd iets, anders konden we die stal niet renoveren. Toen moesten we er een emissiebeperkende vloer of een luchtwasser in doen en dat deden we eigenlijk niet uit vrije wil, dat was meer omdat het ons opgelegd werd: je mag wel een andere stal bouwen, maar dan moet die emissiearm worden. Dus dan zijn we daarin meegegaan.' (ID-32)

4.6 Grondgebondenheid in de veehouderij

4.6.1 Grondgebondenheid is belangrijk maar het moet niet verplicht worden

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,7 op het thema grondgebondenheid. Tijdens de interviews werd er 51 keer iets over gezegd. Uit de antwoorden bleek dat de definitie van grondgebondenheid niet zo duidelijk is voor veel melkveehouders. Ze ervoeren ook een tegenstrijdigheid met eiwit van eigen land (zie ook paragraaf 6.6.2) en hadden soms het idee dat grote, intensieve bedrijven beter scoorden op duurzaamheid dan kleinere, (bijna) grondgebonden bedrijven.

'Ja, grondgebondenheid. Wat is grondgebondenheid? Is dat zoveel land per koe of is het [iets anders?] De definitie van grondgebondenheid is er volgens mij nog niet.' (ID-03)

'Als je niet op die grondgebonden toer gaat: er zijn hier grote bedrijven, die zitten veel in LTO en die zeggen: je moet je gaan richten op eiwit van eigen land, want dat is ook een kengetalletje. Daar kunnen zij aan voldoen want zij maaien gewoon alles vroeg. Dan zeggen ze: dat is dan onze duurzaamheidsindicator. Dat betekent dat ik niet duurzaam ben en die bedrijven met weinig land en veel aanvoer zijn ineens wel duurzaam. Dat is een discussie waard: dan ben ik dus niet duurzaam, ik doe weidevogelbeheer, maar maakt niet uit, ik ben niet duurzaam. Op de cijfers zijn zij veel duurzamer dan ik. En op de CO₂ footprint per kilogram melk scoren ze veel beter. Ik heb 3 trekkers en ik heb 85 koeien. Zij hebben 500 koeien en ze hebben ook 3 trekkers, dus ze scoren echt op alle fronten fenomenaal beter. Op dat soort kengetallen, niet op weidevogels en biodiversiteit maar puur op die footprint per kilogram melk [...] Het is natuurlijk moeilijk om beleid te maken, ook voor de overheid, om daar onderscheid in te maken, maar dat is nog wel een dingetje. Als ze vol in gaan zetten op zoveel mogelijk efficiency, CO₂ per kilogram melk, dan hou je alleen nog maar grote bedrijven over. Dat willen ze juist niet.' (ID-08)

'[Grondgebondenheid] vind ik best belangrijk, eigenlijk. Dat is eigenlijk ook een beetje opkomen voor onze sector, want in deze regio heb je met de melkveehouderijen alle grond wel een beetje te pakken. Maar als je hier naar het oosten of zuiden gaat dan heb je dus kippenbedrijven, varkensbedrijven met misschien één hectare. Ik denk: dat is toch echt intensief, dat past niet meer zo in het landschap [...] Maar ja, die hele intensieve sector, joh, als je dat hoort met 100.000 legkippen of 5.000 mestvarkens of zo, ik vind het best allemaal grof en dan is een stal met 100 koeien er eigenlijk niks bij, hè.' (ID-21)

Veel van de geïnterviewde melkveehouders vonden grondgebondenheid wel belangrijk, maar 100% grondgebondenheid vonden ze nu ook weer niet nodig, zolang de mest maar 'in de buurt' werd afgezet. Daarbij leken ze van mening te verschillen over wat nu precies 'in de buurt' was.

'Grondgebondenheid vind ik een belangrijk item. Zo weinig mogelijk gesleep van voedsel [...] Dat zijn wel een beetje mijn speerpunten. Ik probeer zoveel mogelijk voedsel te produceren van je eigen bedrijf waar de koeien dan melk van geven.' (ID-22)

'Helemaal grondgebonden, kijk, als je een beetje mest moet afvoeren in de buurt, daar heb ik nog niet zoveel moeite mee. En andersom ook, als er eventueel wat gras tekort is en ik haal het bij een andere buurman uit het land, dat vind ik dan niet zo erg als uit Spanje vandaan stro laten aanvoeren om een rantsoen kloppend te moeten maken: daar heb ik meer moeite mee.' (ID-32)

De onduidelijkheid over de definitie van grondgebondenheid hing ook samen met een door de geïnterviewde melkveehouders ervaren ontbreken van duidelijke en stabiele wettelijke kaders en juridische belemmeringen.

'Wij zijn grondgebonden, maar ik weet niet of ik het volgend jaar nog ben. Dat baart me zorgen want ze zijn ook de hele tijd aan het veranderen [...] Als de hoeveelheid stikstof, ammoniak, die ik op mijn land mag plaatsen 100 is, dan is het volgend jaar opeens nog maar 90. Dat betekent: ik moet vee opruimen om grondgebonden te blijven. Dat is de doelstelling van wat we in Nederland willen: er moet vee weg. Maar wij zijn wat dat betreft al zo laag belastend voor het milieu: ga eens naar de intensieve veehouderij kijken of ga naar boerderijen kijken waar 400 koeien gemolken worden in Nederland. Daar word ik gewoon grijs van. Ik snap dat niet zo goed terwijl wij zo hard bezig zijn om met zo'n kleinschalig bedrijf zoveel mooie dingen te doen en dat is nog weer niet goed. Daarom zou ik weleens een stukje vastigheid willen zien. Grondgebondenheid: ontzettend belangrijk maar is dat volgend jaar nog steeds zo? Ik weet het niet.' (ID-09)

'Ik werk samen met die akkerbouwer, regeltechnisch is het niet mogelijk om al ons land op één hoop te doen. En ik lever alle mest, dan blijft het dus allemaal binnen een straal van 5 kilometer. Maar dat is regeltechnisch niet mogelijk omdat er twee verschillende bedrijven zijn. Maar dat is echt de kringloopgedachte [...] Als ik met hem [de akkerbouwer, red.] al het land op een bult gooi dan hebben we 250 bunder [...] Dan heb je 200 bunder, 250 koeien. Geen enkel probleem. Dat zijn nou echt regionale kringlopen, maar zulke dingen mogen niet. Het is regeltechnisch en papiertechnisch niet mogelijk [...] Het is niet duurzaam om die mest in Twente ergens te laten verwerken en dan gaat hij nog weer op de vrachtwagen naar Duitsland.' (ID-13)

Ook vonden sommige geïnterviewde melkveehouders dat er een beloning tegenover grondgebondenheid moest staan vanwege de hoge grondprijzen. Mede daardoor, en omdat boeren niet met huizenbouw of industrie kunnen concurreren als het om grond gaat, zou grondgebondenheid in ieder geval niet verplicht moeten worden.

'Een bedrijf dat grondgebonden is moet daar ook voor beloond worden. Dus dan moet je ook zeggen: je bent grondgebonden, dan hoef je niet meer al die mestboekhouding en hele mikmak in te vullen, bijvoorbeeld. Dus je moet er wel voor beloond worden, vind ik, want het kost je natuurlijk klauwen met geld als je allemaal grond koopt. Je kan beter mest afvoeren dan grond kopen. Dan kan je ook nog wel voer aanvoeren en mest afvoeren, dat is goedkoper dan grond kopen momenteel.' (ID-20)

'Zijn we grondgebonden? Nee, volgens mij nog niet helemaal. Aan de andere kant, is het een probleem als je het niet bent? Het ligt er een beetje aan waar je met je mest heengaat en dat soort dingen. Maar als je dat gaat verplichten: iedereen weet wat grond kost [...] Ik vind het voor mijzelf als bedrijf zijnde wel belangrijk, maar om nu een bepaalde norm van de overheid na te streven, dan koop ik nog vijf stukken grond en dan is dat geregeld. Schouten bedenkt morgen weer dat het nog iets erger moet. Het vertrouwen daarin is eigenlijk nul.' (ID-02)

Tenslotte waren er een aantal geïnterviewde ondernemers die aangaven dat ze grondgebondenheid niet belangrijk vonden. Eén van hen legde uit dat niet grond gebonden zijn ook flexibiliteit geeft, ook in droge jaren als het land niet voldoende gewas opbrengt om de koeien te voeren.

'Wij zijn niet grondgebonden. Het is een vrij intensief bedrijf. Wij kopen altijd gewoon in de buurt mais aan via mais-mest-contracten [...] En hier hebben we heel veel last van droogte gehad de afgelopen 3 jaar. Dus toen moesten we ook wel voer aankopen [...]. Zelf vind ik het een voordeel om niet grondgebonden te zijn, ook door die droogte die we hebben gehad. We hebben de afgelopen 3 jaar lang niet genoeg van ons gras kunnen afhaken. Nou merk je wel hoe afhankelijk je bent van het klimaat.' (ID-38)

'Ik geloof daar niet in. Als je veel van je grond haalt, moet je de ruimte krijgen om ook veel weer te kunnen toevoegen, dat je het in balans krijgt. Wat we nu de afgelopen jaren of decennia al hebben gedaan dat we de mestnorm steeds meer aangetrokken hebben. De grond wordt erg schraal, er groeit minder terwijl we eigenlijk veel meer gras, mais en andere producten kunnen delen als we de bemesting beter in evenwicht zouden kunnen krijgen.' (ID-10)

4.6.2 65% eiwit van eigen land lukt niet altijd

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,3 op het thema eiwit van eigen land (dus iets hoger dan enigszins belangrijk). Tijdens de interviews kwam het onderwerp 60 keer aan de orde. Een aantal geïnterviewde melkveehouders was wel positief over eiwit van eigen land halen omdat het aankopen van eiwit duur is en omdat er dan minder eiwit van buitenaf hoeft te worden aangevoerd. Een melkveehouder vertelt dat hij daar in de loop van de tijd anders over is gaan denken. Melkveehouders vinden het ook wel een puzzel om voldoende eiwit van eigen land te halen.

'Voor ons eigen bedrijf denk ik dat wij op een gangbare manier werken door heel veel eiwitten van eigen land te halen, dus we verbouwen zelf zoveel mogelijk van onze eiwitten. Wij produceren vlog [gmo vrije melk, red.] [...] Dus dat betekent dat het heel duur is als wij eiwitten moeten aankopen. Dus dat dwingt je ook economisch al om veel te doen met gras. Nou, dat is ook een van de redenen dat wij bijvoorbeeld enthousiast zijn van zomerstalvoeding. Dan kun je het eiwit zo van het land voor je koeien rijden en dat gaat zonder kuilverlies de koe in. Dus op die manier gangbaar boeren met weidegang, daar zie ik op zich wel toekomst in, ja.' (ID-04)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders gaf aan dat eiwit van eigen land tegenstrijdig kan zijn met andere duurzaamheidsthema's. Zo is eiwit van eigen land moeilijk te combineren met extensivering want om 65% eiwit van eigen land te halen, moet je meer kunstmest gebruiken. Bovendien kost het produceren van kunstmest veel energie. Ook kan het ten koste van de biodiversiteit of van weidevogels gaan als je te veel eiwit van eigen land probeert te halen.

'Ik ben nu ook bezig met eiwit van eigen land, omdat eiwit aankopen is het duurste wat ik moet aankopen. Als we kijken naar de grond is gewasvariatie en ook biodiversiteit daar belangrijk en interessant voor. Het beste eiwitgewas wat ik kan telen is gras. Ik kan heel gauw meer gras telen en dan ga ik de mais en granen ergens anders vandaan halen [...] Alleen, ik kan me voorstellen dat voor biodiversiteit en voor landschap het interessanter is als ik juist meer verschillende gewassen kan telen.' (ID-05)

'Als je dan naar je eiwitproductie van je eigen land kijkt, dat kan ik wel nastreven. Alleen, ik ben ervan van overtuigd dat je daar de biodiversiteit niet verder mee helpt als je nog meer stuurt op eiwitproductie.' (ID-42)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders geeft ook aan dat 65% eiwit van eigen land niet altijd haalbaar is. Dat is bijvoorbeeld afhankelijk van het weer.

'Dit is ook weer zo'n voorbeeld. Dit is gewoon in de praktijk niet haalbaar. Ja, het ene jaar wel en het andere jaar niet. En dan pakken ze over 3 jaar het gemiddelde. We hebben drie hele droge zomers gehad en je zal zien dat je nou drie hele natte zomers [krijgt, red.] en dan heb je een hele andere samenstelling van het ruwvoer. En dat is wel de basis, hè?. Dan kan je precies zeggen: dat ga ik inkopen en dan kom ik eind van het jaar precies uit. Maar ik heb nou wel een kuil liggen waar wel heel veel structuur inzit maar heel weinig eiwit [...] Maar ik kom er niet aan hoor, 65%. Dat is hoog, hoor.' (ID-3)

Andere geïnterviewde melkveehouders zijn minder positief over eiwit van eigen land omdat ze ongerust zijn dat de koeien onvoldoende eiwit van de juiste kwaliteit krijgen, of omdat ze niet willen dat het verplicht wordt, of omdat het economisch niet interessant is. Een geïnterviewde melkveehouder noemt ook het mestbeleid. Volgens hem zou je meer eiwit van eigen land kunnen halen als je meer zou mogen bemesten.

'Koeien zijn een beetje topsporters, dus die hebben een bepaalde vorm van eiwit nodig. Dat is niet altijd de eiwit die je teelt. Een heel mooi voorbeeld is als je de koeien in de zomer naar buiten jaagt en de weersomstandigheden zijn zo dat je een ureum van 30 hebt in de tank. Ja, dan is het leuk dat je eiwit van eigen land hebt, maar het is niet efficiënt. Dus het is mooi dat je een groot gedeelte van het eiwit zelf kunt verbouwen, maar je zult daarnaast voor de efficiëntie - en ook vanwege milieuredenen, denk ik - [nodig hebben, red] dat je kunt sturen op een onbestendig en bestendig eiwitverhaal. Dus je zult altijd een stukje van buiten nodig hebben. En als het dan via coproducten is, zoals een bier-, borstel- of talengist, soja liever niet natuurlijk, maar of lupine of raap, ja, dat is dan eventjes daar; maar om volledig alles uit eigen eiwit te halen dan denk ik dat er een stukje inefficiëntie komt.' (ID-29)

'Als wij meer mogen bemesten, kunnen we meer eiwit van het land halen, hoeft er minder bos gekapt want er hoeft minder soja uit Brazilië te komen. Dat staat allemaal met elkaar in verband, maar het verband wordt niet gelegd.' (ID-13)

4.7 Veiligheid op het erf heel belangrijk, maar ...

Het thema veiligheid op het erf kwam 22x ter sprake tijdens de gesprekken. De geïnterviewde melkveehouders scoorden er gemiddeld een 6,5 op. Het bedrijf moet vooral veilig zijn voor kinderen en bezoekers vonden de geïnterviewde melkveehouders:

'Wij zijn daar heel strak in, we hebben altijd heel veel spelende kinderen en mensen die de gevaren op een boerderij minder goed kunnen inschatten. Dat is voor ons heel belangrijk, omdat wij heel veel externe mensen hier hebben lopen. Mensen die er geen verstand van hebben.' (ID-09)

Ze gaven ook wel aan dat het niet zo eenvoudig is om het bedrijf helemaal veilig te krijgen, en dat ze daar eigenlijk meer tijd aan zouden moeten besteden:

'Ik vind het heel belangrijk. Alleen binnen een heel klein bedrijf is het bijna onmogelijk om dat helemaal waterdicht te krijgen [...] Bij mij vinden de kinderen het heel leuk om de koeien te voeren en de kalfjes te doen, maar eigenlijk is dat weer heel gevaarlijk. Het is een heikel punt: als ik ze er weghoud is het ook niet goed, maar ze lopen er gewoon tussen de kalfjes en pinken in; dat is best nog weleens een gevaarlijk dingetje. Ze mogen tussen de grote koeien niet komen, maar ook die kleine beestjes kunnen in een dolle bui best wel venijnig eens een schop geven of iets anders doen.' (ID-07)

'Natuurlijk, hoe veiliger hoe beter. Maar er zijn nog wel punten te scoren [...] Verbeterpunten zijn er nog wel, ja. Ik kan wel zeggen dat ik het heel belangrijk vind, maar daar zouden we nog wel iets meer werk van moeten maken.' (ID-48)

Toch waren er ook melkveehouders die veiligheid op het erf minder belangrijk vonden:

'Dat is natuurlijk belangrijk, maar ja, je moet altijd opletten en als het al heel veilig is en je loopt ergens tegenaan, dan kun je ook een ongeluk krijgen. Dus ja, daar moeten we niet te benauwd over doen.' (ID-33)

5 Oplossingen

5.1 Geïnterviewde melkveehouders over kansen voor verduurzaming

Hoewel er in het algemeen meer over de problemen van verduurzaming werd gepraat, bleek uit de interviews dat sommige melkveehouders ook kansen voor hun bedrijf zien bij verdere verduurzaming (zie [bijlage 5.1](#) voor citaten van melkveehouders hierover).

- *Comparatief voordeel*: geïnterviewde melkveehouders zijn van mening dat Nederland - met zijn vruchtbare kleigrond - hoogproductieve landbouw kan bedrijven. Daarbij wordt laagwaardig grasland omgezet in hoogwaardige zuivelproducten.
- *'Licence to produce'*: sommige geïnterviewde melkveehouders zijn van mening dat verduurzaming kan bijdragen aan een nieuwe 'licence to produce' voor de melkveehouder. Het kan bijdragen aan het maatschappelijk draagvlak voor de melkveehouderij, ook bij consumenten en burgers.
- *Nieuwe inkomsten*: geïnterviewde melkveehouders signaleren dat duurzaam werken extra inkomstenstromen kan opleveren. Het duidelijkste voorbeeld zijn de duurzaamheidsprogramma's van de zuivelondernemingen, met premies voor duurzamere productie. Een ander voorbeeld is de productie van nieuwe energie, bv met zonnepanelen, windmolens (kleine of grote) of mestvergisters. Ook genoemd worden de vergoedingen voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer of voor natuurinclusieve landbouw, en de koolstofkredieten voor het vastleggen van CO₂ in het grasland. Weidetoeslag maakt het mogelijk dat ook bedrijven met een slechte verkaveling kunnen blijven weiden. Enkele geïnterviewde melkveehouders noemen ook neveninkomsten die met duurzame veehouderij te maken hebben, bv uit publiekseducatie/ excursies op het bedrijf of uit verkoop van duurzame streekproducten.
- *Lagere kostprijs door verduurzaming*: sommige duurzaamheidsmaatregelen verlagen de kostprijs, bijvoorbeeld door het opwekken van eigen energie of led-lampen voor energiebesparing. Ook extra aandacht voor dierenwelzijn kan de levensduur van de melkkoeien verlengen en daardoor kosten besparen. Melkveehouders die meer circulair werken noemen soms ook de besparing in het gebruik van kunstmest en aangekocht veevoer.
- *Betere zorg voor de bodem*: een aantal geïnterviewde melkveehouders signaleert dat duurzaam werken ten goede komt aan de bodem op hun bedrijf. Zij besteden meer aandacht aan zaken als groenbemesting, rotatiecultuur en biodiversiteit, en leggen daar een nieuwe vorm van vakmanschap in. Ze zien dat de bodems rijker worden aan nutriënten, bodemstructuur en bodemleven, en vinden dat ze daardoor hun bedrijf beter aan de volgende generatie kunnen overdragen.
- *Korte ketens*: sommige geïnterviewde melkveehouders zien kansen om duurzame melk- en zuivelproducten rechtstreeks bij de consument aan te bieden, of via korte ketens aan bedrijven en organisaties in de buurt.
- *Alternatief voor steeds verdere intensivering*: sommige geïnterviewde melkveehouders zijn ongelukkig met de steeds verdere intensivering en schaalvergroting van de veehouderij en zien kansen in de duurzaamheidsagenda om een nieuwe koers voor hun bedrijf uit te zetten, kleinschaliger, minder intensief. Een voorbeeld is de mogelijkheid om meer groenbemesters te gebruiken in plaats van kunstmest.
- *Kansen voor familiebedrijven*: sommige geïnterviewde melkveehouders zien kansen voor kleinschaliger familiebedrijven als de verduurzamingsagenda doorzet, bijvoorbeeld bij een sterkere nadruk op grondgebondenheid en kringlooplandbouw. Ook de extra arbeid die nodig is voor bepaalde duurzaamheidsmaatregelen (bijvoorbeeld biodiversiteit) zou in het voordeel kunnen zijn van familiebedrijven die die arbeid vanuit het gezin kunnen leveren. Daar tegenover zijn er melkveehouders die constateren dat de verduurzamingsagenda in het voordeel van grotere bedrijven kan zijn, naarmate de nadruk meer ligt op eiwit van eigen land en CO₂ per liter melk. Ook zijn er melkveehouders die zeggen dat grotere bedrijven beter zijn in de lobby bij lokale en centrale overheden.
- *Meer geld beschikbaar voor duurzaamheid*: sommige geïnterviewde melkveehouders menen dat de toenemende aandacht voor duurzaamheid ertoe kan leiden dat er meer geld beschikbaar komt voor investeringen in duurzaamheid. Hoewel ze daarbij aantekenen dat het nog wel even kan duren voordat dat effect zich manifesteert.

Lang niet alle deelnemende melkveehouders zagen kansen in de verduurzaming. Sommigen zien er vooral bedreigingen en belemmeringen in, of vinden dat de beloningen voor duurzaamheidsmaatregelen te laag zijn om er voldoende inkomen uit te halen. Weer anderen hebben ervaren dat ze wel willen meedoen, bijvoorbeeld in de duurzaamheidsprogramma's van hun zuivelorganisatie of in subsidieregelingen, maar dat ze zich niet kunnen inschrijven vanwege gebrek aan budget of gebrek aan afzet van duurzame melk.

5.2 Geïnterviewde melkveehouders over oplossingen voor verduurzaming

De geïnterviewde melkveehouders droegen diverse oplossingen aan voor de uitdagingen rondom duurzaamheid. Citaten hierover zijn te vinden in [bijlage 5.2](#).

- *Integraal beleid*: melkveehouders hebben behoefte aan integraal overheidsbeleid. Daarin moeten deelonderwerpen (bijvoorbeeld stikstof, kringlooplandbouw, etc.) in samenhang met elkaar worden opgelost, liefst zonder tegenstrijdigheden. Het beleid zou volgens de geïnterviewde melkveehouders ook meer gevoed moeten worden met praktijkkennis, zowel van boeren als van erfbetreders en andere praktijkmensen.
- *Visie*: melkveehouders willen graag dat het beleid uitgaat van één gedeelde visie op de toekomst van de melkveehouderij, voor de langere termijn (20-30 jaar). Investerings worden immers ook voor langere termijn gedaan.
- *Externe prikkels*: de meeste geïnterviewde melkveehouders vinden een eerlijke beloning voor hun werk de belangrijkste prikkel om duurzaamheidsmaatregelen te nemen. In de eerste plaats gaat dat om een kostendekkende melkprijs, met aparte premies voor duurzaam geproduceerde melk. In de tweede plaats gaat dat om redelijke vergoedingen voor natuur- en landschapsbeheer, en in bredere zin voor bijdragen van de melkveehouder aan maatschappelijke doelstellingen (bijvoorbeeld koolstofkredieten). Ook subsidies kunnen een rol spelen bij de investeringskeuzes van melkveehouders, maar de geïnterviewde melkveehouders signaleren tegelijkertijd veel problemen met subsidieregelingen. Sommige geïnterviewde melkveehouders vinden kennisuitwisselingen belangrijk, bijvoorbeeld met studiegroepen.
- *Oplossingen op maat*: De geïnterviewde melkveehouders leggen veel nadruk op de specifieke omstandigheden van hun bedrijf. Ze zouden graag willen dat er ruimte is om duurzaamheidsprioriteiten te stellen voor het eigen bedrijf. Dit zou afhankelijk kunnen zijn van waar de melkveehouder goed in is of belangstelling voor heeft, of van de omstandigheden van het bedrijf (beschikbaarheid van grond, grondsoort, etc.). De optelsom van alle melkveehouders samen zou dan de duurzaamheidsdoelen van de sector moeten halen. Ook een gebiedsgerichte aanpak wordt in dat kader genoemd.
- *Betere informatievoorziening aan burgers*: De geïnterviewde melkveehouders vinden dat burgers beter geïnformeerd moeten worden over het bedrijf. Als burgers beter geïnformeerd zouden zijn verwachten ze meer begrip voor hun bedrijfsvoering en meer waardering voor hun werk en voor hun duurzaamheidsinspanningen.
- *Samenwerking*: De geïnterviewde melkveehouders vinden dat er meer moet worden samengewerkt om duurzaamheid te bereiken. Dat kan gaan om samenwerking op bedrijfsniveau (melkveehouder met akkerbouwer) of op ketenniveau (boer met ketenpartijen, verantwoordelijkheid van de consument). Maar het kan ook gaan over samen optrekken tussen verschillende boerenorganisaties, en een samenwerkende verhouding tussen de boerensector, de overheid en natuurorganisaties.
- *Verdienmodel*: alle oplossingslijntjes komen bij elkaar in de roep om een redelijk verdienmodel voor de melkveehouder. De geïnterviewde melkveehouders vragen rekening te houden met de stapeling van (extra) kosten en investeringen in het kader van duurzaamheid, de consequenties voor productiviteit en schaal van de bedrijven en eventueel nieuwe inkomsten uit een meer circulaire of natuur-inclusieve vorm van landbouw.

5.3 Geïnterviewde melkveehouders over kritische succesfactoren voor verduurzaming

In de interviews werd gevraagd wat de melkveehouders beschouwen als kritische succesfactoren voor verdere verduurzaming. Citaten van melkveehouders over dit onderwerp staan in [bijlage 5.3](#). De meest genoemde factor is het *verdienmodel* voor de melkveehouders: investeringen in verduurzaming en extra kosten daarvoor zijn gerechtvaardigd zolang daar voldoende inkomsten voor de melkveehouder tegenover staan. De melkprijs gekoppeld aan duurzaamheidseisen of -maatregelen is daarbij de sleutelfactor: melkpremies voor duurzaamheid moeten opwegen tegen de kosten van extra maatregelen. Dit vereist ook samenwerking in de keten, waarbij de zuivelondernemingen, supermarkten en consumenten ook hun verantwoordelijkheid nemen. Een veel genoemd knelpunt is de hoge grondprijs en de schaarste aan grond, om bijvoorbeeld meer grondgebonden te kunnen werken.

Een andere veelgenoemde factor is een *coherent lange-termijn-beleid bij de overheid*. De geïnterviewde melkveehouders willen best investeren in duurzaamheid, als ze merken dat de overheid een heldere langetermijnvisie uitstraalt waarbij verschillende deelonderwerpen in samenhang met elkaar worden behandeld. Vergunningen voor melkveehouders, gemeentebeleid en breder landschapsbeheer moeten daarmee in overeenstemming zijn.

Aan de maatschappij vragen de geïnterviewde melkveehouders *waardering* voor de rol die zij spelen en erkenning van de inspanningen die zij reeds voor duurzaamheid leveren. Een grotere *bewustwording* bij consumenten, industrie en andere sectoren is volgens hen nodig om te voorkómen dat boeren de duurzaamheidsagenda in hun eentje moeten uitvoeren.

Ook het soort duurzaamheidsmaatregel doet ertoe. Boeren investeren sneller in maatregelen waar ze direct de *meerwaarde* van zien, en ook het effect op hun bedrijf. Van maatregelen die verplicht of gestimuleerd worden moet vaststaan dat ze *werkelijk effectief* zijn in de praktijk, en dat ze toepasbaar zijn onder verschillende bedrijfsomstandigheden.

Ten slotte voelen de geïnterviewde melkveehouders ook dat *zij zelf* een kritische succesfactor kunnen vormen. Door zich niet in een hoek te laten drijven, maar zelf met initiatieven te komen die de duurzaamheidsproblemen oplossen, en waar ze ook zelf in geloven en plezier aan beleven. Er wordt ook erkend dat bewustwording ook onder boeren beter kan, en dat er nog veel te leren valt aan kennis over verduurzaming en betere bedrijfsvoering onder verschillende omstandigheden.

6 Reflectie en conclusies

6.1 Inleiding

In hoofdstuk 2 presenteerden we een integraal gedragsmodel (Figuur 2.1). We lieten zien dat gedragsverandering zowel beïnvloed wordt door intrinsieke drijfveren als door externe factoren die mede bepalen of een beoogd gedrag ook daadwerkelijk uitgevoerd kan worden. We koppelden dit integrale gedragsmodel aan het COM-B model van Michie et al. (2011). Dit beschrijft dat gedragsverandering alleen tot stand komt als mensen weten hoe ze moeten veranderen (Capability - dit heeft te maken met kennis en vaardigheden van een persoon), de mogelijkheid hebben om te veranderen (Opportunity - dit heeft te maken met externe condities zoals wet- en regelgeving, instituties, organisaties en markten) en willen veranderen (motivation - dit zijn de intrinsieke factoren). In dit hoofdstuk reflecteren we op de gesprekken die we hebben gevoerd aan de hand van deze drie gedragsdeterminanten. Ook wordt een koppeling gemaakt tussen de algemene bevindingen (hoofdstukken 5, 7 en 8) en de specifieke bevindingen per thema (hoofdstuk 6).

Onderstaande conclusies werken we hieronder verder uit:

1. Willen: Melkveehouders willen wel verduurzamen maar geven aan dit niet altijd te kunnen.
2. Kunnen: Belemmerende externe condities staan verduurzaming in de melkveehouderij in de weg.
3. Weten: Melkveehouders lijken niet altijd te weten wat van hen verwacht wordt en hoe ze dit aan kunnen pakken:
 - o Ze hebben verschillende percepties over wat duurzaamheid inhoudt;
 - o Ze lijken zich niet altijd bewust van duurzaamheidsopgave, er is nog een grote kloof te overbruggen;
 - o Ze vinden sommige duurzaamheidsopgaves te groot, handelingsperspectief ontbreekt.
4. Bij een aantal duurzaamheidsthema's ontbreekt het nog aan kennis (het weten), motivatie (het willen) en mogelijkheden (het kunnen) om (meer) aan verduurzaming te doen.
 - o Alle melkveehouders vinden een goed verdienmodel belangrijk maar hebben nog veel vragen over hoe dit te realiseren;
 - o Bij verminderen broeikasgas- en ammoniakemissies en behoud van biodiversiteit worden de meeste belemmeringen ervaren;
 - o Grondgebondenheid en eiwit van eigen land zijn ook thema's waar veel twijfels over bestaan;
 - o Dierenwelzijn, verlengen van de levensduur van de koeien en verminderen van antibioticumgebruik zijn bekende thema's voor melkveehouders; ze ervaren hierin wel tegenstrijdigheden;
 - o Mening over weidegang lopen uiteen;
 - o Energiebesparing en produceren en gebruiken van duurzame energie roepen de minste vragen op;
 - o Belang van veiligheid op het erf wordt door alle melkveehouders onderschreven.
5. Interventies om verduurzaming in de melkveehouderij te stimuleren moeten zich richten op het weten, het willen en het kunnen
 - o Bij twijfels over duurzaamheidsthema's zijn bewustwording en kennisoverdracht belangrijke eerste stap;
 - o Manier waarop kennis wordt overgedragen is ook belangrijk; studiegroepen zijn niet geschikt voor iedereen;
 - o Alleen kennisoverdracht is niet voldoende; een combinatie van prikkels is nodig naast handelingsperspectief en lange termijnperspectief.
6. Melkveehouders kunnen het niet alleen - overheid en ketenpartijen moeten ook verantwoordelijkheid nemen.
7. Melkveehouders stellen het op prijs als er met hen, niet over hen gepraat wordt.

6.2 Willen: melkveehouders willen wel verduurzamen maar geven aan dit niet altijd te kunnen

De meeste geïnterviewde melkveehouders stonden over het algemeen positief - of in ieder geval niet afwijzend - tegenover verduurzaming. Een aantal leek echt intrinsiek gemotiveerd te zijn en een aantal stond er juist heel defensief in. De melkveehouders noemden wel vaak allerlei obstakels op die verduurzaming moeilijk maken. De meeste geïnterviewde melkveehouders waren dus niet alleen intrinsiek gemotiveerd om te verduurzamen. Extrinsieke factoren - zoals een goede boterham willen verdienen - speelden ook een rol. Het is ook niet zo gek dat we in de interviews zowel elementen van intrinsieke motivatie als elementen van extrinsieke motivatie terug horen. Deci en Ryan (2012) beschrijven in hun zelf-determinatietheorie een geleidende schaal van extern extrinsiek gemotiveerd (je doet iets omdat je er iets voor terugkrijgt) naar enigszins extern extrinsiek gemotiveerd (je doet iets omdat je daar een goed gevoel bij krijgt) naar intern extrinsiek gemotiveerd (je doet iets omdat het belangrijk is, ook al geloof je er zelf niet helemaal in) naar intern extrinsiek gemotiveerd (je doet iets omdat je het belangrijk vindt) naar intrinsiek gemotiveerd (je doet iets omdat je het leuk vindt).

6.3 Kunnen: belemmerende externe condities staan verduurzaming in de melkveehouderij in de weg

Tijdens de interviews noemden de melkveehouders diverse belemmeringen die het hen naar eigen zeggen moeilijk maakten om te verduurzamen, ook al zouden zij dit willen. De volgende belemmeringen werden het vaakst door hen genoemd:

- Het ontbreken van een goed verdienmodel (188 x genoemd) - consumenten zouden bijvoorbeeld bereid moeten zijn meer voor duurzaam geproduceerde producten te betalen als ze dit kunnen en/ of de zuivelondernemingen zouden een hogere melkprijs moeten betalen (als ze dit niet al doen).
- Steeds veranderende wet- en regelgeving en beleid (135 x genoemd) - hier noemden de geïnterviewde melkveehouders bijvoorbeeld het ontbreken van een visie of een stip op de horizon (niet alleen bij het beleid, maar soms ook bij zuivelpartijen), het steeds veranderende beleid bij de overheid (en soms ook de zuivelpartijen) waardoor melkveehouders niet meer wisten welke richting ze moesten kiezen, en het feit dat het beleid niet afgestemd is op de praktijk en dus geen rekening houdt met wisselende weersomstandigheden (de kalenderlandbouw).
- De negatieve publieke opinie (108 x genoemd) - hier hekelden de geïnterviewde melkveehouders bijvoorbeeld de negatieve berichtgeving over de agrarische sector in de krant, en noemden ze de door hen ervaren hypocrisie in de samenleving. Zij hadden het gevoel dat zij vooral de verantwoordelijkheid ten aanzien van biodiversiteit en klimaat in de schoenen geschoven kregen terwijl de industrie of consumenten buiten spel bleven. Ze vroegen zich af waarom de industrie gewoon haar gang kan blijven gaan en burgers meerdere auto's voor de deur kunnen hebben en meerdere keren per jaar met het vliegtuig op vakantie kunnen gaan, terwijl melkveehouders - en andere boeren - toch een primaire levensbehoefte vervullen - het produceren van voedsel - en reizen per auto of vliegtuig helemaal geen primaire levensbehoefte is.
- Het gebrek aan kennis (66 x genoemd) dat melkveehouders ervoeren bij beleidsmakers, burgers, politieke partijen en actiegroepen (en een enkele keer ook de zuivelpartijen), en het feit dat volgens hen niet naar hen geluisterd wordt.

6.4 Weten: melkveehouders lijken niet altijd te weten wat van hen verwacht wordt en hoe ze dit aan kunnen pakken

Melkveehouders hebben verschillende percepties over wat duurzaamheid inhoudt

Uit de gevoerde gesprekken kwam ook naar voren dat de melkveehouders lang niet altijd weten wat precies wordt verstaan onder duurzaamheid. Dat blijkt uit onderstaande citaten:

'Ja, dat is [verduurzaming, red.] ook zo'n containerbegrip natuurlijk he. Ja, wat bedoelt men daar dan precies mee?' (ID-27)

'Ik denk op zich dat we daar geen keuze in hebben. We zullen moeten verduurzamen. De vraag is natuurlijk op welke manier en hoe. Dat is daar—Ja. En wat noem je duurzaam? Want dat is natuurlijk waar maatschappelijk ook—Kijk, voor de een is dat gangbare veehouderij en voor de ander is dat volgens het Albert Heijn concept wat zij biologisch vinden. En er zijn er ook die zeggen we moeten helemaal zonder vee. Dus dat is ja, dat is best een ingewikkelde natuurlijk.' (ID-04)

Het feit dat melkveehouders verschillende percepties hebben over duurzaamheid, maakt het moeilijk een beeld te krijgen van wat melkveehouders precies doen aan duurzaamheid. Uit de gesprekken blijkt dat ze vaak denken al heel veel te doen. Mede daardoor krijgen ze een gevoel van 'is het nou nooit genoeg?'

Het is opmerkelijk dat melkveehouders soms niet lijken te weten hoe duurzaam hun bedrijf precies is; er zijn immers diverse tools beschikbaar die hier inzicht in geven. Zo zijn melkveehouders sinds 2016 verplicht de kringloopwijzer elk jaar in te vullen. De resultaten worden elk jaar teruggekoppeld via het dashboard Milieu en Klimaat. Hierop kunnen de melkveehouders zien hoe ze ervoor staan met betrekking tot de milieu-indicatoren stikstofbodemoverschot, ammoniakemissie per GVE, ammoniakemissie per ha, broeikasgassen per kg meetmelk, percentage blijvend grasland en percentage eiwit van eigen land¹². Via de kringloopwijzer leveren de melkveehouders ongemerkt ook jaarlijks input voor de biodiversiteitsmonitor die is gebaseerd op 7 kritische prestatie-indicatoren (KPI's). Dit zijn naast de genoemde milieu-indicatoren, percentage natuur- en landschapsbeheer en percentage kruidenrijk grasland van een bedrijf. De biodiversiteitsmonitor is een systematiek die het mogelijk maakt de impact en prestaties van individuele agrarische bedrijven op het herstel van de biodiversiteit meetbaar te maken en te monitoren over meerdere jaren. Het principe achter de biodiversiteitsmonitor is dat er integraal wordt gestuurd op doelen, in plaats van sturen op maatregelen of het verbeteren van het bestaande. Hierdoor krijgen bijvoorbeeld melkveehouders inzicht in wat er nodig is om het doel te behalen, namelijk biodiversiteitsherstel en -behoud. Door te sturen op doelen hebben ondernemers de vrijheid over welke maatregelen zij toepassen om hun doelen te behalen. Door met de hele keten te werken via de biodiversiteitsmonitor wordt er op een eenduidige manier gemeten en kan er gestapelde beloning plaatsvinden voor de prestaties op biodiversiteitsherstel en -behoud door meerdere partijen. Tevens biedt het partijen een verantwoordingssystematiek om aan te tonen dat zij aan verduurzamingsdoelen voldoen in relatie tot wet- en regelgeving.¹³ Naast de kringloopwijzer en de biodiversiteitsmonitor is er ook een benchmark voor het antibioticagebruik op bedrijven. Melkveehouders kunnen daarop zien of ze wat betreft hun antibioticumgebruik in het groene of het rode gebied zitten (SDa, 2016).¹⁴

Uit de gesprekken blijkt dat niet alle geïnterviewde melkveehouders vertrouwen hebben in de kringloopwijzer. Met name melkveehouders met een wat extensiever bedrijf geven aan dat zij er niet veel mee kunnen omdat de kringloopwijzer vooral ontwikkeld is voor intensievere bedrijven.

Niet alle melkveehouders lijken zich bewust van duurzaamheidsopgave; er is nog een grote kloof te overbruggen

De antwoorden van de melkveehouders roepen ook de vraag op in hoeverre de melkveehouders die we spraken zich bewust zijn van de duurzaamheidsopgave. Met name als het gaat om 'ongrijpbare' thema's als het terugdringen van broeikasgas- en ammoniakemissies lijkt er nog veel onduidelijk te zijn bij melkveehouders. Datzelfde geldt voor biodiversiteit. Hier leken de melkveehouders heel verschillende beelden bij te hebben. Vaak lag de nadruk op bloemen en planten. Maar een enkele keer werden ook dieren en insecten genoemd, en nog minder vaak het bodemleven.

Het is opvallend dat de geïnterviewde melkveehouders de thema's terugdringen van broeikasgas- en ammoniakemissies en biodiversiteit minder belangrijk vonden dan andere thema's omdat dit juist thema's

¹² <https://www.zuivelnl.org/programmas/duurzaamheid/kringloopwijzer>

¹³ <https://www.biodiversiteitsmonitor.nl>

¹⁴ <https://cdn.i-pulse.nl/autoriteitdiergeenmiddelen/userfiles/sda%20jaarrapporten%20ab-gebruik/rapportage-2015-incl-erratum-11-12-2017.pdf>

zijn die laatste jaren volop in de belangstelling staan bij de overheid en Duurzame Zuivelketen. Dit maakt duidelijk dat er nog een grote kloof te overbruggen is tussen wat de overheid en Duurzame Zuivelketen belangrijk vinden en wat melkveehouders belangrijk vinden. Het in dit rapport beschreven onderzoek draagt hier hopelijk een steentje aan bij.

Melkveehouders vinden sommige duurzaamheidsopgaves te groot; handelingsperspectief ontbreekt

Uit de gesprekken kwam ook wel naar voren dat de melkveehouders sommige duurzaamheidsopgaves gewoonweg te groot vinden. Melkveehouders geven bijvoorbeeld aan dat je wel wat kan doen aan het verlengen van de levensduur, maar dat reductie van broeikasgasemissies te veelomvattend is waardoor je er als individuele melkveehouder geen invloed op kan uitoefenen, laat staan resultaat zien van je ondernomen acties. Wat we hier zien heeft ook te maken wat in de gedragseconomie time-varying discount rates wordt genoemd. Mensen besluiten minder snel iets te doen als ze er lang op moeten wachten voordat ze resultaat zien (Pollit and Shaorshadze, 2013).

Uit eerder onderzoek bleek ook dat melkveehouders behoefte hebben aan concrete doelstellingen en handelingsperspectieven om echt met verduurzaming aan de slag te kunnen gaan (De Lauwere et al., 2014a). Hieraan lijkt het zeker bij sommige 'vage' doestellingen als broeikasemissies, ammoniakemissies en biodiversiteit te ontbreken. Daarnaast lijkt kennisoverdracht en informatievoorziening voor melkveehouders over wat duurzaamheid is en welke maatregelen daarbij kunnen horen, geen overbodige luxe. In de volgende paragraaf gaan we hier dieper op in.

6.5 Bij een aantal duurzaamheidsthema's ontbreekt het nog aan kennis (het weten), motivatie (het willen) en mogelijkheden (het kunnen) om (meer) aan verduurzaming te doen

In onderstaande tabel (Tabel 6.1) is in beeld gebracht hoe de verschillende duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen zich verhouden tot de gedragsdeterminanten weten, willen en kunnen. De tabel is ingevuld vanuit het perspectief van de geïnterviewde melkveehouders. Een groene kleur betekent dat er geen belemmering is bij een bepaalde gedragsdeterminant en dat er dus ook geen interventie nodig is. Rood en oranje betekent dat er wel een belemmering is.

Alle melkveehouders vinden een goed verdienmodel belangrijk maar zij hebben nog veel vragen over hoe dit te realiseren

Wat betreft het thema verdienmodel is er bij de melkveehouders geen sprake is van een gebrek aan motivatie; ze willen allemaal een goed verdienmodel. Ze weten echter lang niet altijd hoe ze dit kunnen realiseren (rood) omdat het handelingsperspectief soms ontbreekt. Ook bleek uit de gesprekken dat de melkveehouders vele externe belemmeringen ervoeren die het realiseren van een goed verdienmodel in de weg stonden. Voorbeelden zijn een gebrek aan financiële middelen en onduidelijkheid in wet- en regelgeving zodat melkveehouders niet meer weten welke richting ze moeten kiezen en waar ze in moeten investeren. Het ervaren van een gebrek aan perspectief kwam ook bij het thema bedrijfscontinuïteit naar voren.

Tabel 6.1 Mate waarin de gedragsdeterminanten 'weten', 'willen' en 'kunnen' een rol spelen bij de verschillende duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen; een rood of een oranje vakje betekent dat in meer (rood) of mindere (oranje) mate belemmeringen worden ervaren, een groen vakje betekent dat dit niet het geval is

	Weten waarom	Weten hoe (handelingsperspectief)	Willen - intrinsiek	Willen - extrinsiek	Kunnen - bedrijfscontext (inclusief ondernemer)	Kunnen - externe factoren
Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit						
Verdienmodel						
Bedrijfscontinuïteit						
Klimaat						
Broeikasgasemissies						
Energie besparing					Automatisering vraagt meer stroom	
Duurzame energie produceren			asbest van de 21 ^{ste} eeuw		soms moet asbestdak eerst vervangen	Financiering door de bank, subsidies
Duurzame energie gebruiken	hoe duurzaam is duurzame energie?			nodig voor certificering		
Dierenwelzijn en diergezondheid						
Verlengen levensduur		multifactorieel			meer werk, meer tijd	
Antibioticum verder reduceren						
Dierenwelzijn						
Weidegang						
weidegang						
Biodiversiteit						
biodiversiteit						
ammoniak						
Grondgebondenheid						
grondgebondenheid						
Eiwit van eigen land						weer, kalenderlandbouw
Veiligheid						
Veiligheid op het erf						

Bij verminderen broeikasgas- en ammoniakemissies en behoud van biodiversiteit worden de meeste belemmeringen ervaren

Bij het verminderen van broeikasgas- en ammoniakemissies is te zien dat de meeste cellen rood of oranje zijn. Uit de gesprekken blijkt dat melkveehouders vaak niet goed weten wat ze precies kunnen doen om broeikasgas- en ammoniakemissies te verminderen. Het ontbreekt hen aan handelingsperspectief. Ook lijkt een deel van de geïnterviewde melkveehouders niet te weten waarom de broeikasgas- en ammoniakemissies omlaag moeten. Omdat een deel dat wel weet, is het vakje oranje gekleurd. Ditzelfde geldt voor de andere vakjes. Een deel van de geïnterviewde melkveehouders is wel gemotiveerd om iets aan het reduceren van broeikasgas- en ammoniakemissies te doen - als ze maar weten hoe - en een deel niet. Ten slotte spelen externe factoren ook een rol. Niet iedere geïnterviewde melkveehouder is in staat het bedrijf zodanig aan te passen dat broeikasgas- en ammoniakemissies kunnen worden gereduceerd omdat ze onvoldoende financiële middelen hebben en omdat stalaanpassingen (zoals bijvoorbeeld de emissiearme vloer) duur zijn (en de werking blijkt tegen te vallen).

Ook bij biodiversiteit zijn veel vakjes rood of oranje. Het is een thema wat nog niet zo leek te leven bij de geïnterviewde melkveehouders. Ze deden er soms wel wat aan (bijvoorbeeld door middel van bloemstroken)

maar waren niet altijd overtuigd van het nut hiervan. Ook was hen niet altijd duidelijk wat je nu precies kon doen aan biodiversiteit en wat er wel en niet onder viel. Het feit dat ze door bloemstroken minder land over hielden voor productie waardoor ook hun hectarevergoeding omlaag ging was een belemmering ondanks het feit dat er ook subsidie is te krijgen voor maatregelen die bijdragen aan biodiversiteit.

Grondgebondenheid en eiwit van eigen land zijn ook thema's waar veel twijfels over bestaan

Ook bij grondgebondenheid zijn veel vakjes rood of oranje. Sommige melkveehouders vonden grondgebondenheid wel belangrijk, maar dat hoefde van hen niet op het eigen bedrijf te zijn. Bij intensievere bedrijven is grondgebondenheid niet makkelijk te realiseren. Beschikbaarheid van grond en hoge grondprijzen zijn belangrijke obstakels voor grondgebondenheid.

Eiwit van eigen land was ook een thema dat bij veel geïnterviewde melkveehouders vragen op riep over nut en noodzaak - en daardoor veel rode en oranje vakjes opleverde. Ook vonden ze een harde eis aan eiwit van eigen land ongepast omdat de hoeveelheid eiwit die van het eigen land gehaald kan worden sterk afhankelijk is van het weer. Melkveehouders met een wat extensievere bedrijfsvoering vonden dat eiwit van eigen land iets was dat meer bij een intensieve bedrijfsvoering hoort. Het is bijvoorbeeld tegenstrijdig met weidevogelbeheer omdat je in dat geval te maken krijgt met een uitgestelde maaidatum.

Dierenwelzijn, verlengen van de levensduur van de koeien en verminderen van antibioticumgebruik zijn bekende thema's voor melkveehouders; ze ervaren hierin wel tegenstrijdigheden

Als we naar de thema's verlengen levensduur, verminderen van antibioticumgebruik en dierenwelzijn kijken, zien we dat externe factoren van buiten het bedrijf en het weten waarom in ieder geval geen issue lijken te zijn (allemaal groen). Het weten hoe lijkt bij sommige geïnterviewde melkveehouders nog wel een rol te spelen bij het verlengen van de levensduur omdat er vele factoren zijn die hierop van invloed zijn. De intrinsieke en extrinsieke motivatie voor het verlengen van de levensduur, het verminderen van het antibioticumgebruik en het dierenwelzijn schatten we oranje in omdat veel geïnterviewde melkveehouders toch wel bedenkingen uitten bij deze thema's. Ze vonden het verlengen van de levensduur en het verminderen van het antibioticumgebruik bijvoorbeeld tegenstrijdig en gaven aan het verminderen van antibioticumgebruik wel belangrijk te vinden maar niet tegen elke prijs. In dat geval zou het dierenwelzijn immers in het gedrang kunnen komen. Tegelijkertijd gaven een aantal geïnterviewde melkveehouders aan dat je met het dierenwelzijn nu ook weer niet moest overdrijven. Ze haalden dan bijvoorbeeld de kalf-bij-de-koe-discussie aan. Ook kwam bij deze thema's het verdienmodel wel weer voorbij. Melkveehouders vinden het belangrijk om iets aan dierenwelzijn te doen maar niet tegen elke prijs.

Meningen over weidegang lopen uiteen

Over weidegang bestonden uiteenlopende meningen bij de melkveehouders. Sommigen zijn niet overtuigd van het nut van weidegang (weten waarom). Ze geloven meer in een constant rantsoen voor de melkkoeien en een constante leefomgeving. Verder hoorden we grote verschillen in de motivaties van melkveehouders om weidegang toe te passen (daarom hebben we deze vakjes oranje gemaakt). Sommigen lieten de koeien het liefst dag en nacht buiten zolang de weersomstandigheden en de bodemgesteldheid dat toelaten. Anderen pasten liefst zo min mogelijk weidegang toe en doen het vooral omdat dit - voor hun gevoel - van de zuivelfabriek moest (hoewel geen enkele zuivelonderneming het verplicht stelt). Ook lieten de bedrijfsomstandigheden het bij sommige melkveehouders niet toe om (veel) weidegang toe te passen, bijvoorbeeld vanwege een te kleine huiskavel of een te grote veestapel.

Energiebesparing en produceren en gebruiken van duurzame energie roepen de minste vragen op

De meeste vakjes die met energie te maken hebben, zijn groen gekleurd. De meeste geïnterviewde melkveehouders vonden energiebesparing, duurzame energie produceren en duurzame energie besparen belangrijk. Er waren wel een paar 'maren'. Sommige geïnterviewde melkveehouders vonden energiebesparing bijvoorbeeld belangrijk maar hun bedrijven waren wel in hoge mate geautomatiseerd (wat weer veel energie kost). Ook werd wel gezegd dat maatregelen om energie te besparen - zoals bijvoorbeeld ledlampen - duur zijn. Over het produceren van duurzame energie waren de geïnterviewde melkveehouders ook wel positief. Een aantal geïnterviewde melkveehouders hadden echter bedenkingen bij zonnepanelen en windmolens vanwege het afval dat achter zal blijven als de installaties afgeschreven zullen zijn. Ook noemden sommige ondernemers dat het nog niet mogelijk voor hen was zonnepanelen op het dak te leggen omdat dan eerst een asbestdak vervangen moet worden wat weer een grote investering is. Duurzame

energie gebruiken was voor een aantal geïnterviewde melkveehouders niet vanzelfsprekend. Ze vroegen zich bijvoorbeeld af hoe duurzaam duurzame energie is, of ze gaven aan dat ze alleen duurzame energie gebruikten omdat het van de zuivelfabriek moest.

Belang van veiligheid op het erf wordt door alle melkveehouders onderschreven

Over veiligheid op het erf waren alle melkveehouders het eens. Dat moet gewoon in orde zijn.

6.6 Interventies om verduurzaming in de melkveehouderij te stimuleren moeten zich richten op het weten, het willen en het kunnen

In Tabel 6.1 is te zien dat er bij vrijwel alle thema's grote (rode) of kleine (oranje) knelpunten zijn op zowel het weten, het willen als het kunnen. Dit betekent dat interventies en incentives vanuit de overheid en ketenpartijen gericht moeten zijn op het wegnemen van obstakels (het kunnen), het vergroten van de intrinsieke en extrinsieke motivatie (het willen) en het vergroten van de bewustwording en kennis (het weten). Bij het weten gaat het daarbij zowel over wat er moet (de duurzaamheidopgave), als over wat er kan (door voorbeelden uit de praktijk) en over wat echt werkt (dus eerst praktijkonderzoek uitvoeren naar emissie-arme stallen voordat ze worden goedgekeurd en gestimuleerd). Met name bij het vergroten van de biodiversiteit en het verlagen van de broeikasgas- en ammoniakemissies lijkt dit een opgave.

Bij twijfels over duurzaamheidsthema's zijn bewustwording en kennisoverdracht belangrijke eerste stappen

Als er nog veel weerstand bestaat tegen een innovatie - of in dit geval verduurzaming in de melkveehouderij, met name als het gaat om het verlagen van broeikasgas- en ammoniakemissies en het vergroten van de biodiversiteit - komt ook het 'Stages of Change model van Prochaska et al. (2015) in beeld. Volgens dit model komt gedragsverandering in fases en is voor elke fase een andere interventie nodig. De verschillende fases zijn het overpeinzen en in overweging nemen, de voorbereiding, daadwerkelijk actie ondernemen en het volhouden van het veranderde gedrag. In de eerste fases van het veranderingsproces - het overpeinzen en in overweging nemen - moeten interventies nog vooral gericht zijn op bewustwording en kennis, terwijl in de latere fases meer nadruk moet komen te liggen op het wegnemen van obstakels op het financiële, sociale en technologische vlak.

Manier waarop kennis wordt overgedragen is ook belangrijk; studiegroepen zijn niet geschikt voor iedereen

Bij kennisoverdracht en bewustwording wordt vaak gedacht aan studiegroepen, praktijknetwerken, kenniskringen en andere interactieve trajecten waarin boeren van boeren kunnen leren. Dergelijke vormen van kennisoverdracht hebben ook zeker veel meerwaarde. Uit onderzoek van Dijkshoorn-Dekker en Kortstee (2020) rond kennisdeling en leren over biodiversiteit is op basis van gesprekken met stakeholders en workshops echter gebleken dat niet alle agrarische ondernemers actief zijn in één of meerdere netwerken: 20-40% van de ondernemers wordt bereikt via netwerken, maar het overgrote deel, 60-80%, verzamelt kennis via erfbetreders, vakbladen en internet. Ook uit onderzoek van De Lauwere et al. (2014b) onder 150 gangbare melkveehouders blijkt dat zij een voorkeur hebben voor kennisverzameling via traditionele bronnen zoals individueel advies en vaktijdschriften. Om zoveel mogelijk melkveehouders in beweging te krijgen, is het dus belangrijk dat er in communicatie en kennisoverdracht rekening wordt gehouden met verschillende behoeftes en leerstijlen van melkveehouders (Siebrecht, 2020; Jellema et al., 2022). Daarnaast is het belangrijk dat kennisoverdracht ook door de juiste persoon plaats vindt. Melkveehouders zullen waarschijnlijk niet snel iets aannemen van een beleidsambtenaar - dit blijkt ook uit de soms toch wel negatieve percepties over de overheid die we in de interviews terugzien - maar misschien wel iets van andere melkveehouders of adviseurs die ze vertrouwen.

Alleen kennisoverdracht is niet voldoende; combinatie van prikkels is nodig naast handelingsperspectief en lange termijn perspectief

Met alleen kennisoverdracht zijn we er echter niet. Behalve het weten, speelt immers ook het willen en het kunnen een rol. Nu liggen aan het niet willen vaak overtuigingen ten grondslag die eveneens door kennisoverdracht en communicatie omgebogen kunnen worden, mits gebracht in de juiste vorm en door de juiste persoon (zie hierboven). In onze interviews kwamen we echter ook melkveehouders tegen die echt

niet willen veranderen of alleen willen veranderen als er een goed verdienmodel tegenover staat. In dat geval kan het RESET-model van Jansen et al. (2012) helpen. RESET staat voor Regels, Educatie, Sociale druk, Economische incentives en Tools. Het uitgangspunt is dat een combinatie van deze prikkels uiteindelijk alle ondernemers over de streep trekt omdat de ene gevoeliger is voor de ene (combinatie van) prikkel(s) en de andere van de andere (combinatie van) prikkel(s). Deze aanpak is bijvoorbeeld succesvol gevolgd in het terugdringen van het antibioticagebruik in de melkveehouderij (Lam et al., 2017).

Veranderen kan echter alleen als er ook een handelingsperspectief is. Bij sommige thema's is dit er zeker wel, maar met name bij 'vage' thema's als het verlagen van broeikasgas- en ammoniakemissies en het verhogen van de biodiversiteit bleek het niet altijd duidelijk voor de geïnterviewde melkveehouders welke concrete maatregelen ze kunnen nemen om hieraan te werken (zie ook paragraaf 9.3).

Ten slotte gaven de geïnterviewde melkveehouders ook aan een visie of een stip op de horizon te missen. Daarom durfden ze eigenlijk geen richting meer te kiezen of investeringen te doen omdat ze bang waren dat de richting toch weer zou veranderen. Behalve bij de melkveehouders ligt er dus ook een taak bij de overheid en bij zuivelondernemingen en Duurzame Zuivelketen om de melkveehouderij in Nederland verder te verduurzamen. Hier gaan we in de volgende paragraaf dieper op in.

6.7 Melkveehouders kunnen het niet alleen

Tijdens de gesprekken noemden de melkveehouders regelmatig dat er bij het ministerie van landbouw onvoldoende kennis en visie was. Dit zou tot slecht en zwalkend beleid leiden. De melkveehouders benoemden bijvoorbeeld dat er tegenwoordig te veel specialisten en te weinig generalisten bij het ministerie werken. Dit zou het tot stand komen van integraal beleid volgens de geïnterviewden in de weg staan. Ambtenaren zouden te veel in hokjes denken en te veel op hun eigen eilandjes zitten zonder onderling af te stemmen. Ook zou men bij het ministerie af moeten van wat de melkveehouders 'kalenderlandbouw' noemen. De natuur houdt zich nu eenmaal niet aan de kalender. Kennis van beleidsmakers zou dus meer op één lijn moeten zijn met praktijkkennis. Hier zitten nu mismatches in die van invloed zijn op het verandermodel.

Maar ook ketenpartijen spelen een rol in de verduurzaming van de melkveehouderij. Sommige geïnterviewde melkveehouders vertelden bijvoorbeeld dat ze aan alle eisen van een bepaald keurmerk voldeden maar toch niet mochten aansluiten bij dat keurmerk van hun zuivelfabriek omdat er onvoldoende vraag zou zijn naar de gecertificeerde producten. Zuivelondernemingen zouden hierin ook hun verantwoordelijkheid kunnen nemen en melkveehouders die voldoen aan het keurmerk sowieso een meerprijs voor hun melk kunnen geven en zelf de verantwoordelijkheid kunnen nemen om voor meer vraag te zorgen. Dit is niet altijd even gemakkelijk te realiseren. Als er binnen een coöperatie geen meerprijs uit de markt kan worden gehaald, dan zou de meerprijs voor de melkveehouders die aan extra duurzaamheidseisen voldoen betaald moeten worden door de melkveehouders die niet aan deze eisen voldoen. Die zullen er als leden van de coöperatie niet gauw mee instemmen dat nog meer melkveehouders een meerprijs gaan ontvangen.

Een andere klacht aan het adres van de zuivelondernemingen was dat zij hun duurzaamheidsdoelen soms te snel bijstelden. Melkveehouders vertelden bijvoorbeeld dat zij alles op alles hadden gezet om een bepaald doel te halen (bijvoorbeeld op het gebied van energie), maar op het moment dat het zover was, had de zuivelfabriek de doelen alweer veranderd. Het is begrijpelijk dat veel zuivelondernemingen hun doelen regelmatig bijstellen. Veel zuivelpartijen kiezen voor het basisprincipe van continue verbetering en daar hoort het bijstellen van doelen bij. Een goede communicatie hierover, zodat melkveehouders zich meer bewust worden dat doelen na verloop van tijd bijgesteld kunnen worden, kan verwachtingen van melkveehouders over de doelen realistischer maken.

Ook hekelden sommige melkveehouders de tegenstrijdigheden in de doelen van Duurzame Zuivelketen, bijvoorbeeld in het geval van eiwit van eigen land en het stimuleren van weidevogelbeheer of het verlengen van de levensduur en het verminderen van het antibioticumgebruik. Het is de vraag of de ervaren tegenstrijdigheden altijd terecht zijn. Ook hier helpt goede communicatie en kennisoverdracht.

Het ligt buiten de scope van dit onderzoek om er heel diep op in te gaan op de rol van de overheid en van ketenpartijen in de verduurzaming van de melkveehouderij, maar het zou goed zijn als partijen op hun eigen functioneren reflecteren. Voor een verantwoorde transitie naar een duurzamere melkveehouderij is het immers van belang dat alle betrokken partijen hun verantwoordelijkheid nemen.

Dat geldt ook voor erfbetreders zoals dierenartsen, voeradviseurs en financieel adviseurs. Zij staan dicht bij de melkveehouders maar maken ook vaak deel uit van het traditionele landbouwsysteem en zijn mede daarom niet altijd even ver in het uitdragen van de duurzaamheidsopgave. In een additionele studie gaan we hier dieper op in.

6.8 Ten slotte: melkveehouders zijn blij dat er niet over hen maar met hen gepraat wordt

Veel geïnterviewde melkveehouders gaven aan het te waarderen dat binnen dit onderzoek met hen gepraat wordt over de verduurzaming van de melkveehouderij.

'Ik vond het heel leuk om dit interview te doen [...] Jullie zochten mensen hiervoor en ik kon me opgeven en ik heb dat gelijk gedaan.' (ID-21)

Veelal hebben melkveehouders het gevoel dat er namelijk te weinig met ze wordt gepraat vanuit onder meer de overheid, onderzoeksinstituten en andere partijen: 'Jullie praten over ons en niet met ons' (ID-47) gaf een van de geïnterviewde melkveehouders aan. De melkveehouders zagen een deelname aan dit onderzoek als een kans om hun mening te uiten over hoe ze tegenover de verduurzaming van de melkveehouderij staan, welke stimulansen en belemmeringen om te verduurzamen ze ervaren, wat ze als mogelijke oplossingen zien om melkveehouders te stimuleren om te verduurzamen, etc.

7 Aanbevelingen: kloof overbruggen, samen werken aan de toekomst

De interviews laten zien dat er een kloof moet worden overbrugd. De geïnterviewde melkveehouders ervaren een gebrek aan begrip, kennis en waardering voor het boerenbedrijf in het algemeen, en ook voor hun inspanningen op het terrein van duurzaamheid. Veel van de zorgen die melkveehouders uitspreken gaan over de overheid, de politiek, de media en de (milieu-)ngo's. Maar ook zijn er zorgen met betrekking tot de rol van ketenpartijen, inclusief de retail en de consument. Daarnaast bestaan grote verschillen tussen melkveehouders onderling, in het 'weten, willen en kunnen' met betrekking tot verduurzaming. Sommige melkveehouders zijn voortvarend bezig met duurzaamheid, sommigen verwachten er weinig heil van, en weer anderen zijn ermee bezig maar met een flink aantal kritische kanttekeningen en zorgen. Deze kloof (of kloven) moeten worden overbrugd om te komen tot een situatie waarin partijen samen werken aan een duurzame toekomst van de melkveehouderij. Daarop zijn de onderstaande aanbevelingen gericht. Deze sluiten aan bij het rapport 'Wat wel kan. Uit de impasse en een aanzet voor perspectief' van Remkes (2022) op het gebied van het verspreiden van werkende ideeën en oplossingen (handelingsperspectieven), het actief delen van kennis en het realiseren van gedragsveranderingen.

7.1 Meer investeren in het 'waarom'

Er blijkt een grote kloof te bestaan tussen wat de overheid en de Duurzame Zuivelketen belangrijk vinden ten aanzien van verduurzaming in de melkveehouderij en wat melkveehouders aan verduurzaming doen en wat ze ervan vinden.

- Dit gold met name voor de thema's verlagen van broeikasgas- en ammoniakemissies en verhogen van de biodiversiteit. De overheid en Duurzame Zuivelketen zetten hier sterk op in, terwijl de geïnterviewde melkveehouders deze thema's het minst belangrijk vonden (zie infographic 3). Bij deze thema's moet DZK veel meer aandacht besteden aan het 'waarom', door middel van kennisoverdracht en communicatie (in de juiste vorm en door de juiste persoon).
- Echter, ook bij andere thema's is deze afstand zichtbaar. Daarom is het belangrijk om aandacht te geven aan inhoudelijke bezwaren en dilemma's die bij melkveehouders leven over verduurzaming. Door met hen in gesprek te gaan en melkveehouders te betrekken bij het ontwikkelen van handelingsperspectieven - waarbij de integraliteit niet uit het oog verloren moet worden - kunnen een aantal bezwaren en dilemma's mogelijk al weggenomen worden.

Melkveehouders die niet tot de duurzaamheidsvoorhoede behoren moeten daarbij niet uit het oog verloren worden. Dat vereist aandacht voor communicatievormen en -kanalen die passen bij deze doelgroepen.

Het is belangrijk om het 'waarom' niet af te schuiven op Brussel, Den Haag of de rechter, maar in te gaan op reële onderliggende duurzaamheidskwesties die alle actoren in de maatschappij raken. De kloof die melkveehouders ervaren is immers ook een uiting van de noodzaak tot een nieuwe 'licence to operate' voor de melkveehouderij. In het verleden stond die 'licence to operate' niet of minder ter discussie. Maar de naoorlogse trend tot schaalvergroting, intensivering en kostenverlaging heeft duurzaamheidsvragen opgeroepen die om antwoorden en oplossingen vragen, vanuit de sector en vanuit de samenleving.

7.2 Meer faciliteren met betrekking tot het 'hoe': handelingsperspectieven verduidelijken en belemmeringen wegnemen

Uit de gesprekken bleek ook dat de melkveehouders veel bottlenecks ervaren bij de verduurzaming in de melkveehouderij. Daarom is het belangrijk om:

-
- a. Handelingsperspectieven te verduidelijken. Wat zijn de concrete maatregelen die genomen kunnen worden?
 - b. Belemmeringen die het 'kunnen' in de weg staan proberen weg te nemen.

Studiegroepen worden positief ervaren, maar het is belangrijk ook vormen te ontwikkelen voor melkveehouders die minder geneigd zijn deel te nemen aan studiegroepen. Daarnaast zou Duurzame Zuivel Ketten kunnen werken aan een loketfunctie met een toolbox, om melkveehouders te ondersteunen met kennis en hulpmiddelen. Binnen de PPS Duurzame Zuivelketten ontwikkelt Wageningen University & Research bijvoorbeeld een kennisdatabase die inzicht geeft in effecten van maatregelen op verschillende duurzaamheidsthema's. De database, die halverwege 2023 gereed zal zijn, bevat meer dan 100 maatregelen gericht op klimaatmitigatie en/of het verbeteren van biodiversiteit (inclusief ammoniak, waterkwaliteit en overige lokale biodiversiteit). Voor elke maatregel is vastgelegd of de maatregel toepasbaar en voordehand liggend is bij bepaalde bedrijfskenmerken en ondernemersvoorkeuren. Ook is vastgelegd welke potentiële (gunstige en ongunstige) effecten maatregelen hebben op 57 indicatoren voor ecologische, economische en sociale duurzaamheid. Aan de database heeft een groot aantal experts uit diverse vakgebieden meegewerkt. (ZuivelNL, 2023).

7.3 Praktische samenwerking en dialoog zoeken, zeker ook op lokaal niveau

Veel van de belemmeringen die melkveehouders noemen liggen op nationaal niveau, op grote afstand van het boerenbedrijf, en brengen polarisatie met zich mee. Melkveehouders lijken meer vertrouwen te hebben in hun relaties met hun directe omgeving, en in tastbare oplossingen en samenwerking die past bij de omstandigheden in hun bedrijf en hun regio. Dat pleit voor het investeren in praktische oplossingsgerichte samenwerkingen op lokaal niveau, waaruit positieve energie kan ontstaan.

Op lokaal niveau kan Duurzame Zuivelketten ook een dialoog faciliteren tussen melkveehouders, samenleving, ketenpartijen en overheid, over de vraag welke landbouw de betrokkenen in de toekomst willen in de regio ('license to operate'). Zo'n dialoog, bijvoorbeeld in de vorm van burgerberaden, kan ook bijdragen aan onderling begrip, waardering en stimulans.

Waar zulke praktische samenwerkingen en dialoog vorm krijgen, kan de overheid (gemeente/waterschap, provincie, Den Haag) worden aangesproken op het 'mogelijk maken'. Ook ketenpartijen kunnen zo betrokken worden.

7.4 Een meer consistente lijn schetsen waar de Zuivel naartoe beweegt en Duurzame Zuivelketten helderder positioneren

Voor veel melkveehouders bleek ook de samenhang te ontbreken tussen alle maatregelen die genomen moeten worden om te verduurzamen. Ze wisten vaak niet precies wat onder duurzaamheid verstaan werd en wat precies van hen verwacht werd. Daarom is het belangrijk dat Duurzame Zuivelketten probeert een wat meer consistente lijn te schetsen waar de Zuivel naartoe beweegt, en daarover ook consensus bereikt met de overheid en andere betrokken stakeholders. Melkveehouders gaven wel aan dat de het grote plaatje, de stip op de horizon, ontbreekt. Hoe hangen de doelen samen en waar wil de Zuivel naartoe? Lossen we daarmee dan ook de echte duurzaamheidsproblemen op en voorkómen we dat we opnieuw op deeldossiers vast komen te zitten? Waar liggen de prioriteiten, en wat betekenen die voor het verdienmodel van melkveehouders en ketenpartijen? De afwegingen die zuivelondernemingen hierover maken, moeten duidelijker uitgelegd en gecommuniceerd worden.

Duurzame Zuivelketten zou hierin meer een rol kunnen nemen dan ze nu doet. De meeste geïnterviewde melkveehouders bleken Duurzame Zuivelketten namelijk niet of nauwelijks te kennen. Op de vraag of ze wel eens van Duurzame Zuivelketten gehoord hadden, kwamen veel antwoorden in de trant van 'wel eens van

gehoord, maar ik weet niet precies wat het inhoudt' (bijvoorbeeld ID-33, ID-27, ID-26, ID-39, ID-45, ID-11). Een treffende uitspraak is: 'Dan heb je ook nog zo'n Duurzame Zuivelketen die er nog een keer doorheen komt fietsen. Dat is met de hele wet- en regelgeving onder andere aan de hand. Iedereen wil van alles en je ziet door de bomen het bos niet meer.' (ID-01)

Naarmate de Zuivel een meer consistente sectorvisie omtrent duurzaamheid en verdienmodellen laat zien, zou dat ook tot meer consistentie tussen duurzaamheidsprogramma's van zuivelondernemingen onderling kunnen leiden als concurrentie om 'te scoren' op duurzaamheid beperkt blijft. Bovendien kan ook een vruchtbaarder beleidsdialoog met de overheid en de samenleving worden gevoerd, over de lange termijnvisie, eenduidig overheidsbeleid en de benodigde randvoorwaarden en incentives om de melkveehouderij (verder) te verduurzamen. Dat zou ook aansluiten bij de recent uitgesproken intentie van LNV om tot een Landbouwakkoord te komen (LNV, 2022).

7.5 Last but not least: rechtvaardigheid en fair share

Bij veel melkveehouders bleek een gevoel van onrechtvaardigheid te bestaan: hoe verhouden de doelen die zij moeten behalen en de inspanningen die zij ervoor moeten doen zich tot andere inspanningen en doelen van andere sectoren? De overheid zou hier duidelijker over moeten zijn zodat melkveehouders niet het gevoel krijgen dat zij alleen verantwoordelijk gehouden voor alle problemen rondom stikstof, biodiversiteit en klimaat. Dat geldt ook in de keten: als melkveehouder hun fair share leveren, mogen ook andere ketenpartijen (bv zuivel, voer, banken, retail) worden aangesproken op een fair share in de oplossing.

Dankbetuiging

We willen graag alle geïnterviewde melkveehouders bedanken voor hun medewerking aan dit onderzoek. Zonder hun inbreng had dit onderzoek nooit tot stand kunnen komen. Ook willen we Alfons Beldman en Joan Reijs van Wageningen Economic Research bedanken voor de grondige review. Tenslotte willen we de leden van de klankbordgroep - Jos Verstraten (LTO), Dirk Jan Schoonman (NMV), Marije Klever (NAJK) en Christien Ondersteijn (Rouveen) - bedanken voor hun nuttige reflectie en bijdrage aan dit onderzoek.

Deze studie is uitgevoerd in kader van de publiek-private samenwerking (PPS) *Toekomstbestendige en Verantwoorde Zuivelsector* gefinancierd door ZuivelNL en het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Binnen deze PPS wordt onderzoek uitgevoerd om het samenwerkingsverband *Duurzame Zuivelketen* te ondersteunen in de realisatie van hun duurzaamheidsdoelen voor 2030.

Bronnen en literatuur

- Adviescollege Stikstofproblematiek, 2020. Niet alles kan overal. Eindadvies over structurele aanpak op lange termijn. Lysias Advies, Amersfoort. <https://open.overheid.nl/repository/ronl-e1d98609-6f59-4245-8758-ec00da553db5/1/pdf/niet%20alles%20kan%20overal.pdf>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2012). Self-determination theory. In P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski, & E. T. Higgins (Eds.), *Handbook of theories of social psychology* (p. 416-436)
- Dijkshoorn-Dekker, M. en Kortstee, H. 2020. Een breder bereik van kennis en innovatie; Kennisdeling en leren rond biodiversiteit binnen de kringlooplandbouw. Wageningen Economic Research, Rapport 2020-063. <https://edepot.wur.nl/528109> (wur.nl)
- Jansen, J., R. Wessels, T. Lam, 2012. How to R.E.S.E.T. farmer mindset? Experiences from the Netherlands. Conference paper, Countdown Symposium, Melbourne, Australia. <https://www.researchgate.net/publication/264340019> How to RESET farmer mindset Experiences from The Netherlands
- Jellema, Allard, Carolien de Lauwere, Anne Charlotte Hoes, 2022. Verduurzaming van de melkveehouderij: kansen en belemmeringen. Lessen voor de melkveehouderij. White paper Wageningen Economic Research. [8412108664](https://edepot.wur.nl/8412108664) SSG WECR Whitepaper-Jellema-Facilitators v01.pdf
- Lam et al Lam, T.J.G.M., Jansen, J., Wessels, R.J., 2017. The RESET Mindset Model applied on decreasing antibiotic usage in dairy cattle in the Netherlands, *Irish Veterinary Journal*, 70-5. <https://doi.org/10.1186/s13620-017-0085-x>.
- Lauwere, Carolien de, Aart van den Ham, Joan Reijs, Alfons Beldman, Gerben Doornewaard, Anne Charlotte Hoes, Bert Philippen, 2014a. Adviseurs over verduurzaming in de zuivelketen. LEI-rapport 2015-002. Wageningen UR, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/328794>
- Lauwere, Carolien de, Anne Charlotte Hoes, Alfons Beldman, Joan Reijs, Gerben Doornewaard, Bert Philippen, 2014b. Melkveehouders over verduurzaming in de zuivelketen. LEI Rapport 2013-063. Wageningen UR, Wageningen. <https://edepot.wur.nl/291072>
- LNV, 2022. Brief 'Appreciatie rapport 'wat wel kan - uit de impasse en een aanzet voor perspectief'. Ministerie van Landbouw Natuur en Voedselkwaliteit. 14 oktober 2022. Den Haag. <https://open.overheid.nl/repository/ronl-165912b7e8434c48f66b8a1aecddee9d12032b21/1/pdf/appreciatie-rapport-remkes-wat-wel-kan-uit-de-impasse-en-een-aanzet-voor-perspectief.pdf>
- Michie, S., M.M. van Stralen and R. West, 2011. The behaviour change wheel: a new method for characterising and designing behaviour change interventions. *Implementation science* 6 (42). <http://www.implementationscience.com/content/6/1/42>
- PBL, 2015. Afschaffing melkquotum maakt mestafzet complexer en vergroot risico's voor natuur. Planbureau voor de Leefomgeving. <https://www.pbl.nl/nieuws/2015/afschaffing-melkquotum-maakt-mestafzet-complexer-en-vergroot-lokaal-risicos-voor-natuur>
- Pollitt, M.G., and I. Shaorshadze, 2013. The role of behavioural economics in energy and climate policy. In: R. Fouquet (Ed.), *Handbook on energy and climate change*. Edward Elger, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA. pp. 523-546.
- Prochaska et al. (2015) Prochaska, J.O., Redding, C.A., Evers, K.E., 2015. The transtheoretical model and stages of change. In K. Glanz, B. K. Rimer, & K. Viswanath (Eds.), *Health behavior: Theory, research, and practice* (pp. 125-148). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Remkes, Johan, 2022. Wat wel kan. Uit de impasse en een aanzet voor perspectief. <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-4039eee4ed64ecd5574d2c34f1e1fe24fa8e8f18/pdf>
- Rijksoverheid, 2018. Totstandkoming fosfaatrechtenstelsel. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/mest/fosfaatrechten>
- RVO, 2022. Vanggewas na mais. Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. <https://www.rvo.nl/onderwerpen/agrarisch-ondernemen/mest/vanggewas-na-mais>

-
- SDa, 2016. Het gebruik van antibiotica bij landbouwhuisdieren in 2015. Trends, benchmarken bedrijven en dierenartsen, en aanpassing benchmarkwaardensystematiek: <https://cdn.i-pulse.nl/autoriteitdiergeneesmiddelen/userfiles/sda%20jaarrapporten%20ab-gebruik/rapportage-2015-incl-erratum-11-12-2017.pdf>
- Siebrecht, N., 2020. Sustainable agriculture and its implementation gap - overcoming obstacles to implementation. Sustainability 12 (9), 3853. <https://doi.org/10.3390/su12093853>.
- ZuivelNL, 2023. Kennisdatabase helpt melkveehouder integraal effectieve duurzaamheidsmaatregelen te kiezen. 12 januari 2023. [Kennisdatabase helpt melkveehouder integraal effectieve duurzaamheidsmaatregelen te kiezen - www.zuivelnlprojecten.nl](https://www.zuivelnlprojecten.nl)

Bijlage 1 Vragenlijst over verduurzaming in de melkveehouderij

Goedemorgen/-middag, wat fijn dat u de tijd wilt nemen voor dit interview over de verduurzaming in de melkveehouderij. We willen graag weten hoe u hierover denkt en hoe u zich erbij voelt. Het interview zal ongeveer anderhalf uur duren. Vindt u het goed als we het interview opnemen? De interviews worden letterlijk uitgetypt door een transcriptiebureau dat een geheimhoudingsverklaring heeft ondertekend. U kunt ervan op aan dat uw antwoorden anoniem verwerkt worden.	
0.	Voordat we aan het interview beginnen, hebben we nog een paar korte vragen:
	We voeren het interview uit in opdracht van de Duurzame Zuivelketen. - Heeft u daarvan gehoord? - Zo ja, hoe denkt u over DZK? En waarom is dat zo? - En via wie heeft u zich aangemeld of heeft u zichzelf gemeld voor een interview? - En aan welke zuivelfabriek levert u uw melk? (We hebben deze informatie nodig omdat we een zo breed mogelijke groep melkveehouders willen interviewen. We moeten er dus zeker van zijn dat we niet alleen melkveehouders van dezelfde zuivelfabriek interviewen) - Heeft u zelf nog vragen voordat we aan het interview beginnen? Dan gaan we nu aan het echte interview beginnen
1.	Introductie – intrinsieke drijfveren, waarden, motieven
1.1	Kunt u iets vertellen over uw bedrijf? - Hoe lang bent u al melkveehouder? - Hoe groot is het bedrijf? (aantal melkkoeien, aantal stuks jongvee, ha grasland, ha akkerbouw (mais?), ...) - Waarom bent u ondernemer geworden? - Doen jullie het bedrijf samen? - Wat vindt u zo mooi/fijn/plezierig/belangrijk aan melkveehouder zijn? - Wat betekent het voor u om melkveehouder te zijn op de huidige locatie? - Wat vindt u het leukste aan uw werk? - Wat voor een werkzaamheden doet u het liefst op uw bedrijf? Waarom? - En wat vindt u minder leuk aan uw werk? Waarom? - Wat zou er verloren gaan als u niet meer melkveehouder kon zijn met dit bedrijf op deze plek? - Als u nu voor de keuze zou staan om het bedrijf over te nemen, zou u dan nog dezelfde keuze maken?
1.2	Wat zijn uw belangrijkste doelstellingen als melkveehouder? - Waar wilt u met uw bedrijf staan over 5 á 10 jaar? - Zijn er nog meer dingen die u nastreeft met uw bedrijfsvoering?
1.3	Bent u op dit moment tevreden met de bedrijfsvoering zoals die nu is? - Waarom wel/niet? - Waar bent u wel/niet tevreden over?

1.4	Kunt u op een schaal van 1-5 aangeven hoe belangrijk u de onderstaande doelstellingen vindt? (1=heel onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4=neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7=heel belangrijk) <table border="1" data-bbox="311 257 1364 761"> <thead> <tr> <th data-bbox="311 257 853 291">Doel</th> <th data-bbox="853 257 917 291">1</th> <th data-bbox="917 257 981 291">2</th> <th data-bbox="981 257 1045 291">3</th> <th data-bbox="1045 257 1109 291">4</th> <th data-bbox="1109 257 1173 291">5</th> <th data-bbox="1173 257 1236 291">6</th> <th data-bbox="1236 257 1364 291">7</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="311 291 853 324">Schaalvergroting</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 324 853 392">Land in goede conditie doorgeven aan de volgende generatie</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 392 853 425">Werken met planten, dieren en de natuur</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 425 853 459">Onafhankelijk zijn/autonomie</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 459 853 492">Financieel succesvol zijn</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 492 853 526">Produceren van goed en veilig voedsel</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 526 853 560">Traditie behouden</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 560 853 593">Werken met machines en technologie</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 593 853 627">werkplezier</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 627 853 694">Zorgen voor milieu, biodiversiteit en de omgeving</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td data-bbox="311 694 853 761">Anders, nl</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> </tbody> </table>	Doel	1	2	3	4	5	6	7	Schaalvergroting								Land in goede conditie doorgeven aan de volgende generatie								Werken met planten, dieren en de natuur								Onafhankelijk zijn/autonomie								Financieel succesvol zijn								Produceren van goed en veilig voedsel								Traditie behouden								Werken met machines en technologie								werkplezier								Zorgen voor milieu, biodiversiteit en de omgeving								Anders, nl							
Doel	1	2	3	4	5	6	7																																																																																										
Schaalvergroting																																																																																																	
Land in goede conditie doorgeven aan de volgende generatie																																																																																																	
Werken met planten, dieren en de natuur																																																																																																	
Onafhankelijk zijn/autonomie																																																																																																	
Financieel succesvol zijn																																																																																																	
Produceren van goed en veilig voedsel																																																																																																	
Traditie behouden																																																																																																	
Werken met machines en technologie																																																																																																	
werkplezier																																																																																																	
Zorgen voor milieu, biodiversiteit en de omgeving																																																																																																	
Anders, nl																																																																																																	
Nu gaat dit interview over verduurzaming in de melkveehouderij dus als u het goed vindt, ga ik daar nu op inzoomen.....																																																																																																	
2.	Houding en overtuigingen over verduurzaming in de melkveehouderij																																																																																																
2.1	Hoe staat u in het algemeen tegenover verduurzaming in de melkveehouderij? - Waarom staat u er zo tegenover? Waar komt dat vandaan? - In hoeverre voelt u zich aangesproken door de tegenwoordige aandacht voor verduurzaming in de melkveehouderij? - Hoe voelt u zich daarbij (denk aan boos, verdrietig, onzeker, blij, opgelucht, uitgedaagd)? Waarom is dat zo? - In hoeverre roept de aandacht voor verduurzaming in de melkveehouderij tegenstrijdige gevoelens bij u op? Waarom is dat zo? - Hoe denkt u dat de huidige aandacht voor verduurzaming in de melkveehouderij tot stand gekomen is? - Wie spelen daar vooral een rol bij? - En wat is de rol van melkveehouders hierin?																																																																																																
2.2	Wat ziet u als de belangrijkste positieve gevolgen van verduurzaming in de melkveehouderij? - Kunt u nog meer positieve gevolgen bedenken? Hoe zwaar wegen deze positieve gevolgen mee in uw besluit om maatregelen te nemen die bijdragen aan verduurzaming in de melkveehouderij?																																																																																																
2.3	Wat ziet u als de belangrijkste negatieve gevolgen van de verduurzaming in de melkveehouderij? - Kunt u nog meer negatieve gevolgen bedenken? Hoe zwaar wegen deze negatieve gevolgen mee in uw besluit om (geen) maatregelen te nemen die bijdragen aan verduurzaming in de melkveehouderij?																																																																																																

2.4	Kunt u op een schaal van 1-7 aangeven hoe belangrijk u de onderstaande thema's vindt? (1=heel onbelangrijk, 2=onbelangrijk, 3=enigszins onbelangrijk, 4=neutraal, 5=enigszins belangrijk, 6=belangrijk, 7=heel belangrijk) <table border="1" data-bbox="308 259 1361 869"> <thead> <tr> <th data-bbox="308 259 858 293">Thema</th> <th data-bbox="858 259 927 293">1</th> <th data-bbox="927 259 995 293">2</th> <th data-bbox="995 259 1064 293">3</th> <th data-bbox="1064 259 1133 293">4</th> <th data-bbox="1133 259 1201 293">5</th> <th data-bbox="1201 259 1270 293">6</th> <th data-bbox="1270 259 1361 293">7</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td data-bbox="308 293 858 327">grondgebondenheid</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 327 858 360">Eiwit van eigen land</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 360 858 394">Verlagen broeikasgasemissies</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 394 858 427">Verlagen ammoniakemissies</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 427 858 461">Duurzame energie produceren</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 461 858 495">Duurzame energie gebruiken</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 495 858 528">Energiebesparing</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 528 858 562">Dierenwelzijn</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 562 858 595">Verlengen van de levensduur van melkkoeien</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 595 858 629">Verminderen van het antibioticagebruik</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 629 858 663">weidegang</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 663 858 696">biodiversiteit</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 696 858 730">Veiligheid op het erf</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 730 858 763">Een goed verdienmodel voor melkveehouders</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 763 858 797">Continuïteit van de bedrijven</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> <tr><td data-bbox="308 797 858 831">Anders, nl</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr> </tbody> </table>		Thema	1	2	3	4	5	6	7	grondgebondenheid								Eiwit van eigen land								Verlagen broeikasgasemissies								Verlagen ammoniakemissies								Duurzame energie produceren								Duurzame energie gebruiken								Energiebesparing								Dierenwelzijn								Verlengen van de levensduur van melkkoeien								Verminderen van het antibioticagebruik								weidegang								biodiversiteit								Veiligheid op het erf								Een goed verdienmodel voor melkveehouders								Continuïteit van de bedrijven								Anders, nl							
Thema	1	2	3	4	5	6	7																																																																																																																																			
grondgebondenheid																																																																																																																																										
Eiwit van eigen land																																																																																																																																										
Verlagen broeikasgasemissies																																																																																																																																										
Verlagen ammoniakemissies																																																																																																																																										
Duurzame energie produceren																																																																																																																																										
Duurzame energie gebruiken																																																																																																																																										
Energiebesparing																																																																																																																																										
Dierenwelzijn																																																																																																																																										
Verlengen van de levensduur van melkkoeien																																																																																																																																										
Verminderen van het antibioticagebruik																																																																																																																																										
weidegang																																																																																																																																										
biodiversiteit																																																																																																																																										
Veiligheid op het erf																																																																																																																																										
Een goed verdienmodel voor melkveehouders																																																																																																																																										
Continuïteit van de bedrijven																																																																																																																																										
Anders, nl																																																																																																																																										
3.	Acties/Gedrag: welke maatregelen die passen bij verduurzaming in de melkveehouderij worden al toegepast?																																																																																																																																									
3.1	Welke maatregelen neemt u al die bijdragen aan verduurzaming in de melkveehouderij? <i>LET OP: laat de melkveehouder hier eerst vooral zelf vertellen. Als hij/zij geen maatregelen meer noemt, kan je proberen samen te vatten wat hij/zij heeft gezegd met behulp van het lijstje onderaan vraag 3.2. Sta niet te lang stil bij deze vraag. De vragen die erna komen zijn belangrijker</i> - Waarom werkt u wel of niet aan deze maatregelen?																																																																																																																																									
3.2	Zou u nog meer maatregelen willen nemen om uw bedrijf verder te verduurzamen? <table border="1" data-bbox="288 1352 1420 1686"> <thead> <tr> <th data-bbox="288 1352 858 1417"><i>Indien wel</i></th> <th data-bbox="858 1352 1420 1417"><i>Indien niet</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td data-bbox="288 1417 858 1686"> - Welke maatregelen zijn dit? - Waarom wilt u dit? - Hoe wilt u dit doen? - Op welke termijn wilt u dit doen? - Kunt u nog meer manieren bedenken waarop u dit wilt realiseren? - Wat zijn uw verwachtingen hieromtrent? </td> <td data-bbox="858 1417 1420 1686"> - Waarom wilt u dit niet? - Welke knelpunten ervaart u? </td> </tr> </tbody> </table>		<i>Indien wel</i>	<i>Indien niet</i>	- Welke maatregelen zijn dit? - Waarom wilt u dit? - Hoe wilt u dit doen? - Op welke termijn wilt u dit doen? - Kunt u nog meer manieren bedenken waarop u dit wilt realiseren? - Wat zijn uw verwachtingen hieromtrent?	- Waarom wilt u dit niet? - Welke knelpunten ervaart u?																																																																																																																																				
<i>Indien wel</i>	<i>Indien niet</i>																																																																																																																																									
- Welke maatregelen zijn dit? - Waarom wilt u dit? - Hoe wilt u dit doen? - Op welke termijn wilt u dit doen? - Kunt u nog meer manieren bedenken waarop u dit wilt realiseren? - Wat zijn uw verwachtingen hieromtrent?	- Waarom wilt u dit niet? - Welke knelpunten ervaart u?																																																																																																																																									
3.3	Welke verduurzamingsmaatregelen zou u nemen als geld geen rol zou spelen?																																																																																																																																									
4.	Motivatie																																																																																																																																									
4.1	Wat is uw motivatie om maatregelen te nemen die bijdragen aan verduurzaming in de melkveehouderij, of – als u nog geen of nog niet zoveel maatregelen neemt – wat zou dan uw motivatie zijn om het wel te gaan doen? Waarom is dit zo?																																																																																																																																									

4.2	Kunt u aangeven op een schaal van 1-7 waarom u wel aan verduurzaming van de melkveehouderij zou willen bijdragen? (1=helemaal mee oneens, 2=oneens, 3=enigszins oneens, 4=neutraal, 5=enigszins eens, 6=eens, 7=helemaal mee eens) <table border="1" data-bbox="304 259 1361 293"> <thead> <tr> <th></th> <th>1</th> <th>2</th> <th>3</th> <th>4</th> <th>5</th> <th>6</th> <th>7</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Omdat ik daarvoor beloofd wordt</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat ik een bijdrage kan leveren aan iets dat de moeite waard is</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat het sociaal geaccepteerd is</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat ik het belangrijk vind</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat ik gezien wil worden als goede ondernemer</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat ik me er verantwoordelijk voor voel</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat het van me wordt verwacht</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> <tr> <td>Omdat ik iets goed wil doen</td> <td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td> </tr> </tbody> </table>		1	2	3	4	5	6	7	Omdat ik daarvoor beloofd wordt								Omdat ik een bijdrage kan leveren aan iets dat de moeite waard is								Omdat het sociaal geaccepteerd is								Omdat ik het belangrijk vind								Omdat ik gezien wil worden als goede ondernemer								Omdat ik me er verantwoordelijk voor voel								Omdat het van me wordt verwacht								Omdat ik iets goed wil doen							
	1	2	3	4	5	6	7																																																																		
Omdat ik daarvoor beloofd wordt																																																																									
Omdat ik een bijdrage kan leveren aan iets dat de moeite waard is																																																																									
Omdat het sociaal geaccepteerd is																																																																									
Omdat ik het belangrijk vind																																																																									
Omdat ik gezien wil worden als goede ondernemer																																																																									
Omdat ik me er verantwoordelijk voor voel																																																																									
Omdat het van me wordt verwacht																																																																									
Omdat ik iets goed wil doen																																																																									
5.	Kansen en belemmeringen en de rol van andere partijen																																																																								
5.1	Welke kansen ervaart u bij de (verdere) verduurzaming van de melkveehouderij in het algemeen en uw bedrijf in het bijzonder? - Hoe heeft u die kansen benut of wat heeft u nodig om deze kansen (meer) te benutten? - Welke partijen/erfbetreders spelen daar nog meer een rol bij? (denk aan dierenartsen, voerleveranciers, maar ook lokale overheden, provincies) - Waarom is dat zo? Welke rol spelen zij? En waarom is dat belangrijk?																																																																								
5.2	Wat zijn op uw bedrijf de belangrijkste uitdagingen qua duurzaamheid? - Waarom is dat zo? - Hoe gaat u daarmee om? - Kunt u nog meer uitdagingen bedenken? - Hoe bent u met deze uitdagingen omgegaan?																																																																								
5.3	Welke belemmeringen ervaart u/heeft u ervaren bij de (verdere) verduurzaming van uw bedrijf? - Heeft u deze belemmeringen al opgelost? - Zo ja, hoe dan? - Heeft u de belemmeringen alleen opgelost of waren er anderen bij betrokken? Zo ja, welke partijen/erfbetreders waren daarbij betrokken? In welke rol? - Als u de belemmeringen nog niet heeft opgelost, wat is er dan voor nodig om de belemmeringen wel op te lossen? - Welke partijen/erfbetreders zijn daarvoor nodig? In welke rol? - Kunt nog meer belemmeringen bedenken voor uzelf of anderen? (denk aan belemmeringen op het gebied van economie en markt, consument, ecologie/milieu, sociaal, institutioneel/beleid, technologie, informatie, keten, kennis...) - En wat zouden dan mogelijke oplossingen zijn?																																																																								
5.3	In hoeverre spelen externe prikkels een rol bij de (verdere) verduurzaming van uw bedrijf? (denk aan subsidies, bonus/malus, regelgeving, prijzen, campagnes, ...) - Om welke externe prikkels gaat het dan precies en welke rol hebben zij gespeeld? - Zijn er ook externe prikkels die u mist? - Hoe beïnvloedt dat uw keuzes met betrekking tot (verdere) verduurzaming op uw bedrijf?																																																																								

5.4	Wat is de rol van andere partijen/erfbetreders bij de (verdere) verduurzaming van uw bedrijf? - Welke partijen/erfbetreders zijn er nodig om de (verdere) verduurzaming van uw bedrijf tot een succes te maken? - Waarom zijn deze partijen/erfbetreders nodig? Wat zou hun rol moeten zijn? - Zijn er op dit moment partijen/erfbetreders niet betrokken die wel een rol zouden moeten of kunnen hebben? - Welke partijen zijn dit en waarom zijn deze partijen/erfbetreders niet betrokken? - Zijn er partijen/erfbetreders die een belemmering zijn (geweest) bij de verduurzaming van uw bedrijf? - Op welke manier waren deze partijen/erfbetreders een belemmering? - In hoeverre heeft u zich daardoor laten beïnvloeden? - Hoe heeft u dit opgelost?
6.	Omgeving
6.1	Hoe reageert uw omgeving op uw eventuele plannen om uw bedrijf (verder) te verduurzamen? - Waarom reageren ze zo? - En wie reageren zo? o Vrienden en familie o Buurtgenoten o Adviseurs/erfbetreders o Maatschappij o Consumenten o Zuivelondernemingen o - Wat vindt u hiervan? - Hoe gaat u hiermee om? - In hoeverre laat u zich hierdoor beïnvloeden?
6.2	Wat doen andere melkveehouders in uw omgeving aan verduurzaming op hun bedrijven? - Wat vindt u hiervan? - Hoe gaat u hiermee om? - In hoeverre laat u zich hierdoor beïnvloeden?
6.3	Heeft u het idee dat andere melkveehouders profiteren van de wijze waarop u bijdraagt aan verduurzaming in de melkveehouderij? - Op welke manier? - Wat vindt u hiervan? - Hoe gaat u hiermee om? - In hoeverre laat u zich hierdoor beïnvloeden?
7.	Kritische succesfactoren
7.1	Wat ervaart u als kritische succesfactoren voor de (verdere) verduurzaming in de melkveehouderij? - Voor uw eigen bedrijf? - Voor de melkveehouderij in het algemeen? - Wat zou u andere ondernemers willen meegeven als advies? - En heeft u adviezen over wat juist niet te doen? Do's en don'ts?

Bijlage 2 Scores met betrekking tot het belang van bepaalde bedrijfsdoelstellingen, duurzaamheidsthema's en motivaties

De volgende drie tabellen bevatten de gemiddelde scores die de melkveehouders gaven op de volgende vragen:

- Kunt u aangeven op een schaal van 1-7 waarom u wel aan verduurzaming van de melkveehouderij zou willen bijdragen? (figuur 2 in het rapport)
- Kunt u op een schaal van 1-7 aangeven hoe belangrijk u de onderstaande doelstellingen vindt? (infographic 2 in het rapport)
- Kunt u op een schaal van 1-7 aangeven hoe belangrijk u de onderstaande duurzaamheidsthema's vindt? (infographic 3 in het rapport)

De melkveehouders gaven een score op een schaal van 1-7, waarbij 1 staat voor 'geheel mee oneens' en 7 voor 'geheel mee eens' in de eerste vraag, 1 staat voor 'heel onbelangrijk' en 7 voor 'heel belangrijk' in de tweede en derde vraag, en 4 staat voor neutraal in alle drie de vragen. De tabellen geven voor elk item de gemiddelde score en de standaarddeviatie. Het aantal respondenten op deze scores was zeer hoog, tussen de 37 en 40 van de totaal 40 interviews.

Gemiddelde en standaarddeviaties behorende bij figuur 2 in het rapport

MOTIVATIE VOOR DUURZAAMHEID	MIN	MAX	AVG	STD
Omdat ik daarvoor beloond wordt	1	7	5.48	1.78
Omdat ik een bijdrage kan leveren aan iets dat de moeite waard is	3	7	5.87	1.13
Omdat het sociaal geaccepteerd is	1	7	4.68	1.61
Omdat ik het belangrijk vind	1	7	5.73	1.28
Omdat ik gezien wil worden als goede ondernemer	1	7	4.43	1.82
Omdat ik me er verantwoordelijk voor voel	3	7	6.03	1.03
Omdat het van me wordt verwacht	1	7	4.25	1.68
Omdat ik iets goed wil doen	3	7	5.68	1.16

Gemiddelde en standaarddeviaties behorende bij infographic 2 in het rapport

DOELSTELLINGEN	MIN	MAX	AVG	STD
schaalvergroting	1	7	3.81	1.80
land in goede conditie doorgeven	5	7	6.85	0.41
werken met planten, dieren en de natuur	4	7	6.53	0.85
onafhankelijk zijn/ autonomie	2	7	6.08	1.13
financieel succesvol zijn	2	7	5.54	1.23
produceren van goed en veilig voedsel	5	7	6.84	0.43
traditie behouden	1	7	3.84	1.47
werken met machines en technologie	2	7	4.54	1.65
werkplezier	3	7	6.60	0.84
zorgen voor milieu, biodiversiteit en de omgeving	2	7	5.55	1.30

Gemiddelde en standaarddeviaties behorende bij infographic 3 in het rapport

DUURZAAMHEIDSTHEMA'S	MIN	MAX	AVG	STD
grondgebondenheid	1	7	5.70	1.57
eiwit van eigen land	2	7	5.26	1.33
verlagen broeikasgasemissies	1	7	4.78	1.71
verlagen ammoniakemissies	1	7	4.51	1.85
duurzame energie produceren	2	7	5.58	1.68
duurzame energie gebruiken	3	7	5.95	1.27
energiebesparing	2	7	6.37	1.05
dierenwelzijn	6	7	6.82	0.39
verlengen van de levensduur van de melkkoeien	3	7	5.97	1.09
verminderen van antibioticagebruik	1	7	5.45	1.59
weidegang	1	7	5.64	1.66
biodiversiteit	2	7	5.01	1.60
veiligheid op het erf	4	7	6.49	0.88
een goed verdienmodel voor melkveehouders	5	7	6.82	0.51
continuïteit van het bedrijf	3	7	6.65	0.82

Bijlage 3.1 Citaten bij paragraaf 3.1-3.3: Melkveehouders over verduurzaming

Uitleg van de afkortingen:

SP1 is de interviewer

SP2 is de melkveehouder die geïnterviewd wordt. Bij een aantal interviews waren meerdere respondenten aanwezig – bijvoorbeeld de melkveehouder, diens partner en/of diens zoon of dochter. Deze respondenten worden dan aangeduid met SP3, SP4 etc.

ID-.. geeft aan welke respondent geïnterviewd is.

Over de melkfabriek:

Enkele geïnterviewde melkveehouders noemden hun melkfabriek bij name in de antwoorden die ze gaven. In deze citaten hebben we de naam van de melkfabriek veranderd in 'de melkfabriek', of als er meerdere melkfabrieken in één citaat genoemd werden: melkfabriek X, Y, Z of W.

B3.1.1 Intrinsieke en extrinsieke motivatie

B3.1.1.1 Melkveehouders willen wel verduurzamen, maar ...

Tijdens de interviews werd de melkveehouders ook gevraagd om een score van 1-7 te geven op 4 vragen over intrinsieke motivatie en 4 vragen over extrinsieke motivatie. Daarbij was 1 de meest negatieve score (helemaal oneens), 4 de neutrale score en 7 de meest positieve score (helemaal mee eens). In figuur 3.1 is te zien dat de geïnterviewde melkveehouders gemiddeld hoger scoorden op vragen over intrinsieke motivatie (de groene balken) dan op vragen over extrinsieke motivatie (de rode balken). Met de intrinsieke motivatie van de geïnterviewde melkveehouders om te verduurzamen leek het dus wel goed te zitten. Dat blijkt ook uit de volgende uitspraken:

'Dan [met kerstmis, red.] komen we altijd bij mijn ouders samen en dan wordt er lustig op los gediscussieerd over verduurzaming, maar vooral ook over vleesconsumptie en dergelijken [...] En goed, dat speelt al wel een jaar of 10 denk ik, 10/15 dat mijn vrouw op een gegeven moment zie ik vind alles prima maar ik ga niet meer mee naar die verjaardag als het daar de heel middag over gaat. Die was er helemaal klaar mee. En ik stond daar natuurlijk in het begin hakken in het zand en wat een onzin allemaal. Maar gaandeweg zo'n discussie dan word je toch wel wat ... Nou ja, dat geeft je wel een iets andere kijk op hoe anderen ook in de wereld staan en hoe er naar onze sector gekeken wordt [...] Dan denk ik van ja, ik kan allemaal heel stug volhouden dat het allemaal niet zo erg is met ons en dat we met onze schaalvergroting fantastisch bezig zijn en dat we de wereld moeten voeden, maar dat heeft bij mij heeft het iets teweeg gebracht dat ik denk nou ja, ik moet ... En het is belangrijk dat ik financieel ... Ja, hoe zeg je dat? financieel goed draai, maar daar waar het mogelijk is en waar ik kansen zie om toch dat biodivers of duurzaam te integreren in mijn bedrijfsvoering moet ik dat vooral doen. En daar zit ook wel ... Niet alles hoeft bij mij per definitie geld op te brengen. Er zit ook wel best een grote intrinsieke motivatie inmiddels in.' (ID-39).

'Ik denk datgene wat wij hier doen ook het langste adem heeft, het moet vanuit jezelf komen. Als je alleen naar je werk gaat voor je geld, een moedeloos leven heb je dan volgens mij want je hebt geen doel, je hebt alleen maar het doel dat er eind van de maand dat de cheque weer binnenkomt. Als dat het doel is moet je wat gaan doen met je leven hoor.' (ID-09)

'Ja, ik zie ook wel dat het klimaat verandert. Sommige mensen hebben weleens het idee omdat boeren daar heel fel op zijn van ... Maar wij worden er vaak ook op aangesproken en wij zijn

een makkelijker doelwit, dus daarom hoor je die felheid. Maar ik zie echt wel om me heen wat het klimaat die verschuivingen wat het aan het doen is. Dus ja, daar zou ik dat dan voor doen met de gedachte van je ziet die bijwerkingen volgens mij als boeren in de seizoenen echt en merken echt het effect ervan dat je in een keer zoveel waterval hebt of juist in een keer helemaal geen water. Meer dan mensen die ... Of ja, we hebben er dagelijks mee te maken, dus we hebben er ook gruwelijk veel last van. Dus daar doe ik dat wel voor. Stel dat je nog een volgende generatie hebt of zo die graag verder wil en ja, voedsel maken is wel onze basisbehoefte. Dus dat ... En daar zijn we heel afhankelijk van het klimaat. Dus ja, dat is wel mijn drijfveer.' (ID-38)

B3.1.1.2 Land in goede conditie doorgegeven aan de volgende generatie belangrijkste waardeoriëntatie van melkveehouders

Het goed doorgeven van de grond aan de volgende generatie lijkt voor de geïnterviewde melkveehouders een belangrijke drijfveer te zijn om te verduurzamen.

'SP1 wat is de hoofdzakelijke drijfveer van u om te zeggen van ik wil verduurzamen? SP2 Een goed gevoel hebben, met de tijd meegaan, het past gewoon in deze tijd, zeker, maar ook een goed gevoel naar de dieren toe, naar je, ja, je landerijen en je percelen zeg maar dat je ja, eigenlijk de, ja, hoe moet ik het zeggen, de schepping op verantwoorde wijze mee omgaat, ja.' (ID-21)

'Je wilt je grond doorgeven aan de volgende generatie in een goede toestand en nou, misschien wel een voorbeeld geven, misschien het goede voorbeeld geven aan anderen misschien. Je ziet wel boeren bewegen links en rechts, maar lang niet allemaal nog. Er is nog heel veel koudwatervrees zeg maar op bepaalde onderdelen.' (ID-34)

'Toch wel los van kostenbesparing, en dat is natuurlijk ook verduurzaming, is dat het toch goed voor het milieu is. Ik bedoel, minder stroomverbruik zelf opwekken dat is gewoon ja, een stuk verduurzaming, kostenbesparing en goed voor het milieu [...] je wil toch wat naar de volgende generatie die moet ook gewoon gezond kunnen leven en dan heb ik het nog niet over opwarming van de aarde [...] er is een beweging gaande, daar ben ik het helemaal mee eens. Je kan niet ontkennen dat de temperatuur gemiddeld in de wereld stijgt en je kan ook niet zeggen dat ik bedoel, de ijsskap smelt, dat zijn allemaal dingen die zijn duidelijk. Maar uiteindelijk is de mens zelf de grote vervuiler [...] en dat willen we natuurlijk eigenlijk niet horen, maar zo is het wel.' (ID-14)

B3.1.1.3 Naast elementen van intrinsieke motivatie ook elementen van extrinsieke motivatie

In de bovenstaande uitspraak van ID-14 komt naast goed zijn voor het milieu ook het belang van kostenbesparing naar boven wat meer te maken heeft met extrinsieke motivatie. Ook in andere antwoorden zien we elementen van zowel intrinsieke als extrinsieke motivatie.

'Daar zit een stukje financiën achter, dat wij overal punten mee kunnen halen op bepaalde acties, dat het plus op je melkgeld kan genereren. Daarnaast is het een stukje basisverantwoordelijkheid waarvan ik hoop dat iedereen dat bezit, goed om te gaan met je leefomgeving. Wij zitten aan de rand van het dorp en er lopen heel veel mensen langs, dan vind ik het ook belangrijk om te laten zien wat je doet en daar eens over te praten en de koeien in de wei. Ik zie op zondag hoeveel mensen er voor het hek staan om foto's te maken van de koeien, puur omdat ze dat heel mooi vinden. Dat is toch hartstikke leuk.' (ID-01)

'Er wordt altijd wel naar een businesscase gekeken. Dus ik denk dat dat wel een heel belangrijke is en ja, daarnaast denk ik ook wat wij best wel belangrijk vinden is hoe je in de samenleving staat, hoe anderen ernaar kijken, dat vind ik ook wel een belangrijke [...] Je wil op een gegeven moment wel een bepaald iets uitdragen zeg maar, ja.' (ID-29)

B3.1.1.4 Melkveehouders positief over duurzaamheid, maar andere sectoren moeten ook meedoen

Over het algemeen staan de geïnterviewde melkveehouders positief tegenover verduurzaming. De meeste boeren geven ook dat verduurzaming nodig is:

'Ik vind verduurzaming het mooiste middel om te groeien. Maar verduurzaming doe je met elkaar.' (ID-47)

'Dat de wereld duurzamer moet worden, dat is wel een feit. Ik denk ook dat de landbouw ook duurzamer moet worden, zeker in heel veel andere landen.' (ID-08)

'Voor mij kun je daar [verduurzaming, red.] niet negatief over denken. Hè, als het ja, langer meegaat als je ergens beter om denkt, als je hè, dat zijn allemaal positieve dingen zie ik en ja ...' (ID-32)

'In het algemeen is verduurzaming altijd beter [...] in verduurzaming dan ga je er zelf op vooruit, people, profit, planet, dat is verduurzamen.' (ID-16)

'Ik wil gewoon zelf achter het product staan dat ik produceer. En ik denk dat de verduurzaming dat dat gewoon, ja gewoon noodzakelijk is. Dat je het niet kan verdedigen als je het niet doet.' (ID-36)

'Verduurzaming moet wel, maar je moet het niet door laten slaan.' (ID-35)

'Natuurlijk, je hebt te maken met randvoorwaarden voor weidevogels, niet te veel meststof op je land, dat zijn allemaal overheidsregels. Niks geen moeite mee.' (ID-21)

B3.1.1.5 Hypocrisie in de samenleving is ergernis voor veel geïnterviewde melkveehouders

Ondanks dat melkveehouders over het algemeen positief tegen over de verduurzaming van hun sector staan, ergeren veel van hen zich aan tegenstrijdigheden in de discussie rondom verduurzaming. Ze storen zich bijvoorbeeld aan het feit dat de landbouw moet verduurzamen, terwijl veel mensen meerdere keren per jaar op het vliegtuig stappen op weg naar hun vakantiebestemming.

'De vliegvakanties, hè, wij zijn de laatste jaren niet op vakantie geweest en ja, wij doen daar niet moeilijk over, maar als je hoort dat mensen 3, 4, 5 keer op vakantie moeten, ja, dan ja, dan vind ik daar nog wel een taak liggen die veel efficiënter is, maar dan komen we heel snel weer aan de economie hè dan. Dan hebben we hele andere belangen die een rol spelen [...].' (ID-33)

'Neem het voorbeeld maar van Schiphol zeg maar hè [...] Dat is het bekendste. Ik bedoel de Corona is nog niet voorbij of de lucht hangt weer vol met vliegtuigen zeg maar hè. Ja, dat stoort me weleens ja...' (ID-34)

'De focus ligt op de landbouw terwijl er eigenlijk ook op andere sectoren gericht moet worden.' (ID-33)

Ook zouden consumenten meer moeten betalen in de supermarkt:

'Kijk maar naar de politiek, de agenda, het staat er vol van. Vandaag is ook weer een rapport zgn. gepubliceerd [...] Ik denk dat de realiteit zien maar vooral ook de praktische uitvoerbaarheid om zomaar even te lanceren van 'we zijn echt op een doodlopende weg en de wereld vergaat bijna'. Ik denk het niet, ik denk dat we wel een spiegel voor moeten houden. Ik denk dat het ook zeker anders moet [...] maar als we dat ook echt anders gaan doen dan moeten we ook de consument gaan opvoeden. Want die consument is degene die de producten koopt in de winkel en Appie Hein legt daar neer wat de consument koopt. Heel simpel. Dus als

men echt wil dat de landbouw in Nederland verandert en ook dat men wil dat er toekomst is voor de landbouw in Nederland of in West-Europa dan moeten we niet zo hypocriet zijn, dan moeten we ook echt bereid zijn iets meer te betalen voor het product in de winkel.’ (ID-09)

Tenslotte werd het als oneerlijk ervaren dat de veehouderij moet inkrimpen terwijl er wel heel veel huizen bijgebouwd moeten worden:

‘Ja, dat is een verschil tussen wat duurzaam is en wat als duurzaam wordt ervaren. En er is ook heel veel dubbele moraal waar ik ook een enorme hekel aan heb [...] ik erger me aan geluiden van halveren van de Nederlandse veestapel vanwege het milieu. En tegelijkertijd zeggen we willen 1 miljoen nieuwe woningen bouwen.’ (ID-36)

B3.1.1.6 Nederland kan het niet alleen

Sommige geïnterviewde melkveehouders gaven aan dat de duurzaamheidsopgave voor Nederland minder groot zou zijn als deze samen met Duitsland opgepakt zou kunnen worden.

‘Pak buiten de grens. Als de hele wereld niet kan, pak dan alleen Europa. Maar ga niet alleen naar Nederland kijken. Als wij Duitsland erbij konden pakken dan konden wij zeggen we hebben al superveel natuur. We liggen zo dicht langs Duitsland. Duitsland heeft zoveel ruimte over, zoveel natuurgebieden. En wij hebben ... Kunnen zo goed ... We zijn zo goed in voedsel maken. We hebben zo’n goede grond hier. Zo jammer om die goede grond terug om te zetten naar alleen maar natuurgrond.’ (ID-38)

Tegelijkertijd spraken ze ook wel hun ongerustheid uit dat praktijken in het buitenland niet altijd even duurzaam zijn.

‘Aan de ene kant we zien in het buitenland dat er heel veel praktijken gebeuren die eigenlijk die we in Nederland niet zien, daar wordt niet over gesproken.’ (ID-20)

‘Bij ons op de fabriek krijgen wij premies voor bepaalde dingen die verduurzamen. Bijvoorbeeld minder medicijngebruik. SP1 Antibiotica. SP2 Ja. Die dosering moet wat naar beneden het liefst willen ze graag. Aan de andere kant zeggen ze een duurzaam bedrijf die heeft koeien met een hoge leeftijd. Elke koe moet lang meegaan. Oudere koeien hebben meer medicijnen nodig dan jonge koeien. Hoe wil je dat rijmen?’ (ID-20)

B3.1.1.7 Aandacht voor verduurzaming leidt soms tot frustratie

In de interviews werd ook gevraagd hoe de melkveehouders zich voelden over alle aandacht voor verduurzaming. Sommige geïnterviewde melkveehouders gaven aan hier soms wel moeite mee hebben. Ze voelden zich geïrriteerd of gefrustreerd. Ze vonden ook dat alle aandacht voor verduurzaming wel een beetje overdreven werd.

‘Ik denk zelf dat ik heel duurzaam bezig ben en ik hoor constant over verduurzamen, verduurzamen, verduurzamen en op de een of andere manier voel je je toch aangesproken. Maar misschien moet ik wel gewoon denken van ja, dit gaat niet over mij want ik ben hartstikke duurzaam, maar dat lukt me niet helemaal. Ik neem het toch ook een beetje op voor mijn collega’s en nou ja, maar ik vind wel dat je naar grondgebonden moet, hè.’ (ID-22)

‘De plantjes op de hei moeten ook groeien. Dat is ook duurzaam. Ik vind dat een hele ... Hoever trek je dat he? Het duurzame denk ik bij me eigen alleen maar goed voor de koe zorgen, maar alles wordt erbij gehaald. En dat is op een gegeven moment ... Ja, dat wordt wel heel erg breed getrokken dat we daar op een gegeven moment gewoon niet meer aan kunnen voldoen. Dan is het ... Ja, dan houdt het gewoon op. Als je bepaalde rapporten leest dan is het gewoon einde oefening. Ja, dan ben je ... Daar ben je niet zo heel erg blij mee natuurlijk. Maar

gewoon ... We moeten wel gewoon stapjes zetten. Ja, tuurlijk. En Nederland heeft dat altijd gekund dus ik zou niet weten waarom nu niet.' (ID-03)

'Mij doet dat niet zo heel veel [alle aandacht voor verduurzaming, red.]. Mijn man heeft daar meer last van en die voelt het al gauw als kritiek van 'je doet het nu niet goed genoeg' [...] maar dat is ook wel een beetje hoe je erin staat en ook hoe je geleerd hebt om met kritiek om te gaan. Ik kan dat wat makkelijker van me afzetten en benoemen wat je wel al doet. Een leek denkt dan: oh dat allemaal al! Terwijl mensen die er middenin zitten daarvoor lijkt het nooit genoeg.' (ID-01)

'Wat er nu allemaal geschetst wordt, [...] daar heb ik best wel moeite mee. Omdat het altijd maar is: we proberen compromissen te doen want iedereen wil wat van ons, maar er is niemand meer die kijkt naar: wat doen we eigenlijk allemaal. Dat is wat ik lastig vind en best wel een beetje geïrriteerd van ben. Natuurlijk weet ik wel dat als je wil blijven ondernemen, moet je ook meegaan in vernieuwingen en vernieuwingen komen alleen tot stand vaak als je daar innovaties voor doet of projecten van maakt [...] Nu heb ik alleen het idee dat het een beetje over ons uitgestort wordt [...] we worden allemaal een beetje gegeneraliseerd en over één kant geschoren. Daarom zijn we allemaal heel boos naar Den Haag gegaan.' (ID-12)

'Gefrustreerd [gevoel over aandacht voor verduurzaming, red.]. En ik denk dat het verhardt. En dat is eigenlijk wat ik niet zou willen. Maar ik merk het wel [...] En als ik dan zie zeg maar ... Want dat is zeg maar in de omgeving zeg maar dat zeg maar mensen dan zeg maar echt uit het leven stappen zeg maar omdat zeg maar het hun allemaal teveel wordt zeg maar in de agrarische sector. Ja, dan denk ik van dan geeft dat toch wel iets aan dat ergens zeg maar de ... Ergens klopt er iets niet meer.' (ID-45)

Sommige geïnterviewde melkveehouders gaven aan het gevoel te hebben dat zij worden gezien als de grote vervuilers terwijl dat volgens hun helemaal niet terecht was.

'Ja. Ik ben in die dingen een klein beetje eigenwijs. Wij zijn ermee geboren met de kennis waar we hiermee rondlopen. Kijk en als ik nou allemaal die geluiden vanuit de politiek hoor en hier van de burgers die dan bij ons komen. Ja, jullie zijn de vervuilers. Ja, sorry maar ik denk dat wij als boer zijnde het meest ... De meeste landschapbeheerders zijn. En veel meer als vervuilers. Alleen ja, bij de boer heb je natuurlijk ook verschil zitten. dat is niet zo moeilijk. Maar ja, als ik hier ons bosgebied wat hier tegen mijn bedrijf aanzit, als ik daarnaar kijk en ik zie alles daar schots en scheef dood in het bos liggen, dan zeg ik van ja sorry, maar dat is geen landschap beheer. Al wat daar rottend in het bos ligt geeft ook stikstof of nitraat naar de bodem toe. En ik denk, of dat weet ik eigenlijk wel zeker als wij steeds meer ... Wat nou steeds meer natuur aangeplant wordt als dat niet op een nette manier ook beheerd wordt dan krijgen we toch via die sloten en die greppels en al die dingen in die bossen krijgen we toch heel veel uitspoeling van nitraat door het blad en door het rottende spul. Dus ik ben in die die dingen zit ik niet op dezelfde hoogte als de gemiddelde consument. Laat ik het zo zeggen. Daar heb ik veel meer schrik aan. Die heidebrand [...] 2 jaar geleden met die droogte, ja ik zeg dat is een heel logisch iets. Als er nooit geen kreupel hout of geen rot hout weggehaald wordt, wordt dat humus laag in de grond, dus dat wordt heel makkelijke prooi een brand te krijgen. En ja, ik denk toch dat we daar met zijn allen toch voor moeten waken dat we niet op één plaats alles natuur proberen te maken. Maar anderzijds ook heel veel gevaar kan creëren omdat er niks opgeruimd wordt.' (ID-41)

'Het hele verduurzamingsverhaal, daar ben ik ook een beetje bang voor dat de zuivel is heel sterk op Nederland gericht, maar ik denk dat we dat wereldwijd moeten bekijken en als je bekijkt zeg maar wat wij in Nederland eigenlijk van ons eigen land afhaken en wat we verwaarden inclusief zeg maar die producten die we dan eerst hier binnenhalen voor bijvoorbeeld het crushen van de soja en wat door ons verwerkt wordt, kijk, het wordt altijd weggezet als dat wij die soja telen voor ons veevoer, maar zo is het natuurlijk niet. Die wordt geteeld voor humane consumptie en het restafval gebruiken wij [...] en je mag het ook een

keer andersom uitleggen dat in principe worden die oerbossen, tropisch regenwoud wordt eigenlijk gekapt voor humaan. Kijk, als ik het toespits op Nederland hè. Kijk, ik geloof best dat in Canada of in Amerika of in Zuid-Amerika zeg maar dat daar de volle soja naar het vee toegaat, maar voor wat betreft Nederland is dat niet zo. Ja, dat die oerbossen gekapt worden en gekapt zijn dat is wel een ding waar ik mijn eigen druk om maak. Maar nu in Noord-Amerika hebben ze als voorbeeld vroeger ook een groot bos en die hebben we ook ontgonnen met zijn allen [...] het wordt te veel zeg maar naar de kleine groep, naar die veehouder zeg maar wordt het op afgewimpeld.' (ID-16)

'Ze zeggen weleens nood leert bidden. En als jij zeg maar met zijn allen op een eiland of met zijn allen in een vliegtuig zit en je hebt een probleem, dan ga je allemaal oplossingsgericht zoeken van hoe je het samen kunt oplossen. Dan is dat allemaal jouw probleem. En nu is het gewoon zo we staan allemaal op de grond en iedereen heeft een verschillend probleem [...] Als je niet hetzelfde probleem hebt is het heel moeilijk zeg maar om tot elkaar te komen. SP1 Ja. Maar hoe zou je dat kunnen oplossen? SP2 Ik denk door te spreken en te creëren van gezamenlijke problemen. Dus bijvoorbeeld zeg maar als je het hebt zeg maar over klimaat of stikstof, zeg maar dat meer uitkleden zeg maar wat ons gezamenlijk probleem is. Daarnaar terug. En dan daaruit zeg maar keuzes maken [...] dan kun je elkaar uitleggen waarom je dat zo denkt. En als iets niet kan dan kun je bijvoorbeeld wel zeggen van ok, het kan niet zeg maar. Maar hoe kunnen we dat dan vormgeven zeg maar dat voor ons het probleem dan minder groot is? Of dat jullie ook aan ons denken. Dat je concessies doet, concessies maakt.' (ID-45)

Bijlage 3.2 Citaten bij paragraaf 3.4: Externe omstandigheden

Uitleg van de afkortingen:

SP1 is de interviewer

SP2 is de melkveehouder die geïnterviewd wordt. Bij een aantal interviews waren meerdere respondenten aanwezig – bijvoorbeeld de melkveehouder, diens partner en/of diens zoon of dochter. Deze respondenten worden dan aangeduid met SP3, SP4 etc.

ID-.. geeft aan welke respondent geïnterviewd is.

Over de melkfabriek:

Enkele geïnterviewde melkveehouders noemden hun melkfabriek bij name in de antwoorden die ze gaven. In deze citaten hebben we de naam van de melkfabriek veranderd in 'de melkfabriek', of als er meerdere melkfabrieken in één citaat genoemd werden: melkfabriek X, Y, Z of W.

B3.2.1 Belemmeringen

B.3.2.1.1 Belemmering vanuit beleid: gebrek aan visie en duidelijkheid

Het gebrek aan visie en duidelijkheid vanuit de overheid wat betreft de toekomst van de landbouw wordt door vrijwel alle melkveehouders ervaren als een grote belemmering.

'Ik heb het idee dat er nu geen visie is, totaal niet [...] de overheid moet een visie maken. Nou, ik denk voor twintig of dertig jaar waar we heen gaan.' (ID-02)

'Als je mij kan vertellen waar ik over 5 jaar moet staan als bedrijf, zeg het me dan alsjeblieft dan weet ik tenminste wat ik moet doen. Maar niemand weet het.' (ID-09)

'Natuurlijk, je hebt te maken met randvoorwaarden voor weidevogels, niet te veel meststof op je land, dat zijn allemaal overheidsregels. Niks geen moeite mee. Maar toen werd ik wel een beetje dat ik denk jongens, welke nota komt er morgen weer op je af dacht ik toen.' (ID-21)

'We hebben fosfaatrechten gehad, we hebben melkquotering gehad, dan was er dit te veel, dan was er dat te veel, maar er is nooit een duidelijke schets gemaakt, een duidelijk doel [...] Echt een visie.' (ID-43)

'Dat vind ik wel een belemmering dat er geen lange termijn visie ligt.' (ID-46)

B3.2.1.2 Beleid botst met de praktijk

Naast het gebrek aan visie en duidelijkheid, ervaren veel melkveehouders dat bepaalde vormen van beleid (zoals kalenderlandbouw) botst met de praktijk:

'Kijk, wij kunnen van tevoren ook niet voorspellen of het nat of droog is. Dus soms neem je een risico en dan schat je het in dat het wel kan en dan valt het toch weer anders uit maar je kunt eigenlijk geen kant meer op. Ik denk dat we veel flexibeler moeten zijn in plaats van dat we ons aan bepaalde datums moet houden, maar je kunt niet op een datum iets vastprikken van dan moet er iets af zijn.' (ID-26)

'Dat zagen we laatst nog met die hele discussie die dan weer net op het laatste moment met die groenbemester, ja, er moet voor 1 oktober gezaaid worden, alleen als de mais niet rijp is loop je een hoop risico. Dan word je vervolgens door de minister met een of andere brief dat je

strafrechtelijk aansprakelijk bent en dit en dat en ja, je wordt eigenlijk bijna als crimineel gezien.’ (ID-42)

Ook werden sommige vormen van beleid als tegenstrijdig ervaren.

‘Maar inhoudelijk, ja, wat schieten we ermee op hè, dat is gezien dat met die vogels ook hè, die natuurgebieden en dat we dan de vossen maar hun gang laten gaan enz. en alle weidevogels die worden opgevreten en ja, er gebeuren zoveel dingen die kunnen wij allemaal niet.’ (ID-33)

‘Je hebt dan wildbeheerders die zeggen niet te vroeg maaien want er kunnen reekalveren inzitten. En dan die plantenecologen die zeggen ja, vroeg maaien want anders krijgen ze allemaal bloemetjes en dan krijg je de verkeerde deling. En dat is prima, maar dan denken wij wel van huh, maar wanneer doen we het dan goed?’ (ID-38)

‘Wat ik wel zie natuurlijk is dat het gebruik van kunstmest, wat overigens al heel veel teruggebracht is op ons bedrijf, maar dat het op termijn ... He dat wordt natuurlijk toch met fossiele energie wordt dat gemaakt. Dat dat weleens een dingetje kan worden in de toekomst dat we daar misschien vanaf moeten. De regelgeving is daarin dan weer heel inconsequent. Dat we natuurlijk bedrijfsmest moeten afvoeren en wel kunstmest mogen aankopen. Ja, dat is ... dus daar denk ik naar de toekomst toe vind ik dat wel een dingetje.’ (ID-24)

B3.2.1.3 Gebrek aan kennis bij overheden

Een grote meerderheid van de geïnterviewde melkveehouders stelt dat de overheid te weinig (praktijk)kennis in huis heeft. Dit gaat ten koste van de kwaliteit van het beleid.

‘Ik bij zo’n stikstofraad gezeten [...] Op een gegeven moment heb ik gewoon opgeschreven wat ze [beleidsmakers, red.] zeiden. En daarna kregen we een rondvraag de beurt. En heb ik gewoon iedere keer de vraag die ze [beleidsmakers, red.] genoemd hebben ook teruggezet. Zegt die u hebt u goed voorbereid. Ik zeg nee, dit zijn de vragen die jullie gesteld hebben, die jullie noemen waar ik nu een antwoord op wil hebben [...] Ja, kennis ontbreekt gewoon.’ (ID-47)

‘Er was een infographic gemaakt over de kringlooplandbouw en daar stond gewoon echt iets in wat niet klopte en daar hebben ze echt ook een rectificatie ook over gemaakt.’ (ID-11)

‘De enige belemmering is de slechte kennis van de overheidsinstanties.’ (ID-47)

‘[...] Mensen staan steeds verder af van de sector en zeker ook mensen die over het beleid gaan en die ergens over beslissen terwijl ze eigenlijk niet helemaal weten hoe het op een melkveebedrijf gaat [...] Ze [beleidsmakers, red.] kijken natuurlijk allemaal naar de cijfertjes en die worden dan door of een TNO of een Wageningen geleverd en die [beleidsmakers, red.] zien zeg maar een getal van een code qua stallen en zo, die zien daar een code van 4,7 ammoniak of 11,3 ammoniak, maar die zien geen koe.’ (ID-29)

‘We hebben mensen buiten de landbouw die geven - die weinig kennis van zaken hebben - die regeren daarover. En ze hebben eisen daar je aan voldoen moet. Of het praktisch haalbaar is of wat dan ook dat maakt niet uit.’ (ID-40)

‘De beleidsmakers en in Den Haag zitten ze van alles te verzinnen, mensen die nog nooit meegewerkt hebben op een bedrijf, die geen flauw idee hebben hoe het allemaal in zijn werk gaat en die gaan wel bepalen voor mij hoe ik bepaalde zaken moet gaan aanpakken en dat ik ze moet gaan aanpakken en dat voelt zo oneerlijk.’ (ID-01)

‘Dat mensen die die regels bedenken dat die dat niet doorzien en dat is een stuk, dat is een gebrek aan praktijkervaring.’ (ID-30)

'De overheid moet veel meer binding met de praktijk krijgen, wie daar beleid zitten te bedenken moeten ook gewoon allemaal op stage.' (ID-01)

'Ik denk dat de overheid, de mensen die het beleid maken, de ambtenaren te weinig praktijkkennis en ervaring hebben en staan veel te ver van de praktijk af.' (ID-13)

'Verschillende maatregelen, wet- en regelgeving die zijn eigenlijk niet goed op elkaar afgestemd Dat komt omdat die mensen die daar achter het bureau die regels bedenken die staan te ver van de praktijk dat ze dat soort dingen niet doorzien.' (ID-20)

B3.2.1.4 Gebrek aan kennis bij burgers

Naast het gebrek aan kennis bij de overheid, stellen veel van de geïnterviewde melkveehouders ook dat er een gebrek is aan kennis bij burgers.

'De gemiddeld consument, de gemiddelde burger die weet het niet [kennis over de landbouw, red.] want die staat inmiddels zo ver af van de voedselproductie.' (ID-01)

'Maar ja, dat weten, alleen wij weten dat, maar de burger, de maatschappij die weet dat niet [...] Die denkt oh, dat is een reguliere boer, die spuit maar aan en de biologische boer oh, die is antibioticavrij en die is goed voor zijn dieren. Nou, zo werkt het niet helemaal hè. Dat is gewoon het beeld wat men heeft.' (ID-20)

'Nee, hebben ze [burgers, red.] niet in de gaten. De meeste boeren die op de fiets langskomen, het is hier heel erg toeristisch, die ziet dat misschien wel, klaver in het land en dat soort dingen, maar ik denk dat 90% van de burgers niet weet dat klaver stikstof bindt uit de lucht.' (ID-13)

'De burger begrijpt van biodiversiteit helemaal geen barst van. Dan zeggen ze van waar praten jullie toch over?' (ID-43)

'Ik heb toevallig gisteren nog met mensen, die stonden bij het melken te kijken, wat burgers met een paar kinderen. Die mensen hadden heel veel vragen. Ik denk ik ga er even heen. Ik heb die mensen uitgelegd wat we aan het doen zijn.' (ID-10)

'Twee Jaar terug met een dame die reageerde op Facebook, we hadden een reportage op Facebook gehad van ons bedrijf. De dame reageerde erop: het is toch wel zielig dat al die 300 koeien voor de slacht weg moeten. Enigszins verbaasd heb ik gereageerd. Ik zeg: als u niet weet hoe de vork in de steel zit, klinkt het wel enorm dom zoals u nu reageert. Laat u dan beter informeren voordat u zo'n reactie erop zet [...] Ik zeg: kom naar mijn bedrijf toe, ik bied je gratis een kop koffie aan of een ijsje, ik maak er tijd voor vrij en ik wil je heel graag uitleggen hoe de vork in de steel zit. Op een zaterdagmiddag afgesproken. De man kwam ook mee, kwam uit Amsterdam [...] We zijn 2,5 uur met haar rond geweest over het bedrijf en ze heeft ook haar excuses aangeboden en gezegd: ik heb dat helemaal bij het verkeerde eind gehad.' (ID-10)

B3.2.1.5 Publieke opinie

Veel geïnterviewde melkveehouders storen zich aan de publieke opinie over de melkveehouderij. Dat gaat om uitingen in de media, om campagnes van milieu-gerelateerde Ngo's en politieke partijen, en in mindere mate ook om meningen van individuele burgers.

'Dan ga je 's avonds thuis of tussen de middag de krant lezen en dan wordt je weer met allerlei negativiteit om de oren geslagen en dan komen ze nog meer met allerlei nieuwe regeltjes en ideeën die je maar moet gaan opvolgen, terwijl er geen stuiver meer voor betaald wordt!' (ID-01)

'Ik vind dat ... heel veel artikelen worden geschreven vanuit een bepaalde mening. Een artikel bevat vaak al een mening.' (ID-45)

'Maar dat zie je met heel veel andere onderwerpen ook wel. Bij belangrijke onderwerpen kan het maar zo in een half jaar tijd als het ware ontploffen in de media.' (ID-46)

Dit leidt ook tot boosheid en onbegrip onder melkveehouders.

'Dat geeft echt heel veel spanning en negativiteit. Hoe meer dat is, hoe knulliger de gemiddelde boer vanuit primaire reactie reageert en dan kom je in een vicieuze cirkel waarbij het volgens mij alleen nog maar erger wordt en dat die burger, die consument op een gegeven moment ook weer zegt 'die stomme boeren die prutsen ook maar wat aan', terwijl dat echt niet zo is.' (ID-01)

'Wat ik niet zo leuk vind, is het gezeur en gezanik van de buitenwereld. Daar kan ik niet zo goed tegen. dat demotiveert enorm. Het maar zeggen dat wij niet duurzaam met onze sector bezig zijn, terwijl wij al heel veel doen en je je daar als sector continu voor moet verantwoorden naar iedereen.' (ID-12)

Deze atmosfeer kan ten koste gaan van het draagvlak voor duurzaamheid onder de boeren.

'Er zijn natuurlijk mensen die onze veehouderij wat aangepast willen zien of die dingen. Maar er is ook een categorie en die laat steeds meer van zich horen. Die willen gewoon alle veehouderijen weghebben.' (ID-04)

'Moet je eens kijken hoeveel afvalstromen bij ons in de landbouw verwerkt worden in vlees en in melk waar eigenlijk de methaan het enigste afvalproduct is dat je daarvoor terugkrijgt.' (ID-41)

Sommige melkveehouders twijfelen aan de wetenschappelijke onderbouwing achter de duurzaamheidsproblemen.

'Dierhouderij wordt natuurlijk heel sterk aan klimaatmaatregelen gelinkt tegenwoordig. Nou, dat slaat echt nergens op.' (ID-27)

Sommige geïnterviewde melkveehouders delen de maatschappelijke zorgen over de duurzaamheid van de melkveehouderij.

'Je kunt wel zeggen van nou, wij willen vol gas boeren en we doen zoals wij het goed vinden, [...] maar ja, het wordt wel geproduceerd in een land waar meerdere mensen wonen [...] Ik ben het wel met sommige burgers eens dat het landschap verarmt en dat het een kale boel is [...] en ja, als je je credits weer terug wilt verdienen dan zul je toch wel er wat aan doen moeten [...] dan moet je wel wat aan het landschap doen.' (ID-34)

Sommige melkveehouders vinden dat de manier van landbouw bedrijven sinds de Tweede Wereldoorlog – steeds grootschaliger en intensiever - heeft geleid tot een verarming van het landschap en de natuur. Daarbij geven ze wel aan dat de boeren dat niet alleen kunnen doen.

'Er een soort negatief imago van schaalvergroting, industriële bedrijven, maar tegelijkertijd, dan zou je als je dat echt zo vind, voor de sociale acceptatie bijvoorbeeld, dan zou je moeten zorgen dat juist die kleinere familiebedrijven een mogelijkheid van bestaan hebben, continuïteit.' (ID-10)

Veel melkveehouders ervaren dat de druk op de grond heel sterk is. Sommige boeren ervaren dat vooral als een bedreiging of als een beperking op uitbreiding, Andere boeren interpreteren dit als een realiteit in een dichtbevolkt land als Nederland.

'Stikstof zou gevaarlijk of slecht wezen voor de natuur en Natura 2000 en voor bepaalde plantjes en beestjes... Er zit een dubbele agenda achter want dat is niet het grootste probleem. Het bekt lekker, het is voor publieke opinie en ... om draagvlak te creëren, maar het is puur om het feit: we hebben die boerengrond nodig voor ontwikkeling van infrastructuur, industrie, woningbouw.' (ID-10)

Veel melkveehouders vinden dat de sector er nog onvoldoende in slaagt om de dialoog met de samenleving en de politiek aan te gaan. Sommige melkveehouders benadrukken dat de sector duidelijker zijn eigen verhaal moet vertellen.

'Ik vind eigenlijk dat wij boeren moeten leren debatteren ... Wij moeten leren met hetgeen wat we negatief naar ons verkrijgen positief uit te stralen.' (ID-47)

Een aantal boeren maakt zich zorgen over polarisatie en wil er samen met alle betrokken partijen uit komen.

'Het is de consument, het is natuurorganisaties, het is afnemer, of tenminste de tussenhandel. Dus de hele lijn eigenlijk.' (ID-23)

Meer contact tussen boeren en burgers wordt door veel boeren belangrijk gevonden. Sommige boeren zijn daar zelf actief mee bezig.

Bijlage 4 Citaten bij hoofdstuk 4: Hoe denken de melkveehouders over de duurzaamheidsthema's van Duurzame Zuivelketen

Uitleg van de afkortingen:

SP1 is de interviewer

SP2 is de melkveehouder die geïnterviewd wordt. Bij een aantal interviews waren meerdere respondenten aanwezig – bijvoorbeeld de melkveehouder, diens partner en/of diens zoon of dochter. Deze respondenten worden dan aangeduid met SP3, SP4 etc.

ID-.. geeft aan welke respondent geïnterviewd is.

Over de melkfabriek:

Enkele geïnterviewde melkveehouders noemden hun melkfabriek bij name in de antwoorden die ze gaven. In deze citaten hebben we de naam van de melkfabriek veranderd in 'de melkfabriek', of als er meerdere melkfabrieken in één citaat genoemd werden: melkfabriek X, Y, Z of W.

B4.1 Verdienmodel en bedrijfscontinuïteit

B4.1.1 Verduurzamen niet mogelijk zonder goed verdienmodel

Tijdens de interviews kwam het thema verdienmodel het vaakst aan de orde. De geïnterviewde melkveehouders noemden het thema door de interviews heen 188 x en scoorden er op een schaal van 1-7 gemiddeld 6,8 op. De belangrijkste boodschap van de geïnterviewde melkveehouders is dat ze best willen verduurzamen maar dat er dan wel een verdienmodel tegenover moet staan. Diverse regelingen vanuit de overheid maken dat soms niet altijd makkelijk. Ook het feit dat melkveehouders soms investeringen doen – zoals bijvoorbeeld in de emissiearme vloer – die later dan toch niet het beoogde effect lijkt te hebben:

'En het is een concept waarbij ook een redelijke vergoeding tegenover staat. Dat is wel een basis. Het verdienmodel of verdienvermogen praten ze tegenwoordig over, dat moet er wel zijn natuurlijk. En dat is nog wel een crux bij heel veel biodiversiteitprogramma's, weidevogelbeheer en dat soort zaken. En hier loopt ook een project van het waterschap om 5 meter van grasland niet te bemesten zeg maar en geen bestrijdingsmiddelen toe te passen. En daar staat dan ook een vergoeding tegenover. En als je het omrekent per hectare dan is het gewoon onvoldoende eigenlijk. En dat is ... Ja, dat is wel iets ... We moeten duurzamer, maar de vergoedingen die daartegenover staan zijn in een groot aantal gevallen niet toereikend eigenlijk.' (ID-46)

'Ik heb daar geen moeite mee om te verduurzamen. Maar het moet uiteindelijk ergens van betaald kunnen worden. Als dat niet kan dan kun je met alle goede wil, ga je dat niet overeind houden.' (ID-10)

'Als je verduurzaamt moet het eigenlijk een stukje zijn waar je ook rendement uithaalt. Verduurzaming moet een verbetering voor je bedrijf zijn waardoor je uiteindelijk resulteert dat je ook een betere boterham verdient. Als je goed ben voor je koeien dan zijn ze goed voor jou. Natuurlijk heb je ook met je omgeving te maken en je wil ook dat je kinderen later ook een bedrijf kunnen runnen. Niet dat jij degene bent die het afgebroken heeft zodat zij niet meer kunnen beginnen. Dus verduurzamen is 1. verbetering van je eigen resultaat en ten 2e te zorgen dat je een bedrijf hebt wat ook in de toekomst staat, waar zij mee verder kunnen of iemand anders.' (ID-12)

'Dat is ook een beetje vanuit de overheid dat ons toch wel bepaalde dingen ontnomen wordt en eigenlijk ja, ook wat ook zo... Het verdienmodel is momenteel een beetje weg al jaren. Natuurlijk kan dat een keer. Het kan ook weer goed gaan, maar er is van alle kanten wordt er wel iets afgepakt. Zeg maar, nu zijn ze dan weer bezig met die landbouwvrijstelling. Dat is wel een hele heftige, waar bijvoorbeeld de rode diesel en zo heb je heel veel kleine dingen.Dat die rode diesel eraf gaat is niet zo erg, maar al die dingen bij elkaar is er intussen behoorlijk op ingehakt.... Je kan wel alles vanuit de intrinsieke motivatie willen maar zolang daar een prijskaartje aan hangt, gaat dat niet gebeuren.' (ID-01)

'Als er goed verdiend wordt kan er ook aan innovatie meer gespendeerd worden. Dus als de melkprijs of het verdienmodel laag is dan is alles wel heel moeilijk om te gaan realiseren. Laat ik het zo zeggen. Dus ja, als de melkprijs goed is dan durf je ook ergens anders ook meer te innoveren. Kijk, als de melkprijs laag is dan wordt dat wel heel moeilijk. En zeker omdat we in de praktijk en heel veel gezien hebben dat we ergens in geïnvesteerd hebben en 5 jaar naderhand bewezen is dat het niet werkt.' (ID-41)

Daarbij kijken de melkveehouders ook naar de consument:

'Er wordt wel heel veel geschreeuwd en gezegd wat wij allemaal moeten doen. Maar ik denk dat heel veel boeren ook wel willen, maar dan moet er wel geld... Dan moet je er ook geld aan kunnen verdienen. Wij hebben ook echt niet meer die ruimte om dingen te doen, omdat Jan en alleman dat zo graag willen en bij ons kost het geld. Dat is er niet. Dus je kan met zijn allen wel wat willen, maar dan moet je ook met geld over de brug komen. Wij hebben heel veel visies en plannen en ik denk dat kasten vol liggen met plannen, maar geld dat komt nooit rond zeg maar op heel veel van die dingen. We hebben allemaal een oordeel over onze landbouw, maar er iets voor over hebben? We halen gewoon in de supermarkt het goedkoopste voedsel.' (ID-02)

'De burger wil bij mij op het bedrijf meekijken. Staat die in de supermarkt, daar is hij een consument. Als ze bij mij op het bedrijf zijn willen ze best over dingen met je praten, ken je dat niet zo of zo. In de supermarkt toch heel vaak dan het andere schap kiezen met lager geprijsd, minder duurzaam. Dat is een van de redenen waarom volgens mij in Nederland het biologische aandeel nog maar een paar procent is, terwijl de overheid eigenlijk naar 30% toe wil. Ik denk dat we dat niet gaan redden zolang we niet het gedrag van die consument veranderen. Ik denk dat er bedrijven zat zijn die willen omschakelen, alleen nog niet kunnen omdat het niet financieel rendabel is [...] de mens in de winkel bepaalt toch de gedachtegang van een bedrijf, van een veehouder denk ik.' (ID-07)

Ze nuanceren dat wel. Niet alle consumenten hebben genoeg geld om extra uit te geven aan hun voedsel:

'Iedereen wil duurzaam, maar in de winkel acteren een aantal mensen er ook naar, maar ook heel veel mensen niet natuurlijk. En ook heel veel mensen hebben helemaal de mogelijkheid niet om dat te doen. Die zijn blij dat ze de boodschappen betaald hebben. Dus dat is best ... Maar daarom bekruipt ons steeds het gevoel van het is ieder jaar een of twee eisen erbij en zie maar dat je er weer doorheen springt door dat hoepeltje en ja, maar niet betalen.' (ID-4)

De melkveehouders zien ook wel dat verduurzaming soms bij kan dragen aan een goed verdienmodel, mits kostprijsverhogende maatregelen niet in de weg zouden staan:

'Er zijn natuurlijk dingen die en duurzaam zijn en kostprijs verlagend, zoals het investeren in zonnepanelen waardoor je je eigen energie zou kunnen opwekken of ledlampen die voor energiebesparing zorgen of nou ja, welzijnsverbeteringen voor de koeien waardoor ze makkelijker oud worden. Ja, dat bijt elkaar absoluut niet dus zeker zijn daar kansen in dat je en verduurzaamd en er zelf beter van wordt en daarom zeg ik ook bij een betere marge is helemaal niet uit te sluiten, juist niet dat de verduurzaming toeneemt want boeren gaan investeren in hun stallen, in hun bedrijven en ook iedereen die intensief is, is er heus wel van overtuigd, of iedereen, maar veel wel, dat een beetje extensiever worden niet zo gek is. Dus

maar het moet allemaal betaald worden en als dat niet betaald kan worden, ja, dan staat dat ook stil. En ja, dus ja, ik zie daar heel veel kansen in, natuurlijk, want heel veel dingen helpen mee om te verduurzamen. Maar als jij ziet wat er op ons afkomt aan kostprijsverhogende maatregelen die niet gaan helpen aan verduurzaming, maar alleen aan om de boekhouding een beetje beter te krijgen, ja, dan zie ik daar wel natuurlijk bedreigingen in. Want je kunt het maar één keer uitgeven natuurlijk. Dat hebben we gezien met fosfaatrechten invoeren, zijn enorm veel goede koeien gewoon afgevoerd. Heeft de gemiddelde leeftijd geen goed gedaan toen en nog steeds niet natuurlijk.’ (ID-24)

‘Als ik naar mijn zonnepanelen kijk bijvoorbeeld daar zit gewoon een verdienmodel aan. Ik heb vorig jaar heb ik een, of twee jaar geleden hebben we een warmtepomp gedaan en ik ben van mijn gas af en ik heb het in combinatie met mijn nieuwbouw gedaan, maar ik ben ondanks de warmtepomp niet meer stroom gaan gebruiken dus als ik alles bij elkaar optel heb ik netto geen meer kosten. ... die zonnepanelen, nou, dat vind ik gewoon prachtig.’ (ID-11)

B4.1.2 Zonder continuïteit geen duurzaamheid

Met een gemiddelde score van 6,7 kwam het thema continuïteit op de derde plaats van belangrijkste thema’s. Tijdens de interviews werd er 33x iets over gezegd. Sommige melkveehouders betrokken dat vooral op de landbouw in het algemeen:

‘Als je dat niet hebt dan kom je er nooit. Dus dat moet wel een 7 [maximale score; red.] zijn eigenlijk want als je dat, ja, ik weet dat er ooit een keer een politicus heeft gezegd een boer die rood staat kan niet groen worden en ja, als je niet een fatsoenlijke boterham eruit kan halen en dan geen geld hebt om opnieuw investeringen te doen voor duurzaamheid, voor nou ja, wat er allemaal op ons af komt, ja, dan moet de continuïteit goed zijn.’ (ID-11)

Ze spraken daarbij hun bezorgdheid uit over het behoud van landbouwgrond. Hun pleidooi hield in dat landbouwgrond behouden moet blijven om ook in de toekomst de wereld te kunnen blijven voeden:

‘In de Nederlandse landbouw zeggen ze ja, jongens, we moeten de wereld voeden, ja, dat is kijk, als er steeds meer landbouwgrond verdwijnt, ja, misschien kun je dat nu al wel zien aan de grondstofprijzen en aan de melkprijzen die stijgen, dan is er toch ergens een gebrek, of een gebrek, een tekort, en als het nu van speculanten komt dat de prijzen zo oplopen of dat het daadwerkelijk de voorraden zijn, ja, links en rechts hoor je wel dat de voorraden krap zijn, maar ja, dan denk ik wel dat je moet oppassen om landbouwgrond te verkwanselen.’ (ID-34)

‘Dat is misschien het allerbelangrijkste, maar voor zuivel hebben we natuurlijk ... je hebt een beetje te maken met de wereldhandel, daar moet je binnen opereren. Dat is die de prijs bepaalt wat zuivel mag kosten, wat ervoor betaald wordt. We moeten wel oppassen als we in Nederland een zuivel exporterend land willen blijven, dat we al onze eisen en wensen die we hier in Nederland hebben, wat de marge eigenlijk zo klein maakt, dat we nog kunnen concurreren met het buitenland. Dat is wat er nu een beetje gaande is. We kunnen onderhand met die hoge last die we nu hebben, allerlei vernieuwing, verbetering, verduurzaming, het heeft allemaal een prijs dat betaald moet worden.’ (ID-10)

Andere melkveehouders betrekken continuïteit vooral op hun eigen bedrijf. Soms klinkt in hun mening dan ook het zoeken naar perspectief door. Door alle ontwikkelingen weten ondernemers soms niet meer welke richting ze moeten kiezen:

‘Als ik geen continuïteit in mijn bedrijf meer zie kan ik beter stoppen toch? Daarom zijn wij altijd op zoek naar, ik heb de vraag bij jullie ook neergelegd, van waar moet ik staan over 5 jaar? Ik wil verder en ik wil duurzaam verder, ik wil voor de toekomst verder, maar vertel me even wat de weg wordt? Ik kan hem zelf wel uitstippelen maar ik kan geen wetten verzinnen, ik heb namelijk een wet te volgen.’ (ID-09)

'Continuïteit is het allerbelangrijkst denk ik want je kunt niet elke keer van links naar rechts over de weg. Je kunt niet eerst drie jaar naar links gaan en dan vervolgens dat je weer naar rechts moet'. (ID-13)

Er waren ook melkveehouders die over de opvolger begonnen bij de vraag over continuïteit. Het illustreert hoe belangrijk het voor sommige melkveehouders is om een opvolger te hebben:

'Dat [continuïteit, red.] is essentieel. Dat is een 7. Ik denk dat dat iets is wat de meeste boeren als doelstelling uiteindelijk hebben. Het mooiste wat er is, is dat je later een opvolger hebt aan wie je je bedrijf door kunt zetten. Het is niet het geld wat je verdient dat je over je hele leven uiteindelijk nog op kunnen maken of leuke dingen van doen. De waarde die erin zit die wil je graag meegeven zodat de volgende generatie ermee door kan.' (ID-30)

Ze waren hier ook reëel over. Het zou mooi zijn als zoon of dochter het bedrijf overneemt maar het is uiteindelijk wel hun eigen keuze:

'Ik zit er ook wel zo in dat als mijn zoon vandaag of morgen zegt ik ga heel wat anders doen dan is dat ook zijn keus. Ik zou het prachtig vinden als die het doet. Daar gaan we hem ook voor stimuleren. Maar het is niet dat het moet. Het is net ... Vroeger was het ... dan werd de opvolger gewoon aangewezen. Die had helemaal geen keus meer en dat is niet meer van deze tijd.' (ID-04)

B4.2 Naar een energie-neutrale melkveehouderij in 2030

B4.2.1 Energiebesparing bespaart geld

Het thema energiebesparing kwam 32x aan de orde in de interviews. De geïnterviewde melkveehouders scoorden er gemiddeld een 6,4 op. Het belangrijkste motief om energie te besparen lijkt geld besparen te zijn:

'Ja, dat is wel belangrijk want energie wordt alleen maar duurder dus nutteloos dingen aan hebben, ja, robots hebben frequentieregelaars en dat soort dingen, warmteterugwinning. Hoe heet het, ik heb een astronomische klok op de verlichting, die gaat met het daglicht mee dus is de dag langer licht dan gaat het licht later aan en zo, ja, dat zijn allemaal kleine dingetjes, maar dat is natuurlijk ja, dat is belangrijk, die trekker niet een uur zomaar laten lopen, ja, omdat het veel geld kost en er is geen geld.' (ID-13)

'Ja, energie kost geld dus als je het niet gebruikt dan kost het je niks [...] Daar blijf ik toch een beetje op terugkomen zeg maar. En kijk, efficiënt in het energie is niet veel te halen, want de energie kost niet veel. De dieselolie wel. Nu gaan de stroomprijzen ook omhoog, maar we hebben jaren met stroom zo weinig kosten. Wat valt er dan te bezuinigen en waar valt het te besparen?' (ID-6)

'Ik ga geen kapitaalsvernietiging doen om eraan te voldoen, maar als het eraan toe is dan wordt het wel vervangen dat het eraan voldoet. Nou komen er ook weer nieuwe ledlampen in de stallen.' (ID-3)

De energiebesparende maatregelen die ze namen varieerden van gewoon het licht achter je uit doen tot allerlei maatregelen nemen; ook als ze zelf energie opwekten:

'Weet je, als ik ergens kom en het licht staat aan overdag dan doe ik het meteen uit. Ja, energiebesparing dat zit in me, dat is, ja, ik gebruik niet meer als dat nodig is.' (ID-22)

'Zijn we best ver in vind ik zelf. Vind ik ook heel belangrijk, wordt wat minder belangrijk als je je eigen stroom gaat opwekken, maar het is iets wat we met elkaar moeten blijven volhouden.'

Dat betekent dat wij in de stallen dus nu ook allemaal ledverlichting hebben. Daar begint het mee. We hebben een vacuümpomp om mee te melken met een frequentieregelaar [...] Zo zijn er meer van die foefjes die we in het bedrijf hebben.’ (ID-09)

Subsidie van de overheid om energie te besparen werd als behulpzaam gezien:

‘Ik heb zelf bij de melkmachine een frequentieregelaar op de vacuümpomp gedaan, dan krijg je wat subsidie van de overheid op, dan krijg je energie-investeringsaftrek. Dan denk ik dan doe ik dat. Dat is ook een verduurzaming maar die levert wel direct rendement op want je verbruikt dan minder energie. Ik heb dat zelf kunnen constateren. Dat soort dingen zijn heel makkelijk te bereiken, dat is 1 keer een investering en dan heb je er zelf voordeel van en de overheid betaalt er wat aan mee. Dat soort dingen doen voor duurzaamheid, dat ligt mij dan wel, die doe ik dan ook.’ (ID-08)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders vonden energiebesparing ook belangrijk omdat het bijdraagt aan de verduurzaming in de melkveehouderij:

‘Als je energie die je niet nodig hebt hoeft je ook niet te verspillen, daar mag je je best bewust van zijn. Dat is met tijdschakelaars werken bijvoorbeeld en ook zo min mogelijk restproducten wat afval wordt. We hebben 1 aarde, daar moeten we zo goed mogelijk mee omgaan, dus als er dan punten zijn waarop je daarin kan besparen, om niet te verspillen, dat gaat nog niet eens om het geld, waarom zou je dat dan niet doen.’ (ID-01)

‘Zorg maar eerst dat je minder uitstoot en waar je dat kan doen, en ook minder energie verbruikt en wat je verbruikt, probeer dat duurzaam te doen. Dat is ook een weg ernaartoe.’ (ID-05)

B4.2.2 Duurzame energie gebruiken is goed als het echt duurzaam is

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld wat lager op duurzame energie gebruiken dan op energiebesparing, een 6,0. Tijdens de interviews werd er 28x wat over gezegd. De mening van de melkveehouders over het gebruiken van duurzame energie liepen uiteen. Een aantal geïnterviewde melkveehouders vertelde bijvoorbeeld dat ze groene stroom gebruikten omdat ze dat nodig hebben voor hun duurzaamheidscertificaat van de melkfabriek; dat was niet per se uit overtuiging.

‘We gebruiken al groene energie via onze energieleverancier, dat is ook verplicht als je planet proof melk levert dat je groene stroom gebruikt. Dus ja, dat gebruiken we, ja, dus dat vind ik wel belangrijk.’ (ID-34)

‘Wij nemen energie af van de Green Choice vanwege de punten van de melkfabriek, dus niet perse een overtuiging.’ (ID-01)

Er klonk ook wel wat scepsis in de antwoorden van de geïnterviewde melkveehouders. Ze vragen zich bijvoorbeeld af hoe duurzaam die duurzame energie werkelijk is, of ze maken zich zorgen om de infrastructuur die ervoor nodig is:

‘Ja, dat doe ik nu ook [groene energie gebruiken, red.], maar dat vind ik allemaal een beetje wassen neus. Ik bedoel ik heb nu ook groene energie, nou ja [...] dat vind ik allemaal zo vaag, maar ja, dat is echt [...] Dat is puur theoretisch allemaal, ik geloof ze wel, maar ik weet niet [...] Ik vind het op zich wel belangrijk, maar dat zeg ik, als ik nou groene energie krijg en het komt van windmolenparken die ze over 20 jaar moeten storten op de vuilstort dan heb ik geen duurzame energie gehad mijns inziens. Maar ja, goed [...] Ik vind het best wel belangrijk, alleen ik heb mijn twijfels aan de duurzaamheid.’ (ID-20)

‘Daar is de discussie ook allang gaande natuurlijk over de groene stroom maken en ja. Hier zit een bedrijf die maakt die pellets voor houtkachels. Nou, als je ziet wat hij aan stroom verbruikt

en de lucht in stookt om bij mij een houtkacheltje of een pellet kacheltje te maken dan denk ik van nou. Dan zitten wij ons handen te warmen en we denken we zijn energie ... Wat zijn we toch goed bezig. En achter je rug om wordt de boel nog weer ... Of het milieu [...] Daar gaat nog veel te veel dingen op ... Ja, op fout wil ik niet zeggen, maar dat is nog lang niet sluitend dat systeem zeg maar.' (ID-06)

'Prima zonnepanelen, maar dat is niet een stabiele vorm snap je, en ik hou heel erg, ja, er moet, en dus er moet achter de hand moet er iets zijn en dan kiezen ze hier voor die biomassacentrales en dan stoken ze die bomen op. Ja, hoe kan je nou daarvoor weet ik hoeveel miljard hebben ze daar dan ingestoken en ik denk als je dat geld nou in kerncentrales had gestoken. Ik vind het heeft een hele negatieve klank en dat heeft ook met de geschiedenis een beetje te maken, kerncentrales, maar als je je er een beetje in verdiept, ja, dan schijnt dat best gewoon ja, er schijnen meerdere vormen te zijn en dan is het gewoon echt veilig en weet ik veel wat niet meer, dus ja ...' (ID-22)

'Ik gebruik groene stroom. Daar ... Ja, is ook wel trouwens met planet proof vragen ze daarnaar. Dus daarom wordt dat bij ons wel gebruikt. Ja. Maar ook in die dingen heb ik zoiets van ja, als we het kunnen gebruiken, er ligt hier voor zoveel zonnepanelen in de omtrek, ja dat wel aanwezig is denk ik. Alleen heel de infrastructuur en alles is totaal niet aan de orde. Daar zal met zijn allen nog veel aan moeten betaald worden voordat het verhaaltje goed is.' (ID-41)

Ook waren er een aantal geïnterviewde melkveehouders dat aangaf dat ze er niet voor wilden betalen als het niet vergoed wordt:

'Als het geproduceerd wordt, dan moet het ook gebruikt worden en het gaat allemaal door één... Ja, ik ga er niet extra voor betalen als het mij niet vergoed wordt.' (ID-02)

'Maakt mij niet veel uit. Het gaat als die energie duurder moet zijn dan normale energie dan hoef ik hem niet. Het is wel een zakelijke afweging voor mij en niet dat ik me heel blij ga voelen als ik duurzaam opgewekte energie in moet kopen.' (ID-32)

'Als het net zo duur is als grijs dan gaan wij over op groene energie. Dat is het eigenlijk he. Weet je, op het moment dat er iets komt wat gewoon ... Waar we in geloven dan ga je eerder over. Maar tot nu toe, ja ik geloof nog niet in dat zonnepanelen'. (ID-48)

Andere geïnterviewde melkveehouders waren positiever over het gebruiken van duurzame energie en vroegen zich af hoe dit in de toekomst nog wat verder vorm gegeven kan worden:

'Ja, dat is ook [duurzame energie gebruiken, red.] [...] onafhankelijk zijn denk ik. En ik denk dat het in de toekomst er ook meer naartoe gaat op het moment dat de batterijen dusdanig ver ontwikkeld zijn dat je voor langere periodes energie op kan slaan, misschien met waterstof, misschien met iets als ammoniak, dat je het vast kan leggen. Dat je voor een aantal maanden je bedrijf kunt voorzien van stroom die je bijvoorbeeld in de zomer opwekt. Dat je op die manier zelf ook circulair bent daarin.' (ID-30)

'Dat is nog een wens, ik zou het liefst een accu in het land leggen, dat ik al mijn stroom zelf op kan slaan en kan gebruiken, maar zover is het nog niet. Ik lever nog teveel aan het net [...] en die zou ik liever zelf willen gebruiken.' (ID-12)

B4.2.3 Duurzame energie produceren biedt kansen maar er zijn ook twijfels

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,6 op duurzame energie produceren. Tijdens de interviews kwam het onderwerp 42 keer aan de orde. Net als bij duurzame energie produceren, waren de meningen hierover verdeeld. Meerdere geïnterviewde melkveehouders gaven aan al zonnepanelen op de daken te hebben of een kleine windmolen bij het bedrijf. Het feit dat de zonnepanelen geld opleveren was een belangrijke reden om erin te investeren. Sommige melkveehouders zagen hier ook wel een kans in:

'Als het gaat over het opwekken van stroom, ja, doen we aan mee. Maar als het geld er niet voor was geweest hadden we het niet gedaan. Dan kun je je voorstellen, op een gegeven moment een jaar of drie geleden, mijn zoon en ik hebben maximaal gedraaid dat jaar en dan het derde kwartaal zegt die accountant ja, maar jullie moeten nu wel echt wat verzinnen want dat gaat helemaal verkeerd. Ok, nou, joh, dan leggen we toch zonnepanelen? Nou, offertes, nou, 170 zonnepanelen, meer dan genoeg om alles zelf wat wij nodig hebben op te wekken.' (ID-14)

'Daar draag ik sowieso mijn steentje daar ook wel aan bij, want ik heb een dak vol zonnepanelen. Dat vind ik ook wel belangrijk [...] We hebben in die zin natuurlijk ook wel de mogelijkheid voor he omdat we veel ruimte hebben. SP1 Wat was de reden dat u zonnepanelen heeft aangeschaft? Was het puur economisch of was het meer een duurzaamheidsgedachte? SP2 Dat was grotendeels economisch. Er zat gewoon een goed economisch plaatje achter. Ja. Is een gegarandeerd rendement, dus dat moet je niet laten lopen denk ik.' (ID-27)

'Ik vind het belangrijk om duurzame energie te gebruiken. Kijk, wanneer een boer ervoor kiest om zelfs zijn eigen energie op te wekken en dat te gebruiken dan is het helemaal goed natuurlijk. Alleen ik vind dat niet het allerbelangrijkste dat we ook zelf nog onze eigen energie op zouden moeten wekken.' (ID-46)

'Sinds twee jaar hebben wij ook zonnepanelen puur om duurzaam te zijn hè voor je fabriek, melkfabriek ook naar de consument toe, maar daarmee hebben we dus 150 panelen denk ik waarbij we in onze eigen stroom voorzien. Dus een beetje dat zelfvoorzienend zijn in stroom dat vond ik mooi en dan heb je ook geen financiering nodig om die zonnepanelen te kopen. Je kan natuurlijk ook het hele dak volleggen, dan ontvang je geld van de netleverancier, zolang het loopt hoor [...] Maar bij ons was het echt per maand gingen de kosten daarmee 600 euro naar beneden [...]. Van het energiebedrijf en dat vond ik daar een mooi stukje om terug te verdienen eigenlijk, heb je elke maand weer wat aan [...] Het past in deze tijd, ja, en duurzaam, hè.' (ID-21)

'Daar ben ik op het moment niet mee bezig, maar ja, we hebben nog een asbestdak op onze stal en nou, goed, ik zit er financieel direct niet om te springen om daar zonnepanelen op te leggen, maar ja, dan moet er ook een ander dak op. Dan zie ik wel iets meer om dat met een andere partij te doen die mij daar een dak op legt en dat hun de zonnepanelen daar kunnen exploiteren [...] Dan heb ik een nieuw dak en dan hoef ik die investering niet te doen en ik kom weer met de brandverzekering kom ik weer weg, want dat wordt straks een probleem als je je stal met brandverzekering niet meer kunt verzekeren omdat je nog asbest hebt.' (ID-34)

De geïnterviewde boeren vonden wel dat zonnepanelen op daken thuis horen en niet op het land. Ook waren ze het niet eens met windmolens op zee:

'Leg Nederland maar vol met zonnepanelen op de daken [...] En je moet van de weilanden afblijven [...] En van de Noordzee, want mijn schoonvader is visser. Dus daar moet je ook afblijven.' (ID-02)

'Als dat betekent dat ik grond moet inruilen voor daar op landbouwgrond zeg maar panelen te leggen dan zeg ik een 1, dan zitten we het paard achter de wagen te spannen. Als dat op een andere manier kan, graag, misschien wel meer lokaal blijven...' (ID-42)

Ze zagen ook wel wat risico's van zonnepanelen. Zo zouden ze het risico op brand vergroten. Een andere zorg was het verwerken van afgeschreven zonnepanelen. Een aantal noemde ze 'het asbest van de 21^e eeuw. Over het verwerken van afgeschreven windmolens hadden ze dezelfde zorg. Waar laat je die? En dan was er nog de capaciteit van het stroomnet. Als iedereen stroom gaat leveren, is die niet groot genoeg in de zomer. Een combinatie van zonnepanelen en een kleine windmolen op een melkveehouderijbedrijf zou kunnen werken, maar is wel een hoge investering. Iemand sprak ook de zorg uit dat het grote oppervlak aan zonnepanelen bij zou kunnen dragen aan klimaatverandering.

'Prima, als de risico's niet te groot zijn om zonnepalen op je daken te leggen. Waar ik wel wat moeite mee heb is dat ik laatst een artikel las over dat er brand geweest was en dat de zonnepalendeeltjes kilometers verderop gevonden werden in de wei. Toen dacht ik: ja, en als de brandverzekering 5 keer zo hoog wordt omdat risico op brand hoger is [...] Wij hebben geen zonnepalen nog op het dak. Het draait ook allemaal maar op subsidie, dus hoe nuttig is het dan?' (ID-01)

'Ja, wat is duurzaam? We hebben nog geen kernenergie. SP3 Kernenergie, ja. Daar zijn wij wel fan van. SP2 Daar is nu ook heel veel discussie over die zonnepanelen bijvoorbeeld. Ik zag laatst ook een documentaire toevallig een stukje van ... wat was het? Ik weet niet, RTL4 of zo. Maar daar gaven ze ook al aan dat het blijkt nu ook wel langzaamaan een probleem te worden de afval die er vrijkomt van de zonnepanelen. Dan denk ik goh, daar hebben we niet over nagedacht met zijn allen. En dat valt nu allemaal onder de noemer van duurzaam waar jij ... Bij jouw vraag hoe duurzaam dat is. Nou, dan heb je nog ... SP3 Asbest was ook duurzaam, maar dat is ook niet meer. SP2 Ik denk dat zonnepanelen het nieuwe asbest wordt. Nou ja en dan heb je die biomassacentrale. Laten we daar maar niet over beginnen wat daar duurzaam aan is. Dus ja, dat is ... Ja, het is maar net hoe je die term duurzaam gebruikt. Wij hebben nu op dit moment geen zonnepanelen of windmolen bij huis staan.' (ID-48)

'Dat wil ik wel [duurzame energie produceren, red.], maar dan moet het wel duurzaam zijn [...] Ik denk dat dat ook wel kan, alleen dan moeten ze met een duurzame oplossing komen en dan moeten ze niet met een windmolen komen met wieken waar je niks mee kan die je niet kan recyclen. Zonnepanelen vind ik ook discutabel [...], natuurlijk wil ik er heus wel iets aan doen, ik ben niet dat ik niks wil, maar het moet echt duurzaam zijn [...] En niet half. Ik wil ook niet iets hebben waarvan de CO₂ footprint in het buitenland ligt bijvoorbeeld, daar heb ik dan niks aan, dat is niet duurzaam. Dus ja, daarom rijd ik ook geen Tesla.' (ID-20)

'Ik wil geen zonnepanelen vanwege straling en al dat soort dingen en een beetje brandgevaar op mijn veestallen. Dan kom je op het puntje dan heb je van die kleinere windmolens, die zijn relatief duur ten opzichte van wat ze opbrengen, maar ik vind het wel, ik zou die wel willen plaatsen, maar ik ben veel meer voorstander van ik heb ook, ik heb locaties voor een grote molen liggen op mijn land. Dat windenergie is gewoon veel duurzamer. Verkwisting van goede landbouwgrond voor zonnepanelen, zolang ik hier geen grote windmolen mag zetten vind ik is het bij mij geen prioriteit.' (ID-13)

'We hebben zonnepanelen dus we zijn daar wel mee doende. SP1 Ja. SP2 Alhoewel ik me afvraag wat kost een zonnepaneel aan CO₂ en aan energie om die te produceren hè. SP1 Ja. SP2 En we zitten straks met het afval dus ik heb met kromme tenen kijk ik daar ook een beetje naar, maar goed, dat zal hopelijk hebben ze dat goed onderzocht.' (ID-33)

'Waar ik het niet mee eens ben is dat we gaan proberen zonnepanelen en windmolens te plempen in Nederland in een dichtbevolkt land en als je dan meldt dat we eigenlijk een gedeelte zou ook moeten zijn in kernenergie dan is dat helemaal niet im frage. Nee, we zitten gewoon op het spoor van zonnepanelen en windmolenparken. Nou, als je dus gewoon door Nederland heen rijdt waar dus die zonneparken al liggen, ja, verschrikkelijk joh, daar gaat, dat kan toch niet de bedoeling zijn [...]. Ja, en dan XXX is helemaal mijn ding niet, maar die zit ook gewoon op dat spoor van ja, we moeten wel kernenergie erbij houden want dat neemt minder ruimte in beslag en we hebben nog niet eens nagedacht over wat is er straks aan restafval als die zonnepanelen op zijn en dat soort issues [...] en dan heb ik nog een andere want die was ik even vergeten, is dat je een bos in Letland, Litouwen gewoon sloopt, een oerbos, om hier energie mee op te gaan wekken. Nou, je kan niet zo snel een nieuw bos maken als dat je dat opstookt. En om daar dus van dat spoor af te komen, ja, dan denk ik ja, dat bos is allang weg en dan moeten wij nog de beslissing nemen om daarmee te stoppen want dat is gewoon geen oplossing [...] dat klopt gewoon niet. Maar om dat weer stop te zetten, ja, dat is een tanker die in het Suezkanaal ligt die je van de kant af moet zien te krijgen. Dat duurt zo lang.' (ID-14)

'Ja, duurzame energie produceren. Vind ik heel moeilijk. Ik ben eigenlijk anti zonnepanelen. Ook puur gevoelsmatig. Dus ik denk het klimaat voor mijn gevoel en zeker zoals we de laatste jaren met die warmtes en met die stortbuien en alles denk ik dat heel veel te maken heeft met de zonnepanelen. Met weerkaatsen van de zonnestralen en daardoor toch het klimaat zelf op een verkeerde manier beïnvloeden [...] dat zijn allemaal glasvlakken. Die verwarmen toch de lucht. die lucht die komt toch weer ... Ja, die weerkaatst toch weer warmte. Waardoor dat er in mijn ogen ook waterdruppeltjes eigenlijk weer verdampen [...] Ik heb wel zoiets van als je de klimaat de laatste jaren ziet dat die veranderd is en de hoeveelheid zonnepanelen die erbij komen, zeg ik van als je die lijnen met elkaar vergelijkt loopt die evenwijdig. Ik ben in die dingen ben ik heel huiverig voor zonnepanelen.' (ID-41)

'Moet iedereen weer zonnepanelen leggen als de zon schijnt kunnen we het stroom niet meer op het net terug leveren. Dan lopen we vast met zijn allen. Dus dan heb ik ... Wij hebben geen zonnepanelen omdat ik ze toen niet kon betalen en nou kwam ... Toevallig ligt hier een folder. Dan krijg je een soort klein windmolentje en zonnepanelen. Dan als de zon schijnt heb je stroom en als het waait heb je stroom. Dan heb je bijna 300 dagen per jaar je eigen voorziening. Maar het is nog wel een hele dure investering voor het geld wat het opbrengt.' (ID-06)

Bij zonnepanelen werd nog gezegd dat dit geen afdoende oplossing is omdat ze 's nachts geen stroom leveren.

'Dat doe ik al [duurzame energie produceren, red.] dus dat moet dan ook heel belangrijk zijn. Ik zou niet weten waarom niet [...] We zouden nog een andere vorm moeten doen maar windmolens mag bij ons niet, want dat is landschapsvervuiling en het is misschien ook niet zo effectief want we hebben best wel bomen. Biogras, je ziet dat de helft van het jaar als het donker is, of dat de helft, dat het licht wordt tijdens het melken of donker wordt tijdens het melken, dat is je hoogste piek aan energie. Dus dan moeten we of een accu gaan verzinnen of nog iets anders.' (ID-05)

Sommige melkveehouders zagen mede daarom ook wel wat in een klein windmolentje bij het bedrijf. Het belang van descriptieve sociale normen (over wat andere melkveehouders doen) leek hier ook een rol te spelen:

'Er is binnenkort van LTO in de buurt een bijeenkomst over kleine windmolens. Ik weet niet of ik daar naartoe ga, maar een vriend van ons die is ook verplaatst [...] en die heeft recent ook een klein windmolentje geplaatst, ja. Dus dan kan ik ook wel een keer gaan kijken, maar ik zit hier wel op de vlakte dus een klein windmolentje dat zou, ja, dat zou niet misstaan denk ik. Ik vind zo'n klein windmolentje niet zo erg als die grote joekels van 170, 180 meter hoog of hoe hoog zijn ze [...] je maakt jezelf dan sneller energieneutraal dus ja, goed, en dat heeft weer met je footprint te maken dus ik vind het wel belangrijk, ja,' (ID-34)

'Als we schone energie produceren en van de steenkoolcentrales af kunnen, een collega van mij die heeft nu een windmolentje gekocht achter zijn erf. Daar komen 50 zonnepanelen bij want die wind is net niet voldoende om zijn hele bedrijf van stroom te voorzien. Met die zonnepanelen erbij, ja, het kost hem denk ik een halve ton, maar dan heeft hij dus wel zijn eigen energie opgewekt ook en ook duurzaam natuurlijk [...] Het kan wel uit, het is natuurlijk ook een fiscaal gunstige regeling dat je kan afschrijven met milieu.' (ID-21)

Hout verbranden van hout om energie op te wekken zagen ze daarentegen helemaal niet zitten:

'Ik ben een voorstander van kernenergie, [...] ik geloof dat dat de enigste, ik sta erachter dat dat de enigste manier is om echt een slag te maken op dat gebied en ik vind zonnepanelen prima op daken en ik vind windmolens ook prima op plekken waar het kan, maar ja, zoals het nu gaat vind ik, nee, maar ik ben wel voor duurzame energie, maar niet zoals we dat nu doen. Dat vind ik echt vreselijk, vind ik echt vreselijk. Bomen vanuit Canada [...] vind ik echt verschrikkelijk. Heb ik heel veel moeite mee [...] Heel tegenstrijdig. Ik vind het echt vreselijk

het beleid waar ze nu mee bezig zijn met die zonneweides en windmolens. Ik ben niet tegen zonnepanelen en ik ben niet tegen windmolens, maar zoals het nu gaat en het verbranden van bomen, ik vind het echt verschrikkelijk.' (ID-22)

B4.2.4 Verlagen broeikasgasemissies

De geïnterviewde scoorden gemiddeld een 4,8 op het verlagen van broeikasgasemissies. Het thema kwam tijdens de interviews 46x aan de orde. Een aantal geïnterviewde melkveehouders was er behoorlijk sceptisch over. Ze beschouwden de uitstoot van broeikasgasemissies als onvermijdelijk in de veehouderij en vonden dan bijvoorbeeld dat Schiphol eerst maar iets aan haar uitstoot moet doen. Vliegen is tenslotte geen eerste levensbehoefte en voedsel produceren wel. Ook zijn ze kritisch over teveel auto's en de industrie.

'In een veehouderij vind ik dat niet heel erg belangrijk. Ik denk dat we daar niet onderuit komen [...] en dan kun je wel zeggen dat moeten we verminderen. Nou, iemand die mij kan vertellen hoe dat moet die mag het zeggen, maar ik geloof niet dat dat mijn eerste prioriteit is. Want je moet er gewoon van uitgaan als mensen willen eten dan staat daar iets tegenover en eten dat is nog wel een primaire levensbehoefte dus dan mag je ook iets uitstoten vind ik. Kijk, als je met het vliegtuig op vakantie gaat dat is geen primaire levensbehoefte. Dus dan zou ik zeggen van kijk daar eerst maar even naar dan dat die wat minder uit gaan stoten want dat is minder belangrijk. We hebben heel veel monden te voeden en dan kan je wel zeggen je mag niks uitstoten in de landbouw, dat kan wel, dan krijg je ook geen eten. Bij Schiphol bijvoorbeeld daar doen ze maar wat, maar dat is geen primaire levensbehoefte hè. Ik weet wel dat er ook veel goederen met vliegtuigen gaan, maar ik bedoel dat kan allemaal wel wat minder. Maar dan zeggen ze van nee, die vliegtuigen die stoten niet zoveel uit. Nee, hè, omdat ze maar tot 900 meter gemeten worden. Ze stoten wel uit, allen ze worden niet meer meegerekend. Ja, zo kan ik het ook. Maar ik bedoel nee, dat is voor mij geen eerste prioriteit.' (ID-20)

'Ja, dat staat natuurlijk altijd bovenaan. Alleen ik heb wel zoiets we moeten wel met zijn allen dezelfde taak doen. En niet dat wij in de landbouw zoveel mogelijk emissie moeten gaan doen en dat die emissie weer opgeslokt wordt door vliegverkeer en auto's en alles wat eromheen hangt. Als we iets doen dan moet het ook met zijn allen gedaan worden en ook Europees gedaan of wereldwijd gedaan worden. Ik heb het gevoel dat wij nou gewoon voor het karretje gespannen worden als landbouw zijnde, omdat we dieren hebben. En ik heb in die dingen ben ik ook heel makkelijk. Ik zeg altijd zet mij maar in een garage met 5 koeien, liever als ik in een garage moet zitten met een auto die loopt. En dan heb ik niet veel geleerd, maar dat is gewoon de nuchtere kijk die wij erop hebben. Als je in een garage zit en er loopt een auto en die staat aan dan ben je zo klaar. Maar in een garage waar 5 koeien liggen is niks aan de hand. Dus ja, ik heb in die dingen is mijn theorie iets anders als veel mensen erin staan.' (ID-41)

'Dat vind ik een vraag voor een burger, want de gemiddelde burger heeft twee auto's voor de deur staan. SP1 Waarom is dat dan geen vraag voor de boer? SP2 Omdat wij naar verhouding veel minder vervuiling hebben als dat de burger. Ik vind het ... Het is wel een belangrijke essentie van ons, maar het is niet de hoofdzaak die wij moeten oplossen [...] als je ziet hoeveel auto's er ... Hier in Dronten ook als ziet hoeveel auto's er dubbel voor de deur staan [...] En broeikas effect, als je sec kijkt naar de normen de WUR bepaalt het he uit jullie onderzoeken. Zitten wij ... In de industrie is het broeikas effect veel groter [...] Ik vind hem [de vraag over verlagen broeikasgasemissies, red.] juist alleen bij de burgers horen [...] Vind ik hem belangrijk [...] Maar de uitvoering is niet bij ons.' (ID-47)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders erkende ook dat de veehouderij er wat aan moet doen, maar ze benadrukte ook dat andere sectoren ook hun steentje moeten bijdragen.

'In zijn algemeen vind ik die broeikas, in het algemeen als we niet alleen de sector er een beetje bij doet, andere sectoren ook dat vind ik wel belangrijk want we zien nu dat er dus, ja, het valt nu mee, afgelopen jaar, vorig jaar een hittegolf hadden, heel hoog, heel heet. Nu heb je als het nu regent in Nederland is het gelijk of de klep open gaat boven [...] Dat schijnt wel

allemaal het gevolg te zijn een beetje van de temperatuurstijging van de hè [...], maar ook de industrie, ik bedoel er staat in de krant ook over Tata Steel in IJmuiden, nou, die lucht is ook niet echt fris daaro [...], ik bedoel dat is niet alleen als boer met dieren kunnen we er wat aan doen, maar veel meer de auto's misschien.' (ID-21)

'Ja, dat vind ik altijd een lastige. Kijk, natuurlijk doen wij er ook altijd wat aan mee. Maar goed, het hele methaan verhaal is natuurlijk inmiddels wel weer wat gerelativeerd. He je hebt een hele discussie over die korte kringloop en lange kringloop. Dat kan ik niet aanraken natuurlijk, maar in principe moet iedere sector zijn eigen bijdrage leveren natuurlijk. In mijn beleving is de meeste broeikasgasemissie komt gewoon toch omdat er natuurlijk fossiele energie gestookt wordt. Het is niet voor niks sinds de industriële revolutie richten we daaraan. Ja, daar dragen wij ook ons steentje aan bij. Dat is gewoon zo. Kunstmest, stroom, we gebruiken dieselolie. Ja, als dat met minder kan, is dat wel ... Maar ik zie niet in wat wij daar meer in zouden kunnen betekenen dan de industrie of een huishouden. Iemand die een vliegtuig pakt op vakantie of zo, dat is allemaal ... Ja, telt allemaal mee. Denk overigens ook dat het klimaatverhaal dat we ons beter kunnen richten op onze aanpassing denk ik. Dat het wereldwijd redelijk lastig wordt om helemaal te stoppen met fossiele energie. Dus dat je dat adaptatie.' (ID-27)

'Het ligt eraan op het moment hoe er op dit moment naar methaan wordt gekeken. Ik denk dat er op bepaald niveau best wel argumenten zijn om te veronderstellen dat methaan of de biogene cyclus eigenlijk netto 0 bijdraagt aan de opwarming ten opzichte van bijvoorbeeld 1990 of misschien voor de tweede wereldoorlog, voor de industriële revolutie. Als je op individueel bedrijfsniveau moeten gaan sturen om onze emissies te verlagen en onze cyclus te verkleinen, maar dat gaat ten koste van je totale productie, dan zie ik dat als heel onwenselijk. Ik denk als we een efficiëntieslag kunnen maken op systeemniveau dan is dat wel wenselijk. Maar er zitten heel veel haken en ogen aan [...] de doelstelling an sich om hem op individueel bedrijfsniveau te verlagen vind ik hem onterecht. Ik denk dat dat nog wel iets is waarop gestuurd kan gaan worden, dat je te hoog zit in je emissies en dat dat een heikel punt gaat worden. Ik denk ook wel dat die ontwikkeling overigens die kant opgaat. Maar ik denk dat je, dat er anders gekeken moet worden hoe je je uitstoot daadwerkelijk meeneemt. Als voedselproducent heb je een bepaalde impact op je milieu. Maar het moet niet zo zijn dat je daarin als landbouw moet concurreren met industrie, want ik denk die methaanproductie bijvoorbeeld dat is eigenlijk de meest essentiële, die wij nu produceren en die in die cyclus meedraait, ergens moet je daar ook wat van accepteren. En om dat koste wat het kost te verlagen in een monitoringssysteem wat niet het hele systeem meeneemt, het hele voedselsysteem meeneemt, dat je jezelf daarmee eigenlijk onder druk zit om dingen te gaan doen die op papier logisch zijn, maar in werkelijkheid helemaal niet zo duurzaam zijn als ze lijken.' (ID-30)

Er waren ook melkveehouders die het verlagen van broeikasgassen wel belangrijk vonden maar er niet zoveel mee konden. Ze wisten niet wat ze er zelf aan konden doen, of ze hadden het idee dat ze er al heel veel aan deden zonder het gewenste resultaat. Hier zouden de rekenmodellen een rol spelen die alleen op bepaalde typen bedrijven zouden zijn gebaseerd.

'Dat is een lastige [...] Het is te abstract. Het is heel belangrijk, ja, ik weet eigenlijk niet wat ik ervan moet vinden [...] Als het nou gaat over CO₂ vind ik het nog wat anders als het gaat ook over stikstof en ook nog eens een keer over lachgas en blabla. Het hoort allemaal bij elkaar, maar ik kan er niet zoveel mee.' (ID-14)

'Ja, daar hebben we eigenlijk zoiets waar ik eigenlijk niet exact weet wat het nou allemaal precies inhoudt. Ik denk dat het CO₂ is hè? [...] Ja, voor mijzelf want ik spreek voor mijzelf, ik vind dat niet zo belangrijk, waarschijnlijk omdat ik er ook niet zo in geloof hoe er nu mee omgegaan wordt. als ik het voor mijzelf belangrijk zou vinden dan zou ik er alles aan doen om het te reduceren. Maar hè, CO₂ is een belangrijke stof voor groei. Dus ik zie daar niet, ja, ik zie dat niet zo. Hè, de suikerbieten reduceren, die hebben CO₂ nodig, zes keer meer dan een hectare bos. Dus ik denk dat ik al heel goed bezig ben op mijn bedrijf.' (ID-33)

'Verlagen van broeikasgasemissies. SP2 Dat moet ik nog verder verlagen? [...] aan de ene kant vind ik het heel belangrijk omdat ik in de kringloopwijzer daar wel op afgerekend word, dat is echt negatief, maar er zitten ook weinig verbeterpunten in mijn type bedrijf in [...] Ja, kijk, dan moet je zonnepanelen nemen of wat dan ook, maar qua met koeien omgaan en met er zijn rekenmodellen die voor een gemengd bedrijf niet gelden [...] En dat is, de rekenmodellen, ja, die hebben een standaard [...] maar zeg maar wat we net ook al over de kringlooplandbouw hadden, ja, dat doe ik al jaren en ik scoor toch nog tegen de 1.300 ammoniak, hoe noem je dat, emissiepunten [...] Als ik daar altijd gruwelijk mijn best op doe en het komt in de cijfers niet uit [...] Ja, ik wil mij daarvoor uitsloven, doe ik al en dat lukt niet, dus eigenlijk is het een 1, maar ik vind het ook wel weer belangrijk dat de generatie, de aarde weer doorgeven.' (ID-43)

'Het zegt me niet zoveel. Ik vul ieder jaar wel de kringloopwijzer in en daar rolt dat cijfer dan wel uit en we hebben ook weleens bij de melkfabriek krijg je dan weleens tips van hoe je dat kan verhogen of verlagen zeg maar of wat daar van invloed op is en dat staat trouwens bij die kringloopwijzer ook, alleen is dat voor mij een beetje, kijk, levensduur dat zie je gewoon meteen terug in je cijfer, daar kan ik eigenlijk veel meer mee en of tenminste, dat is praktischer zeg maar en ja, die gassen, ja, ik weet dat het heel belangrijk is, alleen ja, natuurlijk, je kan het beïnvloeden, of tenminste proberen, maar ja, bijvoorbeeld CO₂ denk ik zelf dat misschien na de fosfaatrechten dat we wel iets van CO₂-rechten of zo gaan krijgen dat zou me niks verbazen. In die zin is het natuurlijk wel een hele belangrijke [...] En dan is het natuurlijk wel handig om te weten hoe je daar zelf in kan sturen, ook al kan je dat niet altijd. Dat heeft ook te maken met je bodem. Wij zitten hier op klei.' (ID-15)

'Vind ik wel belangrijk, maar vind ik wel ook weer een hele ingewikkelde. Je hebt natuurlijk je berekeningen uit de kringloopwijzer. Daar is de studieclub ook mee bezig, maar dat is toch heel ingewikkeld om dat ... Het gaat over heel veel dingen die invloed hebben op elkaar. Dat is best ingewikkeld.' (ID-04)

'Nou, voor lachgas vind ik dat heel moeilijk. CO₂, ik zal je een voorbeeld, nou, dus je hebt zeg maar de leverancier bij de melkfabriek en dan heb je iemand die zit hier in het veenweidegebied, heeft heel veel land en die komt niet in aanmerking voor de melk planet proof leveren terwijl die hartstikke extensief is. Nee, dan heb je dus zoveel land dat daardoor ga je met je CO₂ ga je weer mis, want die grond is dus ineens je beperking geworden. Dat vind ik niet goed. Dus iemand in Brabant die redelijk intensief is die lukt het wel, en iemand die in het veenweide zit omdat die toevallig veen heeft en heel extensief is komt er niet voor in aanmerking. Ja, dan heb ik zoiets van dit is de verkeerde wereld jongens.' (ID-14)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders gaf ook aan het verlagen van de broeikasgasemissies belangrijk te vinden, maar ze vroegen zich wel af wat de melkveehouderij daar nu precies aan kan bijdragen. Het mag bijvoorbeeld niet ten koste gaan van de gezondheid van de koeien. Ook zou er een beloning tegenover moeten staan. En er zou nu ook weer niet teveel van de melkveehouders gevraagd moeten worden. Ze leggen tenslotte ook CO₂ vast in hun grasland. Ze vinden dus dat het wel redelijk moet blijven wat de overheid van hen vraagt.

'Ik vind het terugdringen van broeikasgassen belangrijk, alleen ik vind het effect voor de melkveehouderij is denk ik heel laag. Ik vind het belangrijk dat het gebeurt maar als ik nou zelf 6.000 mestvarkens had dan zou ik daar waarschijnlijk een ander antwoord op gegeven hebben. Ik vind dat mijn koeien buiten moeten lopen.' (ID-09)

'Ja, is wel belangrijk. Maar wat ik straks zei hou het dan niet dat iedereen dat ... Ja, tuurlijk wil je dat zo laag mogelijk, maar niet ten koste van de gezondheid van de koeien en ten koste van ... Dus als je in voer allerlei dingen zoals fosfaat allerlei dingen niet meer in gaat aanvoeren omdat je bang bent dat je anders te hoog uitkomt, daar is dus met mineralen en zo en dat de gezondheid van de koeien onder druk komt te staan, zo belangrijk vind ik het dan weer niet.' (ID-38)

'Tot op zekere hoogte. Kijk, op een gegeven moment worden we gedwongen. Dat kan niet uitblijven volgens mij, maar ik denk dat we zelf heel veel vastleggen en ik denk dat die emissie zeg maar die van de melkveehouderij, die op de melkveehouderij ontstaan zeg maar dat die heel veel weer vastgelegd worden op het bedrijf. Dus ja, persoonlijk zeg maar zeg ik van ja, daar gaan we te ver in, maar ik verwacht dat de overheid straks inspanningen van ons gaat vragen. En dan denk ik dat wij, net wat ik zeg, met die vergistingsinstallaties aan de gang moeten [...].' (ID-16)

'Ja, ik vind het moeilijk of het werkelijk zo is dat er veel broeikasgas vrijkomt op een melkveebedrijf. Het zal wel, maar methaan en lachgas en wat nog meer, ja, als dat goed te verminderen is dan ik voeg zelf ook al een bacteriemengsel toe in de drijfmestput om meer organisch gebonden stikstof in de mest te krijgen en minder ammoniak en ja, dat zal allicht ook werken op methaanproductie vanuit de kelder. Dus ik vind het wel belangrijk, het is wel ik denk wel een 7. Alles wat je kunt verminderen moet je wel aanpakken denk ik [...] We zitten nu eenmaal met drijfmest, drijfmest is de meest voorkomende mestsoort op de bedrijven en dan ja, je kunt drijfmest niet uitfaseren want dan is het onbetaalbaar, dan kun je de sector helemaal wel opdoeken. We moeten naar middelen zeg maar om drijfmest te verbeteren. Ik denk dat dat een beetje een belangrijk punt is wat je op korte termijn moet realiseren. Die uitstoot via drijfmest dat dat aan banden ligt en ja, goed, het makkelijkste is om veel te weiden, dan krijg je minder drijfmest wat wij ook proberen en maar de drijfmest die je krijgt moet wel van goede kwaliteit zijn en het liefst zo hoog mogelijk organisch gebonden stikstof erin.' (ID-34)

'Ik denk dat wij als sector ... Ik zeg niet daarmee dat we naar nul moeten, want dat gaat dus niet. Alleen ik denk ... Ik vind wel dat we als sector daarmee aan de slag moeten om alles wat binnen de redelijkheid kan om dat ook op die manier je bedrijf daarop in te richten zeg maar. Dat betekent bijvoorbeeld bij bemesten dat je ... He er wordt gezegd als je mest met water verdunt krijg je dus duidelijk minder ammoniakemissie op het land dan wanneer je dus onverdund mest en dat soort zaken. Dat zijn allemaal maatregelen daar kun je eigenlijk als boer vrij gemakkelijk aan voldoen. Dan doe je in ieder geval ook een bijdrage aan de emissie. Waarom zou je dat dan niet willen? Daarbij krijg je ook nog dat de mest ook nog, zelfs efficiënter benut wordt in de grond ook nog. Dus het is eigenlijk alleen maar een ... Of ja, het zou eigenlijk alleen maar voordelen zijn eigenlijk om op die manier te werken. En natuurlijk je moet gewoon goed bezig zijn alles wat je op redelijkerwijs in je stal of op je erf kunt doen om dat soort zaken te voorkomen dan moet je dat doen denk ik.' (ID-46)

'Ik denk dat dat de afdeling laaghangend fruit is waar wel geld voor beschikbaar moet komen en dat dat wel een groot effect kan hebben. Dus daar wil ik een 6 voor geven mits daar geld voor beschikbaar is, niet dat die veehouder daar zelf maar weer voor staat.' (ID-01)

'Ja, ik wil dat wel, maar daar word ik niet voor beloond zeg maar. Dan hebben we het even over CO₂, dus nu ook, grasland legt CO₂ vast, wordt helemaal niks mee gedaan, niks. Dat is gewoon wetenschappelijk bewezen. Dat doen alle melkveehouders in Nederland hebben grasland, nou ja, er zijn er een paar misschien zonder grond, maar 99% heeft grasland, legt allemaal CO₂ vast, worden we niet voor beloond, maar dat doen we wel voor heel Nederland [...] als dat allemaal gemeten hoe je het, weet ik veel hoe dat dan moet, als dat allemaal vastgelegd wordt wat wij aan CO₂ vastleggen dan hebben wij een heel groot probleem lossen wij voor heel Nederland op [...] Ik vind het belangrijk dat het erkend wordt dat wij het doen, maar wij doen het al dus ik vind het niet meer zo belangrijk voor mijn bedrijf. We doen het al. En dan kom ik weer op alle transportbewegingen qua mest, kunstmestaanvoer ook als ik meer mag mesten hoef ik ook minder kunstmest aan te voeren. Het maken van kunstmest is natuurlijk ook allemaal broeikasgas.' (ID-13)

'Dus ik zou best wat willen doen, maar ja, ik vind het wel belangrijk. Ja, ik kan natuurlijk nooit emissies kunnen niet op nul dus dat moeten we ook eens eerlijk tegen elkaar zeggen of we moeten allemaal ophouden met leveren gewoon, maar dat willen we ook allemaal liever niet. Dus gewoon zo milieuvriendelijk mogelijk dat wel, maar het moet wel mogelijk zijn natuurlijk.'

Kijk, als je een oude stal hebt met een roostervloer die nog prima functioneel is en je hebt geen geld voor een nieuwe vloer, ja, dan ga je dat niet veranderen ook al zou je dat wel willen. Er zitten wel haken en ogen aan om te doen natuurlijk.' (ID-24)

Tenslotte vonden sommige geïnterviewde melkveehouders het verlagen van de broeikasemissies onzin. Ze gaven aan dat koeien nu eenmaal methaan uitstoten of dat de methaanuitstoot door koeien een druppel op de gloeiende plaat is.

'Verlagen van de broeikasgasemissies. SP2 Ja, even een goede zucht. Moet ik even goed woorden zoeken, verlagen van de, nou, een koe stoot gewoon methaan uit. Ja, ik kan ook wel zeggen je moet niet meer naar de wc gaan, maar dat hoort erbij, dus ja. En als er een stof is, DSM die schijnt iets aan het ontwikkelen te zijn dat dat gereduceerd kan worden, nou, hupsakee dan voegen we het aan het rantsoen toe, maar als dat niet bestaat, ja, die stof er niet is, ja, dan vind ik dat niet belangrijk want ja, dat hoort bij het leven. Ik vind het wel belangrijk dat je CO₂ vastlegt, dat vind ik wel heel belangrijk. Dus maar ja, als je zegt verlagen, nou, geef dan maar een 1 meteen, het liefst nog een 0. Nou, nee, dat is niet zo, maar dat zeg ik uit frustratie omdat je alleen maar, ik hou ook van het vastleggen en dat wordt vaak niet benoemd. '(...) het hoort bij het leven van die koe, je kan wel tegen die koe zeggen joh, je moet geen methaan meer uitstoten, maar dat, het is zoals het is. Dat hoort erbij, dus ik heb daar geen invloed op.' (ID-22)

'Dat is allemaal onzin. Nou ja, dat vind ik. Maar ja, ik denk niet dat de wereld warmer wordt van die paar koeien die wij hebben. Als we dan eerst de echte uitstoot gaan aanpakken. Wat is dat? de schaliegas komt wel meer ... Met die olieraffinaderijen, dat schijnen ook weer de grote uitstoters. Dat is peanuts van wat wij met koeien uitstoten. SP2 We zijn een makkelijk slachtoffer. SP3 We zijn een makkelijk slachtoffer ja. Dat in ieder geval. SP2 Misschien is het wel gewoon een stok om mee te slaan. SP2 Ik denk dat ze wat dat betreft eerst maar eens even goed in kaart moeten brengen voordat ze daaraan gaan zitten sleutelen [...] SP2 Er is heel veel onduidelijkheid over. SP3 De mens zelf is gewoon een consument, ja hoe zeg je dat? We verbruiken iets dus dan zijn we uitstoter. En dan ... Ja. Ik denk niet dat wij ... wij nemen ook heel veel CO₂ weer op. Ja, CO₂. Uit de lucht met ons gras. Wij zijn gewoon ... SP2 Eerder een oplossing dan een probleem. SP3 Oplossing dan een probleem. Wij leggen zelfs vast met grasland denk ik. Maar ja, met ploegen dan weer niet. Er groeien in ieder geval heel veel aardappels van. Dat weet ik wel. SP1 Dus deze scoor je laag, broeikasgasemissies? SP3 Ja, een 1. SP1 Een 1.' (ID-48)

'Dierhouderij wordt natuurlijk heel sterk aan klimaatmaatregelen gelinkt tegenwoordig. Nou, dat slaat echt nergens op. Als je je daar een beetje in verdiept en je kijkt hoe ontstaat dat nou dan wordt er vaak gezegd ja, het watergebruik is zo enorm. Ja, bij mij op het land valt ook heel veel regen soms. Als ik daar ook nog een verantwoording voor af moet leggen dan houdt het een keer op. Dat klopt gewoon niet. SP1 Ja. Dus er zijn gewoon heel veel feitelijke onjuistheden zegt u die in omloop zijn en daar wordt niet goed naar gekeken? SP2 Ja, een beetje een subtiele verdraaiing van de feiten waardoor je het een bepaalde richting opduwt. Dat zou je niet moeten willen.' (ID-27)

'Daar zie ik het nut niet van in zeg maar [...] je hebt een stal die staat hier en die heeft een bepaalde uitstoot. Ja, daar kan ik vandaag of morgen niet direct iets aan veranderen. Het is wel een getal wat er staat, maar ik kan daar niet heel veel aan. En als ze komen op veengrond daar is de CO₂-uitstoot of de broeikasgasuitstoot veel hoger, ja wat kan die boer die daar zit die van vader op zoon het bedrijf overgenomen heeft? Die kan er ook niet veel meer aan veranderen denk ik dan.' (ID-06)

B4.3 Optimaal dierenwelzijn

B4.3.1 Dierenwelzijn staat hoog in het vaandel

Bij de meeste geïnterviewde melkveehouders stond dierenwelzijn hoog in het vaandel. De melkveehouders scoorden gemiddeld een 6,8 voor dit thema. Het kwam tijdens de interviews 52 x aan de orde. Het idee erachter is vaak dat goed voor de koeien zorgen ook betekent dat ze goed voor jou zorgen. Dat draagt bij aan het werkplezier

'Wij zijn koeienmensen.... Dus dan wil je altijd het beste. Ze gaan er wel beter van geven meestal, maar dat is niet de enigste reden, het is gewoon, je wil het beste voor ze dus dan geeft dat ook het meeste werkplezier en dat is ook een goede reden om dit vol te houden allemaal hè, als je veel werkplezier hebt dan neem je al die andere dingen ook wel weer voor lief.' (ID-24) '

'Als wij de dieren niet goed verzorgen dan verzorgen de dieren ons ook niet. dus ja, bij mij mag iedereen elke minuut van de dag achter het huis lopen en komen kijken. En als ze commentaar hebben dan moeten ze d'art opslag aangeven. Maar nee, dierenwelzijn is prioriteit. Dus ja. Dat moet goed zijn.' (ID-41)

Melkveehouders vinden het goed voor de dieren zorgen ook een enorme verantwoordelijkheid:

'De verantwoordelijkheid om alle dagen goed voor de dieren te zorgen, wat nooit ophoud, dat kan je niet loslaten, het gaat gewoon altijd door. En zorgen dat ze goed kunnen liggen, dat er voldoende goed kwalitatief voer is, dat er water is, dat als er eentje wat minder lekker in zijn vel zit of een uierontsteking, dat er ook op tijd wordt ingegrepen om erger lijden te voorkomen. Dat, samen met het landschapsbeheer wat je doet ... vind ik een enorme verantwoordelijkheid.' (ID-01)

Maar melkveehouders vonden ook wel dat het denken en praten over dierenwelzijn soms een beetje doorslaat. De dierenwet die onlangs werd afgekondigd ¹⁵viel bijvoorbeeld niet bij iedereen in goede aarde:

'Het komt dan opeens bij een soort absurde wet terecht, een niet uitvoerbare absurde wet, niet te controleren. Maar het is zo makkelijk als je maar een klein aspect uitpakt en dat zijn dan de boeren weer, waarvan ik denk: waarom zou ik een dier expres in een kooi zetten! Dat doe ik niet. ... Ik heb wiegjes voor de kalfjes gemaakt, want als je dat erboven zet, kalverenwiegjes, dan snappen mensen opeens waarom je ze in een klein hokje doet Dan kan ik ze goed.... Dat vertelt niemand erbij want ze vinden het allemaal zielig dat die in dat kleine hokje zit.' (ID-09)

Ook uitten sommige geïnterviewde melkveehouders wel wat bedenkingen bij het kalf bij de koe idee:

'Daar moeten we echt alles aan proberen te doen [aan dierenwelzijn, red.] om ja, wat mogelijk is, mag geen discussie zijn naar mijn idee. Tegelijkertijd vind ik wel het zijn dieren, dat moet ik er wel als nuance bij zetten. Als je pas hoort die wet dieren en nog wat, dan denk ik van ja, dan moet je wel uitkijken dat je geen kalfje meer bij de moeder weg mag halen of je mag geen koe meer dwingen de stal in te gaan, dan denk ik van ja, die mensen slapen ook 's nachts, die liggen ook in een lekker bed, ze mogen best in een lekker bed liggen, maar het zijn wel dieren om het zo maar te zeggen.' (ID-11)

'Dat geneuzel met dat kalf bij de koe weg ... dat gedoe... Ik blijf het gewoon flauwekul vinden....Te veel aaibaarheid.' (ID-47)

¹⁵ <https://wetten.overheid.nl/BWBR0030250/2022-01-28> (is de wet zelf);
<https://www.nieuweoogst.nl/nieuws/2021/06/01/aangenomen-wet-dieren-staat-nu-al-ter-discussie>

'Er zijn mensen die wel heel ver willen gaan. kalf bij de koe dat vind ik wel te ver gaan. Maar gewoon ... Nee, ik denk de definitie van die de dierenartsen er neerleggen en zo he vanuit de sector zeg maar dan vind ik het heel belangrijk dat jij natuurlijk bepaalde mensen moet geloven. Dan zijn we dierenmishandelaars en dan ... Ja, dan kunnen we nooit aan voldoen wat hun willen. ... Die overdrijven....., dat is maar een heel klein groepje mensen, maar met heel veel zeggenschap.' (ID-3)

Daarnaast vinden ze het ook vervelend als ze voor dierenwelzijn een registratie moeten bijhouden, zoals bijvoorbeeld bij de regel dat de dieren per jaar gedurende minimaal 120 dagen minimaal 6 uren weidegang moeten hebben:

'Dat is natuurlijk een 7 [maximale score voor dierenwelzijn, red.] want dat is over het algemeen komt dat naar je toe ... maar er zit ook weer een kleine tussen haakjes tussen natuurlijk want ja, dat zijn ook de dingen waar de koe wat er goed voor is en waar je ook voor terugkrijgt ... Maar als we helemaal de wens nagaan van de fabriek en van de zuivel, ja, moet de registratie eigenlijk met de uren buiten moet helemaal sluitend zijn, alleen wil je echt naar de welzijn kijken en je geeft die koe de vrijheid, ja, dat zou in mijn beleving een grotere welzijn zijn als het registratie van de buitenuren zeg maar.' (ID-23)

De definitie van dierenwelzijn is ook niet altijd duidelijk:

'Dierenwelzijn ... Ja, dat kan je onmogelijk anders dan een hoge score voor geven. Maar dat is ook van ja, dierenwelzijn, hoe druk je dat uit? Dierenwelzijn zoals ik het beleef dat is anders dan hoe iemand van de partij voor de dieren het beleeft of een wakkerdier of iemand aan de Amsterdamse grachtengordel.' (ID-36)

Tenslotte gaven de geïnterviewde melkveehouders aan dat dierenwelzijn belangrijk is, maar niet tegen elke prijs. Hier kwam het verdienmodel ook weer om de hoek kijken:

'Maar als je vraagt 'doe je er alles aan' nee dat doe je niet. Dat heeft weer te maken met als ik nu een zak geld krijg, ging ik inderdaad die koeien meer comfort bieden zodat ze een betere gezondheid hebben, langere levensduur en minder antibioticagebruik. Dus hoe belangrijk vind je het dan?' (ID-5)

'We hebben het stalsysteem met de automatisering erop ingericht dat de koeien gewoon op hun eigen manier hun ritme in kunnen delen ... Aan de andere kant zijn we ook niet te beroerd om dieren die niet goed functioneren, dus die niet hun gezondheidsniveau op peil kunnen houden zonder dat wij in moeten grijpen door antibiotica of door klauw bekappen of heel veel met de dieren bezig zijn, zijn we ook niet te beroerd om die snel op te ruimen.' (ID-30)

B4.3.2 Verlengen levensduur is belangrijk maar niet tegen elke prijs

Tijdens de interviews kwam het thema verlengen levensduur 39x aan de orde. De geïnterviewde melkveehouders scoorden er gemiddeld een 6,0 op. Ze vonden het verlengen van de levensduur zeker belangrijk en zagen er ook zeker de voordelen van in omdat ze dan minder jongvee hoeven aan te houden.

'Ja, vind ik belangrijk. Dat is ook echt wel een doel hier op het bedrijf. Ik vind het ook leuk om ze steeds ouder te laten worden natuurlijk.' (ID-38)

'Opfokkosten en dergelijke zijn vrij hoog. Als de koe een jaar langer mee zou kunnen dan is dat altijd goed, werkt positief. We moeten ook niet denken dat dat helemaal zaligmakend is, want een oudere koe heeft ook meer kans op ziekte of kwalen. Een koe verplegen kost in die zin heel veel extra arbeid. Daar is vaak op de grote bedrijven weinig tijd of ruimte voor.' (ID-10)

'Onze koeien zijn nu gemiddeld 5 jaar 1 maand geloof ik. Ik heb eigenlijk voor mezelf iets die moeten eigenlijk naar 6 jaar. Ik wil eigenlijk graag naar duurzamere veestapel, ook omdat ik nu

jongvee niet meer zelf heb maar uitbesteden. Dat moeten we per dag betalen. Dus dan zie ik ook wat de nieuwe fase is. Dus nou heb ik misschien daardoor economisch ook meer de interesse om daar ... Maar dat is ook een hele uitdaging, want dat vergt ook betere koeien en ook wel een iets ander management denk ik. Dus ja, daar is ook wel iets.' (ID-4)

Ook gaven ze aan dat ze het echt vonden getuigen van vakmanschap als iemand erin slaagt de koeien ouder te laten worden:

'Ik verschil daarover wel enigszins van mening met mijn man. Die vindt het iets minder belangrijk, ik vind dat wel belangrijk. Ik vind dat je daarin ook een voorbeeldfunctie hebt. Het is een kunst om een koe mooi en gezond oud te laten worden. Ik denk dat dat vakmanschap is, dat dat iets is waar je bewust mee om moet gaan.' (ID-01)

'Als het zo is van ik kan mijn koeien gewoon heel goed gezond houden en heel lang productief houden en vruchtbaar en als gevoel daarvan worden ze oud, hartstikke mooi. Maar ik vind het oud laten worden van de koeien geen doel op zich. Neemt niet weg dat ik veel respect heb voor mensen die tientallen 100.000-liter-koeien hebben gehad. Dat is ook gewoon een stuk vakmanschap.' (ID-36)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders gaf ook wel aan dat ze het erg moeilijk vonden om de levensduur van hun koeien te verlengen, en dat het zoeken is naar een optimum omdat oudere koeien vaker ziek zijn en daardoor meer antibiotica nodig hebben. Ook noemden de melkveehouders het dierenwelzijn. Als je een koe te oud laat worden kan dit ten koste gaan van het dierenwelzijn. Met name om die redenen – mogelijk meer antibioticagebruik en het dierenwelzijn – vond een aantal geïnterviewde melkveehouders dat het verlengen van de levensduur geen doel op zich mag worden.

'Als je hele oude koeien hebt dan heb je daar ook veel meer werk mee vaak. Kijk en als ze op oude leeftijd nog probleemloos zijn heb ik daar geen moeite mee, maar dat is ook een kwestie van de fokkerij om zulke koeien te fokken die op oude leeftijd ook probleemloos zijn. Maar goed, als er, ja, als de koe 6 of 7 jaar oud is en ik kan haar niet drachtig of er mankeert wat, ja, en ze is dik dan kan ik haar ook verkopen als vleeskoe voor de slacht en dan heb ik daar niet zoveel moeite mee zeg maar en natuurlijk het is voor de publieke opinie wel belangrijk dat je kunt zeggen van bij ons worden de koeien oud hè, dat je natuurlijk geen wegwerpkoe fokt, maar om er nu alles aan te doen om koste wat het kost drachtig te krijgen of ja.' (ID-34)

'Dat moet niet een doel op zich worden want dan wanneer je een koe hebt die erfelijke problemen heeft met bijvoorbeeld mastitis of je hebt bijvoorbeeld een koe die zuigt hè, een andere koe leeg, ja, dan zal die moeten vertrekken dus dat mag niet een doel op zich worden [...] ja, we hebben wel een 100.000 liter koe, maar ja, om dat nou een doel op zich te laten maken nee, dat vind ik niks.' (ID-33)

'Dat is ook prioriteit natuurlijk. Dat is heel voornaam [...] Daar heb ik een kanttekening bij. Je weet gewoon als je de dieren ouder laat worden dan gaat dat meestal samen met een hoger antibioticagebruik. Ja. En daar proberen we een goede lijn in te krijgen. Dat is wel heel cruciaal natuurlijk. Maar dat is ook wel een heel moeilijke combinatie. Dus als je jongere veestapel hebt heb je duidelijk minder antibiotica nodig. En vooral op het uiergebied natuurlijk. Vakmanschap van de boer ziet er ook natuurlijk behoorlijk in die dingen behoorlijk natuurlijk in. Maar ja, hoe ouder je de dieren kunt laten worden, hoe economischer dat het is. En ja, hoe mooier het is. Alleen je moet de andere kant in de gaten houden dat de dierenartskosten of de gezondheid niet ten koste van die dingen niet omhoog gaat, ook niet aanzienbaar omhoog. Maar het is wel een heel moeilijk iets.' (ID-41)

'Is natuurlijk ook wel weer een optimum, maar dat blijf je houden [...] deze discussie die heb ik met meerdere boeren. Dit raakt ook aan dierenwelzijn. Op een gegeven moment je kunt de levensduur wel verlengen, maar dan kan de koe ook onder lijden bijvoorbeeld [...] Kijk, wij zijn geen boer geworden om een koe te laten lijden. Dus als je ziet dat het beest lijdt dan wil je ook

zo snel mogelijk zorgen dat die dan tot zijn eind komt of zo. Je wil gewoon ... Ja, je wil een koe gewoon hebben dat die gezond het bedrijf opkomt, maar ook weer gezond het bedrijf verlaat.’ (ID-26)

‘Daar ben ik zelf een beetje sceptisch over. Ik denk dat je, eigenlijk mag het niet maar ik doe het nou wel, je kijkt ook naar de levensduur van een technische levensduur en een economische levensduur van een machine. Ik denk dat je op die manier ook de dieren moet benaderen. Kijk, inspanssen voor dierenwelzijn is gewoon heel belangrijk. Maar op een gegeven moment dan moet leeftijd van een koe geen doel worden want dan ga je een koe te lang aanhouden waardoor die of ontstekingen krijgt in de uier, in de klauwen of met verminderd vroeg bereid vervetten en waardoor die de volgende lactatie problemen krijgt [...] dan moet je niet meer verlangen dat die koe nog een keer kalft want dan elke afkalving is gewoon een aanslag op zijn immuniteitssysteem en dat moet je dan voorkomen.’ (ID-16)

De geïnterviewde melkveehouders noemden ook economische motieven om koeien ouder te laten worden maar niet te oud. Eén van hen zei dat de fosfaatrechten voor oudere koeien dan ook aangepast moeten worden omdat oudere koeien ook minder melk gaan geven.

‘Dat vind ik een must, maar dat betekent wel dat mijn koe ... Ik heb fosfaatrechten. Bij die fosfaatrechten zit 11.000 liter melk. En mijn oude dame gaat minder geven. Nou vind ik dat wij als boer gestimuleerd moeten worden en dat koeien boven een bepaalde leeftijd dezelfde fosfaatruimte nodig hebben als pinken [...] Laten we zeggen een koe boven de 8 jaar moet je de helft van de fosfaat laten gebruiken of 6 jaar. Gemiddelde levensduur is 5,7 jaar nu. Alles wat je daarboven hebt, dus als je 6 hebt en meer moet je die fosfaatrechten lager laten zijn. [...] Ik vind dat wel belangrijk ja [...] want als je ... 22 maanden heb je voor jongvee opfok. Dan heb je de koe die geven eigenlijk 3/4 jaar melk. En dan is het een oude dame. En die oude dames zijn best leuk, maar je moet ze dan meer eiwit geven om body op de botten te houden.’ (ID-47)

‘Ja, ik vind het wel belangrijk, maar [...] niet ten koste van alles. Ja, een koe moet, je kan een koe wel 10 jaar houden maar als hij op het laatst maar 5.000 liter geeft in plaats van een andere 9 dan is het niet leuk meer natuurlijk [...] Maar een koe moet natuurlijk wel 7, 8 jaar worden want die twee jaar opfok heb je allemaal, dat heeft gewoon 2.000 euro gekost of 1.800. Dus ik vind het wel belangrijk. Ik zou graag nog oudere koeien hebben, ja.’ (ID-21)

B4.3.3 Minder antibiotica gebruiken mag niet ten koste gaan van dierenwelzijn

De geïnterviewde melkveehouders scoorden wat lager op het thema minder antibiotica gebruiken dan op het thema verlengen levensduur, gemiddeld een 5,5. Tijdens de interviews kwam het 44 x ter sprake. Over het algemeen vonden de geïnterviewde melkveehouders het wel belangrijk om het antibioticumgebruik te verlagen. Sommigen gaven aan hier al heel ver mee te zijn en vonden het dus moeilijk om het antibioticumgebruik nog verder te verminderen. Ze vonden dat er ook wel een grens was aan wat nog verder kon.

‘We proberen het zelf zo min mogelijk te gebruiken, ervanuit gaande van de weerstand van het dier als onderliggende factor om gezondheid te blijven behouden. Alleen als het nodig is dan is het ook nodig en dan mag je daar ook niet op afgestraft worden. Maar dat over de linie zie je inderdaad dat daar nog wel wat te halen valt.’ (ID-30)

‘Wij zitten gewoon heel laag, maar dat is ook altijd het streven geweest om heel laag te zitten. Ja, ik denk dat iedereen dat aanhoudt. Er is niemand die zegt van ik wil flink antibiotica gebruiken. Nee. Dat doe je alleen maar als er problemen zijn op je veestapel. Nou ja, dan moet je daar ingrijpen. Ja en ja. Ik denk dat er niemand voor zijn plezier veel antibiotica gebruikt.’ (ID-41).

'Maar als het om antibioticagebruik gaat, wordt ook niet alleen gezegd: je moet nu je antibioticagebruik even laten zien, nee dat wordt mij gewoon elke maand gemonitord. Dat wordt tot in lengte van dagen alleen maar strenger. Ik kan meer punten krijgen bij mijn melkfabriek als dat en dat lager is en misschien mijn kwaliteit omhoog gaat, nog hoger dan gewenst hebben, maar nog meer als dat er gewenst wordt. Ik kan daar punten mee verdienen. Je had het net over een aantal puntenbeloningssysteem. Uiteindelijk moet ik mijn rekeningen zien te betalen en ik wil dat doen op een boerderij waar iedereen blij van wordt.' (ID-09)

'Ja, vind ik ook belangrijk. Ook naar de mensen toe zeg maar he, omdat er bepaalde stoffen-- SP1 De resistentie. SP2 Ja, de resistentie ja. Ik denk dat we ook al heel grote stappen gezet hebben, maar ik denk dat we moeten blijven kijken en scherp moeten zijn om dat zo laag mogelijk te houden. Maar wel zodat wij zeg maar ons vak ook nog goed kunnen uitoefenen en dat we de dieren er ook nog gewoon goed mee kunnen helpen.' (ID-26)

'Antibioticagebruik daar moet je altijd tegen zijn. Ik kan me ook niet voorstellen dat ja, maar kijk, als een koe het echt nodig heb moet je dat wel doen. Je kan kiezen tussen dood laten gaan of antibiotica dan zeg ik ja, geef hem toch maar antibiotica. Dus maar ja, je moet natuurlijk wel, ja, ik gebruik zelf ook voor mijzelf als ik het niet nodig heb ga ik ook geen antibiotica gebruiken, maar als ik hoge koorts heb en weet ik wat aan ontstekingen ergens, ik moet toch mezelf in leven proberen te houden en zo is het bij die koe precies hetzelfde.' (ID-22)

Het dierenwelzijn werd hier ook weer vaak genoemd, dus wel minder antibiotica gebruiken maar niet als dit ten koste gaat van het dierenwelzijn.

'Medicijngebruik bij de koeien is al heel veel teruggebracht. Veel minder kan het ook gewoon niet. Ja, dan ga je ook je dieren tekort doen op bepaalde momenten.' (ID-27)

'Nou, wat we nu gebruiken vind ik heel weinig. Dat was vroeger heel veel. Dus om het nog meer te verminderen zie ik de noodzaak niet van in.' (ID-48)

'Met een ouder wordende veestapel, ja, heb je soms toch wat meer antibiotica nodig en dus daarom denk ik dat dat een 5 is. Als ik anders mijn vee eerder weg moet doen dan wil ik toch wel graag terug kunnen vallen op antibiotica.' (ID-32)

Er waren ook melkveehouders die vonden dat er nu al zoveel bereikt is met het antibioticagebruik dat het nu misschien weer mogelijk zou moeten worden om weer wat soepeler om te gaan met het gebruik van bepaalde typen antibiotica:

'Laat ik het zo zeggen, ik heb niet het idee dat een boer antibiotica verbruikt, tenminste in deze tijd, als het niet nodig is. Het probleem denk ik dat ermee zit dat op een gegeven moment ga je zo weinig gebruiken dat je misschien wel een bepaalde vorm van resistentie krijgt [...] Dus eigenlijk moet je gewoon, ja, klinkt misschien heel stom, maar ik vind eigenlijk van eigenlijk moet je hem gewoon in een keer goed afdoden, dan weet je dat je die bacterie kwijt bent en klaar, en niet met liflafjes proberen die bacterie te onderdrukken want op een gegeven moment krijg je dus de resistente bacterie en dat vind ik wel een beetje het gevaar van steeds minder, minder, minder.' (ID-29)

'Ik vind dat wel heel belangrijk, maar we zijn wel heel erg ver heen daarin. Ik denk niet dat we nog verder moeten verminderen, ik denk dat we juist weer moeten gaan kijken van welke middelen zeg maar, hoe zeg je dat, de eerste keuze, zeg maar welke middelen nu als derde keuze of tweede keuze te boek staan zouden we niet weer als eerste keuze in kunnen zetten omdat het humaan zeg maar verantwoord is.' (ID-16)

Een enkele geïnterviewde reageerde ook een beetje geïrriteerd op de vraag over het verlagen van het antibioticagebruik.

'De koe die moet ook duurzamer en aan de andere kant, iedereen weet als een mens ouder wordt is er meer antibiotica nodig, als een koe ouder wordt is er ook meer antibiotica nodig. Maar ze willen dat de koe ouder wordt, maar je mag niet meer antibiotica gebruiken want dat zorgt zogenaamd voor resistentie. Nou, er is net een onderzoek naar buiten gekomen, 95% van de antibioticaresistentie bij mensen komt voort uit de humane gezondheidszorg, maar 5% komt uit de dierlijke industrie. En wij worden zwaar afgerekend als wij een flesje penicilline zeg maar te veel gebruiken, maar dan wordt die koe niet ouder, want die oude koe die heeft weleens een dikke poot [...] ik zeg dan sluiten ze me maar een week op als ik te veel antibiotica doe [...] En daar is ook weer het beleid klopt niet en wij krijgen weer de zwarte piet van dat wij, oh, wij geven ook weleens preventief antibiotica en blabla ging toen het verhaal. Nou, antibiotica kost geld, ik kan de melk niet leveren dus het kost dubbel geld en dat gaan we echt niet voor onze lol doen.' (ID-13)

'Dus dat vind ik een vraag die door een burger gesteld wordt. En eigenlijk moet ik dan ... Moet ik het echt heel belangrijk vinden, maar ik vind het gewoon een vervelende vraag die je stelt, omdat het ... Wat is het ... Je hebt van die mensen die bepaalde gedachtengoed hebben. Wij hebben vlees zonder antibioticum. Wij mogen geeneens ... Wij gangbare ... Of hoe heet dat. Bewuste boer, mag niet eens vlees leveren met antibiotica. Dus het feit dat jij een vraag stelt over antibiotica is een aanname omdat je denkt dat wij antibiotica gebruiken. Waarom gebruiken wij antibiotica? Net zoals jij een aspirine neemt omdat je pijn in je hoofd hebt. Anders moet je geen antibiotica gebruiken. Dan moet je dat dier de ruimte geven om zicht te ontwikkelen [...] Als boer vind ik het geen cijfer nodig, want het is vanzelfsprekend. Maar als burger vind ik het een 7 waard omdat het belangrijk is.' (ID-47)

'Verlengen van de levensduur van de melkkoeien? SP2 Een 7. SP1 Verminderen van antibiotica? SP2 Ja, een 1, dat vind ik echt haaks op elkaar. Die verbinding mag u er ook gelijk aan leggen, oude koeien zijn nu eenmaal een spuit meer nodig. Heeft niks te maken met dat het niet duurzaam is, dat is gewoon leeftijd. En als je die koe met die ene spuit of met die twee spuiten of met die vijf spuiten wel die twee jaar ouder kunt laten worden dan mag je niet worden afgerekend op je antibioticagebruik. Het puntje droogzetten dat vind ik helemaal quatsch [...] Het puntje koeien droogzetten met antibiotica dat telt heel hard door in je cijfer [...] de koe mag A) niet weg vanwege dat er een kalf in zit [...], ik ben in principe ook tegen drachtige koeien slachten, die regelgeving mag van mij wel strenger want ik vind dat zonde. Als een koe droogstaat mag hij niet weg want er zit een boven de 7,5 maandkalf in en dat mag niet geslacht in Nederland dus hij kan never nooit terecht komen in de humane consumptie. Kun jij dat uier, kijk, de koeien daar wordt topsport van verlangd, kun je dat uier, zit er bijvoorbeeld een bacterie in kun je dat in die periode genezen, kan never nooit in enige humane consumptie terecht komen, moeten ze gelijk eruit halen. Want wat is het gevolg dat er nu gebeurt doordat er niet meer allemaal droog mag worden gezet, er wordt weleens een koe verkeerd in de droogstand, als je pech hebt gaat hij dood, nou, dat heeft niks met duurzaamheid te maken. Punt 2, je hebt in de lactatie omdat er misschien een kiem in de uier is achtergebleven meer kans op mastitis, dan is het wel kans dat het in humane consumptie komt.' (ID-13)

'Als het nodig is wordt het gebruikt, klaar [...] er zijn natuurlijk als het gaat over hoe zetten we koeien droog dat er ook mensen zijn die over het randje zijn gegaan en die zijn nu zo gefrustreerd dat ze elke koe die droog gaat nu weer gewoon met droogzetters behandelen [...] Achteraf blijkt dat als die koe weer in lactatie komt dat je dan weer zoveel antibiotica moet gebruiken om hem goed te krijgen, dat geldt niet voor elke koe, maar je wil, eigenlijk was die droogzetten natuurlijk een soort garantiebewijs dat die de volgende lactatie er makkelijker doorheen kwam.' (ID-14)

B4.4 Behoud van weidegang belangrijk maar liever niet volgens de klok

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,6 op het thema weidegang. Tijdens de interviews werd er 57 x over gesproken. De meningen erover liepen uiteen. Sommige geïnterviewde melkveehouders hadden hun koeien zoveel mogelijk buiten en anderen hielden ze continu binnen. Beide groepen hadden daar hun eigen redenen voor. Argumenten om koeien binnen te houden, waren: een koe houdt niet van verandering, een constante samenstelling van het rantsoen is belangrijk en dat kan niet in de wei, het kost teveel tijd, met melkrobots lukt het niet de koeien weidegang te geven en de grondsoort is ongeschikt voor weidegang.

'SP1 Weidegang. SP3 Onzin 1. SP2 Waarom zegt u onzin? [...] dit is het allerminst belangrijk, als ik mijn stal goed voor mekaar heb en ik kan daar 14.000 liter produceren, een koe die zich niet goed voelt, produceert zoveel niet en weidegang is een stuk emotie. Zolang je niet beter betaald wordt als dat ik nu gedaan wordt, dan gaan we daar nooit aan beginnen [...] Als ik zie met de intensiviteit die we nu hebben van die 48.000 liter per hectare. Al het voer wat ik moet winnen voor mijn winter- en zomervoer, dat moet schoon grasland wezen, alle melkkoeien moeten dat opeten. Dus waar de koeien gelopen hebben, krijg ik daar een onsmakelijk gras van wat mijn melkkoe niet opvreten wil, daar moet ik jongvee voor hebben en die hebben wij niet op deze locatie, dus technisch is het voor ons bijna al niet mogelijk. Ik moet kwaliteit voeren, ik mag eigenlijk geen verliezen hebben in mijn voeropbrengsten.' (ID-10)

'Vind ik flauwekul, want een koe gaat niet in de regen lopen. Dus ik vind vrije uitloop vind ik wel belangrijk, maar weidegang vind ik een opgelegde verplichting [...] ik vind weidegang vind ik verspilling. Wij hebben nu alle mest en alles wordt opgevangen. Buiten lopen ze naar buiten en ze schijten dat land vol en het ligt niet op de goede plek. Daarna heb je het op één hoop liggen en willen de koeien dat niet meer opeten. Nou en nu blijft alles netjes over. Ze blijven alles eten. We hebben helemaal geen restvoer. Is veel beter [...] Wat je ook ziet als koeien veel buiten lopen krijgen ze van die vlekken of zonnesteek, dan hebben ze weer wat tekort. En nu krijgen ze ... Alles is afgewogen. Alles is afgemeten. Op het moment dat wij ze niet goed voeren worden ze ziek. Is in het belang dat zij binnen 180% verwend worden. Dan verwennen ze mij ook voor 180%. En dat is niet gebonden aan weidegang. Wel aan een uitloop. Dat kunnen wij op dit moment niet realiseren hoor, maar dat vind ik gewoon wel mooi dat de dames dan wat meer ruimte krijgen.' (ID-47)

'Het is een heel mooi gezicht, maar als het zoals afgelopen drie zomers zeg maar merendeel van de zomer zeg maar ruimt 30 graden is dan zie ik voor de nieuwe stal niemand op het terras zeg maar zitten op de picknicktafels pal in de zon. Dan gaan ze op de picknicktafels zitten zeg maar onder de boom. Dus dan denk ik wat moeten de koeien buiten doen? [...] Het is niet zo dat in Nederland zeg maar het elke dag regent, maar het regent best veel. Dus zo heel veel mooie dagen om de koeien buiten te laten lopen zijn er niet. En een koe, zeg maar is best wel een beetje ... daarom begrijp ik een koe misschien ook wel redelijk goed. Is best wel een beetje autistisch. Kiezen zeg maar ... Die hebben het liefst elke dag een beetje hetzelfde ritme. Dus geen gekkigheid in het rantsoen. Geen gekkigheid met naar binnen en buiten. Vandaag wel, vandaag niet [...] als de burger ervoor betaald, dan vind ik dat prima. Dan moet ervoor betaald worden.' (ID-45)

'De grondsoort is hier zeker dit jaar totaal ongeschikt voor weidegang. Ik vind het prachtig, het is ook goed voor de koeien in de wei, alleen het is voor mijn bedrijfsvoering niet interessant. Maar ik denk dat de koe ook in warme jaren dat het wel droog is, het probleem is hier de draagkracht. Krijg je 40mm en je doet de koeien de volgende dag naar buiten in zulke grote koppels is alles zwart [...] Maar ik denk dat de koe bij mij het binnen beter heeft op warme dagen als buiten.' (ID-13)

Melken met de melkrobot was niet voor alle geïnterviewde melkveehouders een reden om geen weidegang toe te passen. Wel gaven deze melkveehouders aan dat ze minder waren gaan weiden door de melkrobot of dat ze het lastig vonden met de melkrobot. Eén melkveehouder gaf aan geen robot te hebben genomen omdat hij weidegang daarvoor te belangrijk vond en hij stress zou hebben als de koeien misschien niet terug zouden komen naar de stal.

'Ik vind het wel belangrijk. Wij hebben melkrobots dus we weiden ze niet meer volledige dagen en nachten. Wij weiden ze overdag en dat gaat goed en daar zie je niet een winst of iets in wat het speerpunt is van ons bedrijf. Ik vind het gewoon een voldoende. Wij hebben heel veel grond, maar niet bij de boerderij, dus wij kunnen ze ook niet 's nachts en overdag, dat je 2 keer eruit laat gaan, daar is niet genoeg gras voor. Zoals het nu gaat is het prima te doen.' (ID-12)

'We zijn dit jaar weer gaan weiden dus ik ben wel voor het weiden op zich. Heel lastig met robotmelken, koeien in onbalans, hè, nu het najaarsgras veel te veel OEB, dus koeien hebben last van dat eiwit, ureum in de tank en geen prestaties, dus ja, koeien gaan eerder achteruit dan vooruit en slecht weer, koeien naar binnen, ja, geef de boer daar ook meer vrijheid in en niet dat ze daar aan het hek staan omdat de laatste weidedagen nog volgemaakt moeten worden. Daar schiet de koe niks mee op en de boer ook niet.' (ID-33)

'Wij hebben gekozen voor een melkstal destijds, 6 jaar geleden. Een swing-over en de eerste tekeningen van de stal waren met een melkrobot, twee robots, maar dat ging me eigenlijk gedurende de planontwikkeling een beetje tegen staan want ik hou van koeien weiden, maar beperkt hè, of dag of nacht, afhankelijk van de temperatuur. Maar als je gaat weiden en die koeien gaan om 8 uur naar buiten 's morgens en om 1 uur zijn ze nog niet binnen dan zou ik niet rustig zijn van jongens, jullie moeten gemolken worden, dan ga ik achter de koeien aan lopen jagen. En nu gaan ze om 8 uur naar buiten en om 5 uur gaan ze naar binnen en dan gaan we eten [...] het zou mij geen rust geven als die koeien buiten lopen en er moet gemolken worden door die robot. Want ja, die robot heeft met ruim 100 koeien toch wel zijn uren nodig en daarnaast ook de kosten van de robot en het onderhoud en water en stroomverbruik was allemaal hoger. Dus dat ging allemaal een beetje mee om de kostprijs een beetje, ja.' (ID-21)

Ook een grote veestapel was niet voor iedere melkveehouder een belemmering om toch te gaan weiden. De grootte van de huiskavel maakte dit ook wel mogelijk voor de melkveehouder:

'SP1 Dus gaan alle tweehonderd koeien naar buiten elke keer of? SP2 Ja, we hebben dus gewoon een melkstal of carrousel. We hebben denk ik ja, ik denk vijfenzeventig hectare bij huis voor waar de koeien ook komen. We hebben eigenlijk een best wel behoorlijke huiskavel. Ze gaan nu zeg maar twee blokken naar buiten zeg maar. Dus ze lopen nu zo'n tien, elf uur op een dag buiten.' (ID-02)

Onder de geïnterviewden waren ook melkveehouders die hun koeien, ondanks hun eigen twijfels, toch weidden omdat dat belangrijk wordt gevonden in de maatschappij. Eén melkveehouder koos voor weidegang om te anticiperen op toekomstige ontwikkelingen. Daarbij maakte hij onderscheid tussen 'echte weiders' en 'premieweiders'. De laatsten zouden alleen weidegang toepassen om de weidepremie op te strijken. De betreffende melkveehouder zei dat dat onderscheid toch eens gemaakt zal gaan worden in de toekomst.

'Wij doen het wel, maar ik doe het meer voor de burgers dan voor de koeien. Ik geloof niet dan moet je ... Als ik in Ierland zou wonen of Nieuw-Zeeland dan zou ik zeggen ja, omdat ik daar kan ik jaarrond. Maar hier heb je jaarrond geen gras, dus je kunt niet jaarrond weiden. En die verandering vind ik heel slecht voor een koe. Dat is elke keer wat anders. Dan weer buiten. Daar houden ze ook helemaal niet van. Raken ze ook echt gestrest van. Dus vandaar dat ik het eigenlijk in Nederland eigenlijk niet eens zo goed vind. Maar ja, de burgers willen dat graag.' (ID-38)

'Weidegang is redelijk belangrijk denk ik. Het geeft ... Nou ja, het draagt bij aan minder ammoniakemissie natuurlijk. Het beeld van koeien in de wei dat zorgt sowieso voor een boost in

de omgeving. Dat wordt als ... Wordt heel ... Ja, is heel aibaar eigenlijk voor de samenleving. Daarom vind ik dat wel belangrijk. Terwijl ik ook weer omdat we zelf 9 jaar de koeien jaarrond binnen hadden dat het eigenlijk qua boeren nog makkelijker gaat. Je hebt altijd een constante zon. Geen last van zon en regen. Ja, je gaat efficiënter om met je voedermiddelen. Dat is allemaal ... Dat weet ik ook wel, alleen ja weiden is gewoon ... Ja, wat ik net noemde daarvoor is weiden toch ook belangrijk [...] We weiden onze koeien in ieder geval die 120 dagen. De laatste 6 zaten we altijd tussen de 130 en 140 dagen. En laatste jaren wij hebben 7 uur per dag zeg maar, Dus we doen wat dat betreft aan onze eisen. Afgelopen jaren hebben we eigenlijk meer als de jaren daarvoor ook al jonge kalfjes en zo naar buiten gedaan om die ook alvast in hun eerste levensjaar aan het weiden te laten wennen zodat het makkelijker wordt als ze gewend zijn wanneer ze bij de melkkoeien komen zeg maar [...] Dat is ook een van de eisen van Albert Heijn trouwens dat de koeien voordat ze gekalfd hebben moeten in hun leven, voordat ze de eerste keer gekalfd hebben moeten ze in hun leven minimaal 3 maanden buiten hebben gelopen.' (ID-46)

'SP1: wat is uw reden om voor weidegang te gaan? SP2 Om in de toekomst die stalaanpassing te voorkomen denk ik. Ik denk wel dat ze daar een link mee gaan leggen. Ja, je hebt minder drijfmest, je hoeft minder drijfmest uit te rijden, de drijfmest die je uitrijdt dat kan dan minder kuubs per hectare. Nou, goed, in de gezondheid voor het vee en ja, het maatschappelijk verantwoord ondernemen zeg maar, ja. Want je hebt binnen planet proof heb je de echte weiders en de premieweiders zeg ik wel, en premieweiders die lopen ja, die zoeken de mazen in de wet of die lopen de kantjes er een beetje van af en de echte weiders ja, die weiden nog tot in december [...] En die discussie komt een keer, daar kun je donder op zeggen. Hè, ik bedoel als je op een melkpak zet van de melk van weidekoeien zit erin, maar ja, als je in een gebied zit waar allemaal premieweiders zitten dan ja, als je pech hebt is half september staan de koeien op stal.' (ID-34)

Meerdere geïnterviewde melkveehouders vonden het systeem van uren bijhouden om te kunnen voldoen aan de regel van tenminste 120 dagen, 6 uren weidegang per dag wel lastig. Voor sommige melkveehouders gaf dit ook wel stress, zeker als er met de melkrobot gemolken werd.

'Ik word helemaal schijtziek van die controleurs [...] Volgens mij liggen ze elke keer op de loer [...] Wij hebben een robotbedrijf en digitale borging krijgen ze niet voor mekaar [...] met robot melken is het nou eenmaal zo dat de koeien naar buiten gaan en weer naar binnengaan om gemolken te worden. En nou hebben ze toch elke keer krijgen ze het voor elkaar als er wat bijzonders is dan komen ze.' (ID-03)

'Melkputmelkers die hebben gewoon de verplichting van joh, je moet ze naar buiten doen en het hek dichtdoen. Maar dat kan. Maar hier gaat dat dus niet [betreffende melkveehouder heeft melkrobots, red.]. Dus wat doe ik nu. Ik doe nou elke dag de tijden invullen. Dus ik heb gewoon alles op 0 gezet en elke avond voer ik in van hoe laat tot hoe laat ze buiten geweest zijn en dan kunnen ze je niks maken. Maar dat geeft je dus toch ongemerkt toch een beetje stress. SP1 Ja, tuurlijk. Ja. SP2 Ja, dus dat is ... Dat is het nadeel van een weidegang [...] Maar ik heb nu ... Nu lopen ze gewoon van 's morgens 10 tot een uur of 6/7 ... Ik ga ze niet eens opzoeken. Ze komen wel een keer. Ik zou het liefste gewoon dag en nacht gewoon dat ze naar buiten kunnen en weer naar binnen kunnen he. Wel via de selectiepoort. Maar goed, dan weet ik helemaal niet meer wanneer ze buiten geweest zijn. Wat moet ik dan voor uren invullen? Dus dat gaat gewoon niet.' (ID-03)

'Het is belangrijk. De ene koe vindt het prachtig buiten en ja, maar of ik het helemaal eens ben met het systeem zoals het nu moet. Het is nu gisteren ook is er weer zoveel water gevallen. Het wordt gewoon te nat om de koeien eigenlijk buiten te doen nou weer [...] ik ben heel vroeg begonnen. En heel vroeg in het voorjaar was het wel mooi weer, dus ik zit al ver zat. Ik kom er wel mee uit, daar niet van. Maar ik heb de koeien 's nachts buiten ook rond deze tijden.' (ID-06)

De geïnterviewde melkveehouders die weidegang belangrijk vonden vanuit een intrinsieke motivatie, deden dit omdat ze het leuk en uitdagend vonden en ze hierdoor werden aangesproken op hun vakmanschap, omdat ze het duurzamer vonden en goed voor de gezondheid en de levensduur van de koeien of gewoon omdat het erbij hoorde en echt in de omgeving paste.

‘Toen we een nieuwe stal bouwden had ik eerst altijd het idee van dan stoppen we met dat weide. Dat kost een hoop tijd en een hoop gedoe en werd steeds ingewikkelder. En toen ben ik eigenlijk toch wel een beetje tot de conclusie gekomen dat het product dat wij produceren, melk daar ben ik eigenlijk bang voor dat op lange termijn gewoon dat weidestempeltje erbij hoort. Dus toen zijn ... JA, ben ik me toch veel meer gaan ook via studieclubs van de melkfabriek ook, gaan verdiepen in weidegang hoe je dat nou doet. En ik denk eigenlijk dat dat het moeilijkste van ons vak is. Er zijn een heleboel dingen wat je, wat wij moeten komen, met weide, met planning van wel perceel ga je heen en wat ligt er nog achter? Groeit het gras 50 per dag of 100 of 25. Dat maakt je planning heel anders. Dat is iets heel ingewikkelds. Dus ik ben me daar meer in gaan verdiepen en ik moet zeggen dat ik daar eigenlijk ook best wel lol uithaal. En ja, ik zie ook gewoon voor ons als melk producerend bedrijf dat op lange termijn, ja maatschappelijk kom je er niet doorheen denk ik dat je koeien buitenlopen. Maar daar zullen collega’s heel anders over denken, maar ik denk dat wel dat dat ... Ja, en ook de reactie die je daarop krijgt dat is ook altijd leuk uit de omgeving. Dus we zitten hier ook in een streek waar het ook in de cultuur zit. Hier in de buurt is bijna niemand die zijn koeien binnen heeft, dus het zit hier ook ... En het is ook iets wat je eigenlijk ook wel een beetje van huis uit meegekregen hebt. Mijn vader was ook altijd al gewend een keer in de week loop je alle percelen door en eens kijken hoeveel gras heb je nog en waar kunnen we naartoe en welke kudde ... Zeg maar als er teveel gras is dan sla je er eentje over en die ga je dan maaien. Dus dat is een ... Ja, dat is iets heel ... Ja, best wel ingewikkeld. Maar ik merk aan mezelf de laatste jaren dat ik daar wel lol uithaal. Ja.’ (ID-04)

‘Dat vind ik heel belangrijk en zeker net wat ik zeg van voor bepaalde bedrijven zeg maar is het natuurlijk heel lastig om investeringen te doen om je stallen te veranderen om ammoniakreducties te halen en dan is weidegang een hele mooie optie. Daar komt bij dat weidegang voor de koe ook vind ik qua duurzaam, levensduur dat het heel positief is want die koeien zijn veel meer in beweging en ja, en ze zijn heel efficiënt met gras. Je hebt geen conserveringsverliezen, je hebt veel minder kosten, ik hoef minder krachtvoer aan te voeren. Ja, en je hebt geen ammoniakemissies.’ (ID-16)

‘Als ik geen weidegang kan toepassen dan gaan hier de deuren dicht [...] als je hier in ons dorp zegt weidegang dan noemen ze ook opslag mijn naam. Dat gaat hier behoorlijk samen. Ben ik altijd heel duidelijk in geweest [...] SP1 Ja, precies. Wat dat betreft is die robot nog wel even een lastig dingetje. SP2 Ja, Maar daar zijn we ons best voor aan het doen om dat toch zo goed mogelijk eruit te kunnen komen.’ (ID-41)

B4.5 Behoud van biodiversiteit

B4.5.1 Biodiversiteit is wel belangrijk, maar wat is het eigenlijk precies?

De geïnterviewde melkveehouders vonden biodiversiteit wat minder belangrijk dan de meeste andere thema’s. Ze scoorden er gemiddeld een 5,0 op. Wel werd er tijdens de interviews 48 x iets over gezegd. Het valt op dat de geïnterviewde melkveehouders allemaal wat anders onder biodiversiteit lijken te verstaan. Sommigen hebben het vooral over planten en bloemen, anderen noemen ook insecten en kleine dieren en een enkeling noemt ook het belang van ondergrondse biodiversiteit. Bij veel van de geïnterviewde melkveehouders komt het belang van het verdienmodel ook weer terug.

‘Dat is puur op biodiversiteit, ik weet niet of dat duurzaam is, maar biodiversiteit betekent bijvoorbeeld dat ik probeer ernaar te streven om zeg maar gebiedseigen bloeiers over te houden. Dus ja, gebiedseigen planten zeg maar. Dat doe ik door middel van een onofficieel

wandelpad [...] Als ik dat wandelpad opgeef bij de meitelling of bij de GLB-telling hè die ik moet doen zegt mijn adviseur dat zou ik niet doen want dat gaat ten koste van jouw plaatsingsruimte van de mest [...] Dus dan laat ik een strook doe ik geen mest rijden, dat doe ik op best veel plaatsen, alleen ja, als dan in de cijfers, ja, maar dan moeten we eigenlijk dat van jouw akkergedeelte afhalen of van jouw weiland afhalen waar je geen mest op mag rijden. Dus dat betekent wat ik daar mag rijden mag ik niet ietsje meer op de rest rijden terwijl je dan bij wijze van spreken met nou heb ik dan nog volgens mij in de nitraatrichtlijnen daar geen last van, alleen ja, je wil iets openstellen maar je kan het niet omdat een andere regel dat weer tegenhoudt.’ (ID-42)

‘Dat vind ik wel belangrijk met insecten. Ik denk dat we echt wel een paar jaar lang hebben gezien dat we gewoon minder of veel insecten van hetzelfde soort hebben gehad en minder diversiteit daarin waardoor je gewoon minder planten en alles had. Mag ik hier wel een kanttekening bij maken als we aan deze dingen moeten voldoen moet het wel geld opleveren, ook wel geld opleveren want anders kan het allemaal niet. En ik wil best wat grond wil ik best wat kruidenrijk grasland, maar dan moet er wel wat tegenover staan, want anders kan ik niet mijn doel van eiwit halen bijvoorbeeld, mijn eiwit uit eigen land.’ (ID-38)

‘Kijk, als ik de grond, maar dan kom je weer op het puntje mest, als ik de grond doodmaak, en dat noem ik dus biodiversiteit, enzymen, schimmels en alles in de bodem, als ik dat allemaal doodmaak dan heb ik ook geen gras meer. Dus dan snij ik mijzelf in de vingers toch? Maar ik vind dat biodiversiteit wordt te veel de nadruk op kruidenrijk grasland gelegd in plaats van op bodemleven. Ook kruidenrijk grasland gaat niet op een dooie bodem groeien [...] ze leggen de nadruk veel te veel op boven de grond, maar in de grond speelt er ook heel veel af.’ (ID-13)

‘Is wel belangrijk zeg maar. En ik vind het ook heel erg mooi. Het enigste is zeg maar, wij wonen in Twente. En in Twente zijn heel veel houtwallen. En in Twente hebben we allemaal relatief kleine percelen en dan hebben we ook ... Wij verbouwen allemaal tribunemais en tribunegras [...] Dicht aan de houtwallen is het heel laag en klein. Groeit er haast niks. Maar in het middenveld groeit er meer [...] Dus met andere woorden zeg maar, de biodiversiteit zeg maar daar hebben we ... Daar ondervinden we hinder van zeg maar, de houtwallen en dergelijke allemaal. Dus onze opbrengst zeg maar per hectare zal veel anders zijn als bijvoorbeeld in een polder of in Friesland waar ze uitgestrekte velden hebben. Dus biodiversiteit, als wij heel veel bloemetjes en natuur moeten aanplanten, akkerranden en dergelijke zeg maar en we moeten dat zeg maar voor ons eigen gewin doen, dan wordt het bij ons problematisch. Want elke stukje land zeg maar zijn we nodig, [...] Ja, als daar dan niks tegenover staat zeg maar, ja dan denk ik van ja [...]Afgelopen jaar hebben we het ook over gehad. We hebben ook wel een aantal stukken hebben we ingezaaid. Een poging tot gedaan omdat je toch een beetje wil oefenen en kijken hoe werkt dat dan, wat gebeurt er dan. Onkruid en noem maar op allemaal. Dus ja, we zijn wel bezig, maar het is niet zeg maar dat we daar heel veel tijd en aandacht aan besteden omdat we denken ja, dat is onderdeel van ons verdienmodel en nee.’ (ID-45)

We spraken ook een aantal melkveehouders die niet veel zagen in biodiversiteit. Ze geven bijvoorbeeld aan dat het de opbrengst van het grasland verminderd en dat het jammer is om land waarop je voedsel kan produceren te gebruiken voor het bevorderen van de biodiversiteit, met name omdat het voedsel dan wel elders geproduceerd wordt, en het is maar de vraag hoe dit het milieu beïnvloedt. Bovendien zijn wegbermen ook heel geschikt voor het bevorderen van biodiversiteit, vond één van de geïnterviewden:

‘Ik zie er niet zoveel in. En dat is misschien een beetje cru, maar als ik ja, hoe zeg je dat, ik probeer zo duurzaam mogelijk te zijn en dan probeer ik zoveel mogelijk productie van mijn land te halen. Dat lukt niet met verduurzaming [...] Mijn grondgebruik moet wel wat beter worden, maar bepaalde plantjes zaaien die negatieve invloed hebben op mijn opbrengsten zie ik niet zoveel in. Land onder water zetten zie ik ook niks in [...] Net ook wat ik net zei, zeg maar met plasdras, ja, ik denk dat voor bepaalde bedrijven het een zekere meerwaarde biedt financieel, maar ik zie op zich aan de winst van biodiversiteit zie ik niet, zeker zo kijkend naar die

weidevogels zeg maar dat die door predatie zeg maar dat die verdwijnen. Ja, dan is dat verschrikkelijk jammer natuurlijk.’ (ID-16)

‘Dat is een randje om een perceel heen waar dan hommels en bijen kunnen zitten. Ja, ik zou zeggen doe dat langs de snelweg of hè, neem daar stukken grond voor die toch al niet bewerkt worden. Maar bijvoorbeeld langs snelwegen kun je heel mooi bloemen inzaaien en er zullen weleens een paar bijen sneuvelen, maar ik denk dat dat soort gebieden hè, dan hoef je dat ook niet tig keer te maaien [...]zoek die plekken op en ja, richt dat in. Maar om in een boerenbedrijf vind ik dat krijg je veel veronkruiding en veel rommel, daar krijg je een hoop toestanden van.’ (ID-33)

‘Biodiversiteit is ook weer een stukje emotie, die we als consument misschien graag zien. Dat zie ik hier bij de toeristen ook. Dan hoor je weleens, van alles is hetzelfde, het is gras of het is mais. Ik hoorde laatst zonnepanelen valt ook onder biodiversiteit, zonneweides. Maar ik denk dat een ander soort biodiversiteit is als we wensen. Dat is hem niet. Dan denk ik: we telen hier op zo’n hoog niveau voedsel, waarom zouden we dat hier met biodiversiteit en waarom zouden we minder voedsel gaan produceren om die 80% export die we dan als zuivel hebben, om dat maar onderuit te halen, dat het niet nodig is dat wij voor het buitenland zuivel moeten produceren, dat vind ik waanzin. Als we dat werkelijk willen en we willen de voedselproductie uit Nederland weghalen, dan denk ik dat we... we proberen als Nederland ons straatje schoon te vegen en de bagger overboord te kiepen. Vervolgens in het buitenland wordt die productie er gewoon weer bijgeteeld en dan is het de vraag of het milieueffect verbeterd gaat worden.’ (ID-10)

De negatieve publieke opinie leek ook invloed te hebben op de manier waarop melkveehouders met biodiversiteit willen omgaan. Eén van de geïnterviewde melkveehouders gaf aan dat het bestempelen van grasland als ‘groen asfalt’ tot weerstand kon leiden bij boeren:

‘Ja, ik ben wel voor biodiversiteit, maar daar is ook weer zoveel aandacht over dat er ook weer weet je wel, vooral in Friesland, dan lees je de krant en het is hier groen asfalt en landschapspijn en weet ik veel wat niet meer. Dus daar is dan ook weer een bepaalde weerstand tegen dat ik vind er is wel, ik heb die vrouw trouwens uitgenodigd hè bij ons op de boerderij, dus die is ook bij ons op de boerderij geweest. Ik heb overal laten kijken en ze keek haar ogen uit. Dus ja, dan zegt ze ja, dit zien we niet van de weg. Ja, maar ja, dus ja. Daar moet je ons niet op afrekenen dat jij het niet kan zien van de weg [...] Natuurlijk vind ik dat belangrijk, maar ja, er is ook weer een bepaalde weerstand tegen als je wordt afgeschilderd als groen asfaltboer [...] En ze zal mij niet bedoelen, maar ik voel me wel aangesproken.’ (ID-22)

Tot slot waren er ook melkveehouders die biodiversiteit wel wisten te waarderen:

‘Dat is niet perse duurzaamheid, dat is een stukje biodiversiteit met een bloemenmengsel inzaaien in de berm, patrijzenheggen, gewoon een keer een houtstapel waar ongedierte, ringslangen, in kunnen. Dat is niet perse duurzaamheid, dat is ook een stukje liefhebberij, vinden dat ook mooi [...] en daar over de Linge, daar is een stuk natuurgebied, daar hebben we ook pinken lopen en dan hoor je de koekoek, zie je allemaal vogeltjes waarvan ik denk, ik weet niet eens wat het is, dat ga ik thuis opzoeken. Dat is super.’ (ID-01)

B4.5.2 Verlagen ammoniakemissies

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld het laagst om het verminderen van de ammoniakemissies, een 4,5. Tijdens de interviews werd er 32x iets over gezegd. Dit komt mogelijk ook omdat er eerst over het verlagen van broeikasgasemissies werd gesproken. Veel van de daar genoemde zaken kwamen weer terug bij het bespreken van het thema verlagen ammoniakemissies. Sommige geïnterviewde melkveehouders vonden het reduceren van ammoniakemissies niet zo moeilijk.

‘Ammoniak daar kun je misschien zelf nog weleens iets makkelijker in sturen zeg maar. Bepaalde tijden wel of geen mest rijden en met water bijmengen. Dus dan kun je wel ... Ja, alle

ammoniak die wegwaait gaat je gras niet van groeien. Dus als je het toch iets netter doet als een ander dan heb je toch iets meer voordeel of niet? Dus dan denk ik van daar is nog wel op dat ... Ja. SP1 Waar zou je die scoren zeg maar op die lijst van 1 tot 7? SP2 Ja, dan blijf je ook op een 4 hangen, want ik weet ook de ammoniak is ook de uitstoot uit de stal en dat is weer ... Die stal die staat er en die kan ik niet van vandaag op morgen veranderen. En daar hebben we al zoveel manieren om bedacht, maar ze zijn allemaal nog niet sluitend. Dat is het. Dat is het ei van Columbus zeg maar.’ (ID-06)

‘Ammoniak vind ik iets duidelijker omdat je dan zegt van ja, dat is inderdaad die water bij de mest en zorgen dat daarmee de emissie beperkt is, dat vind ik een heldere, dat doen we al 20 jaar, dat is onderhand wel geaccepteerd.’ (ID-14)

Net als bij het bespreken van het verlagen van de broeikasgasemissies, waren er bij het bespreken van de ammoniakemissies melkveehouders bij die vonden dat ammoniakemissies niet alleen door de landbouw veroorzaakt werden maar ook door andere sectoren. Er werd ook genoemd dat er eerst meer onderzoek gedaan moet worden naar hoe het nu werkelijk zit met ammoniakuitstoot en waar deze neerkomt.

‘Ik wil er wel aan meewerken om de ammoniakemissie te verlagen. Als ik dan laats weer van de staf dat onderzoek bekeken waar we over praten. We praten in Nederland over drieëntwintig kilogram stikstofdepositie uit de lucht, terwijl dat er al tweehonderd in de grond zitten. en wij krijgen de schuld van die stikstof depositie en ik ben er echt van overtuigd ja, bij de boeren kan je de oplossing misschien vandaan halen, maar wij zijn niet het standaard probleem. Dat is de mensen zelf, maar je moet vooral een ander... Dat is hetzelfde, de automobilist zelf moet je niet pakken, want dan kom je aan hun leefgebied. Ja, zo voelt het met dit soort dingen ook een beetje. Het is een heel erg theoretisch verhaal geworden allemaal en met rekeningen weet ik het allemaal. Ik geloof niet dat het helemaal klopt met de werkelijkheid [...] We hebben alleen over wat er in de lucht zit, terwijl er eigenlijk veel meer uit de bodem komt. Dat nemen we niet mee. Volgens mij met CO₂ is ook zoiets. Hoeveel CO₂ neemt onze gewassen niet op? Volgens mij neemt dat veel meer op dan dat wij uitstoten, maar dat wordt ook niet meegenomen.’ (ID-02)

‘Ik denk dat ze daar nog niet genoeg over weten eigenlijk want die ammoniak die daalt vlak bij het bedrijf ook weer neer zeggen ze volgens mij. Dus ik weet niet, volgens mij moeten ze daar eerst maar eens wat meer onderzoek naar doen en dan ook de vinger echt op de zere plek leggen. Want als ik hier ammoniak uitstoot en het komt 200 meter verder komt het weer naar beneden dan heeft niemand daar last van [...] Maar ik weet niet of dat zo is. SP1 Dus er is een gebrek aan onderbouwing uiteindelijk. SP2 Ja, absoluut, dat denk ik wel en ja, het is nou momenteel heel makkelijk aanwijzen van jullie stoten het uit. Ja, wij stoten het ook uit, ja, dat klopt [...] en dat kan ook eigenlijk niet anders. Het kan ook niet anders. Net hetzelfde als ik zonet zei, als jij eten wil hebben dan zal je toch iets moeten uitstoten. Kijk, de grootste vervuiler is de mens. Hè, want die heeft het allemaal nodig. De mens heeft eten nodig, dus de mens heeft het nodig en toen ik op school zat vroeger waren er 12 miljoen mensen in Nederland toen ik op de lagere school zat, zo oud ben ik dus [...] Nu zijn er 17 miljoen hè en die moeten allemaal eten [...]. Dus dat staat niet hoog bij mij in de prioriteit, absoluut niet. Ik geloof ook niet dat de wereld daarom vergaat. Dat geloof ik niet.’ (ID-20)

‘Zou beter onderzocht moeten worden [...] er is te weinig kennis, de methodes zijn discutabel heb ik begrepen, maar het is ook een beetje van ja, van uitsluiten van het een naar het ander toe. Heeft iedereen er last van als dat omlaag gaat? [...] Het is heel moeilijk.’ (ID-42)

‘Ik denk dat bij beiden dat er meer onderzoek naar moet komen en vooral naar de benutting. En als er meer onderzoek komt naar benutting zal het ook beter zijn voor de portemonnee. Niet alleen zeg maar voor het milieu en maar ook wel voor de portemonnee van de ondernemer zelf.’ (ID-45)

Geïnterviewde melkveehouders waren soms ook ongerust dat het door het verlagen van ammoniakemissies niet mogelijk was om nog weidegang toe te passen terwijl ze dat wel belangrijk vonden. Of ze dachten dat ze een ander stalsysteem nodig hadden. Of ze waren ongerust dat het extra geld zou kosten.

'Ik zou bijna willen zeggen 1, waarom? Omdat dat druist in tegen het stimuleren van de weidegang. De weidegang ben ik een heel groot voorstander van, alleen er wordt gewoon gesteld heel simpel: op het moment dat je je koeien binnenhoudt kan jij dus je bedrijfsvoering zodanig inrichten dat je je ammoniakemissies kan reduceren, dat kan niet als de koeien buitenlopen. Dus dat botst. Ik ga voor weidegang, ik vind dat belangrijk dat mijn koeien buiten kunnen lopen, buiten grazen, buiten hun eigen eten kunnen halen en dat botst dus tegen de methodiek van de ammoniakemissie aan.' (ID-09)

'Ja, we komen nou dicht bij de koe, dus het scheiden van de mest, urine en mest mag niet samen. Nou ja, ga er maar aan staan. Ik ben blij altijd als de drijfmest wat dun is dat je hem goed aan kunt wenden op het grasland [...]Ja, potstal zou je dan moeten gaan doen.' (ID-33)

'Dat is wel een dingetje. Hij is wel belangrijk, alleen in de bestaande situatie moet je daar heel veel geld en waarmee je ook stikstof uitstoot voor creëren om die bestaande situaties te verduurzamen om het maar zo te zeggen en ik denk dat je daarmee moet oppassen. En dan kun je beter stimuleren op weidegang.' (ID-16)

Sommigen vonden ook dat je de ammoniak zo goed mogelijk moest benutten.

'Is belangrijk [...] En dan niet zozeer alleen maar omdat het beter voor de natuur is, maar ook zeker omdat hoe meer ammoniak je afvangt of hoe meer ammoniak je nuttig omzet je ook nuttig kunt gebruiken voor je teelt [...] je er ook op het land mee had kunnen voeden.' (ID-29)

We spraken ook melkveehouders die helemaal niks zagen in het verlagen van de ammoniakemissies. Hier werd ook regelmatig verwezen naar de stallen met emissiearme vloeren die eerst een oplossing leken en later toch weer niet.

'Ja, dat is voor mijn bedrijf ik heb het al, dus dat is voor mij een 1. Ik heb die vloer, maar ja, nu zeggen ze dat hij niet werkt. Daarvan zeggen ze in 2014 dat hij wel werkt en nu ineens niet. Daar kun je als boer werkelijk waar helemaal niks mee [...] Ik ben de hele ammoniakdiscussie, ik stoot nog ammoniak uit 20 kilometer verderop is echt een fabeltje. We hadden land om een varkensboerderij, 20 meter om de singel van die boerderij hoefde je nooit te bemesten en nooit kunstmest te strooien. Het werd wel gedaan omdat je het hele stuk meenam, maar er stond drie keer zoveel gras, daar komt alles neer. Die hele discussie over ammoniak dat het overall heen waait, voor 95% is dat echt een fabeltje en volgens mij weten ze dat ook wel, het slaat allemaal heel dichtbij neer. Er zal best iets wegwaaien, maar nagenoeg alles slaat dichtbij neer. Ik weet zeker dat mijn vloer wel werkt want als je op een warme dag bij mij in de stal komt is het gewoon fris en kom je bij mij in de oude stal is het niet fris, is het een grote ammoniaklucht. Dus het werkt [...] als je ergens in investeert dat doe je omdat het, omdat je denkt dat het werkt, al dan niet gedwongen [...] en dan zeggen ze 6-7 jaar later het werkt niet meer. Zo kun je als ondernemer toch echt niet, telkens veranderen de metingen of de regels, dat kan niet. Ze moeten boeren eens een keer gewoon 25 jaar toekomstperspectief geven, klaar.' (ID-13)

'Kijk, mijn buurman heeft een nieuwe stal gezet, allemaal emissiearm. Maar hij is elke nacht zijn ze daar aan het mixen omdat die beperkte mest opslag heeft, dus die moet zijn mest moet die afvoeren. En als die zijn mest niet mixt dan kan die mest niet uit de put. En ik ben maar heel simpel. Als je in de stront roert dan stinkt die. Als je mest met rust laat dan is die laag, afsluitende laag blijft ook intact. Als je elke nacht de mest gaat mixen omdat die in beweging moet komen, ja dan heb je boven een emissiearm rooster liggen en dan is die onder weer lekker aan het roeren, dan heb je meer emissie als dat je het niet doet.' (ID-41)

'We hebben een hele dure vloer in de stal liggen, maar ik weet nog niet of ... Ik weet nog steeds niet waarom wij die gekocht hebben [...] Qua wetgeving is het de enigste reden waarom we die gekocht hebben [...] die zou dan de ammoniak moeten reduceren. Dat komt toch wel vrij, ook wel bij het uitrijden of ook wel in de stal zelf. En ja, dan ... Wij doen wel veel water bij de mest uitrijden. Dat schijnt ook goed te helpen. Maar ook daar waar je ... Wat wij uitstoten dat nemen wij ook weer op met het grasland. Dus dat ... Ja. Ik ben ervan overtuigd dat wij meer opnemen dan dat er ... Dan dat wij uitstoten. En sowieso een koe kan ook niet meer uitstoten dan dat die opvreet. Dat blijft ook nul.' (D-48)

'Nou, het was meer een opgelegd iets, anders konden we die stal niet renoveren en toen moesten we er een emissie beperkende vloer of een luchtwasser in doen en dat deden we eigenlijk niet uit vrije wil, dat was meer omdat het ons opgelegd werd van goh, je mag wel een andere stal bouwen, maar dan moet die emissiearm worden. Dus dan zijn we daarin meegegaan. SP3 We hebben wel voor een luchtwasser gekomen en niet voor een dichte emissiearme vloer zeg maar omdat wij daar toch wel een gevoel hadden dat we dan met een luchtwasser ook echt de ammoniak uit de lucht halen zeg maar in plaats van dat we hem alleen maar wegstoppen onder de vloer. SP1 Ja, ok. Dus er ook echt wel mee bezig geweest. SP3 Nou ja, we hebben er wel over nagedacht, ja.' (ID-32)

'Er is heel veel geld geïnvesteerd in ammoniakreductie, allemaal stallen die met dichte vloeren en klepjesvloeren en weet ik veel wat niet meer en ik geloof daar echt helemaal, maar dan ook echt helemaal niks van. Dat heb ik vanaf het begin af aan gezegd, want als er een heel klein gaatje in jouw fietsband zit loopt hij tot de laatste drup leeg en dat is ook met die vloeren zo. Ik heb van het begin af aan gezegd ik geloof er helemaal niks van. En nu hebben ze metingen gedaan en nu komt het er ook uit dat het eigenlijk, nou, weggegooid geld is geweest. Dat heb ik van het begin af aan gezegd, maar ik ben wel heel erg met het, als ik het mest aanwendt op het land, sleepslangen, water erbij, weet je wel. Dus op die manier ben ik wel heel erg, maar ik geloof ook heel erg in dat je rantsoen, dus als je geen, als je altijd probeert te zorgen dat je met je ureum beneden de 20 zit dat die, dat de ammoniak uitstoot, ja, dat die lager is, daar geloof ik in. Dat zie ik bij boeren om mij heen, je ziet aan boeren, echte graslandboeren weet je wel die heel veel gras in die koeien, van die magere koeien, van die vieze koeien met van die strontstaarten weet je wel, nou, als die boeren dan stront uit gaan rijden en ze doen het op dezelfde manier als ik dan ruik je dat op 10 kilometer afstand nog en als wij sleepslangen dan je merkt er helemaal niks van. En dan wil ik mijzelf niet op de borst kloppen, maar daar geloof ik dus in. Dus ik geloof heel erg in een heel goed rantsoen, die ammoniakreductie via stalsystemen en zo daar geloof ik echt helemaal niks van.' (ID-22)

B4.6 Grondgebondenheid in de veehouderij

B4.6.1 Grondgebondenheid is belangrijk maar het moet niet verplicht worden

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,7 op het thema grondgebondenheid. Tijdens de interviews werd er 51 x iets over gezegd. Uit de antwoorden bleek dat de definitie van grondgebondenheid niet zo duidelijk is voor veel melkveehouders. Ze ervoeren ook een tegenstrijdigheid met eiwit van eigen land (zie ook paragraaf 4.3.6.2) en hadden soms het idee dat grote, intensieve bedrijven beter scoorden op duurzaamheid dan kleinere, (bijna) grondgebonden bedrijven.

'Ja, grondgebondenheid. Wat is grondgebondenheid? Is dat zoveel land per koe of is het ... Ja, dus de definitie van grondgebondenheid is volgens mij is er nog niet [...] Ik denk dat je toch naar de toekomst toe dat het voor mijn bedrijf belangrijk is. Ik denk dat dat de toekomst wordt grondgebonden he met alle eisen die je op je afkrijgt. Dan kijk ik puur naar mijn bedrijf. Kijk, als er 10 hectare pachtgrond ergens kan pachten dan doe ik dat. En dan pas kan ik ook misschien 10 koeien meer houden. Maar zolang ik die grond niet heb ga ik ook niet meer koeien houden. Dus ik wil dat wel in balans houden.' (ID-03)

'En ik snap het wel van die boeren als ze 14.000 liter melk geven, daar heb ik heel veel begrip voor, ook bewondering voor, dat zijn ook vaak hele top koeverzorgers, maar ja, het past niet helemaal bij mijn visie [...] Ik snap die uitdaging van die boeren en ik snap ook dat ze daar heel veel lol in beleven, ik vind het zelf ook mooi als koeien echt veel melk geven en het verzorgen van die dieren en dat is absoluut een huzarenstukje van ze. Maar ja, ik vind het niet heel duurzaam [...] Meer dat je bezig bent met je eigen speeltje en ja. Dus ik vind het ook jammer als ik die boeren dat speeltje af zou nemen, dat is het laatste wat ik zou willen, maar daarom zeg ik als je naar grondgebonden gaat en naar 65% eiwit van eigen grasland, ja, dan worden die boeren ook gedwongen om ...' (ID-22)

'Als je niet op die grondgebonden toer gaat, er zijn hier grote bedrijven, die zitten veel in LTO en die zeggen: je moet je gaan richten op eiwit van eigen land, want dat is ook een kerngetalletje. Daar kunnen hun aan voldoen want hun maaien gewoon alles vroeg. Dan zeggen ze: dat is ook onze duurzaamheidsindicator dan. Dat betekent dat ik niet duurzaam ben en die bedrijven met weinig land en veel aanvoer zijn ineens wel duurzaam. Dat is een discussie waard, dan ben ik dus niet duurzaam, ik doe weidevogelbeheer maar maakt niet uit, ik ben niet duurzaam. Op de cijfers zijn hun veel duurzamer als mij. En op de CO₂ footprint per kilogram melk scoren ze veel beter. Ik heb 3 trekkers en ik heb 85 koeien. Hun hebben 500 koeien en ze hebben ook 3 trekkers, dus ze scoren echt op alle fronten fenomenaal beter. Op dat soort kengetallen, niet op weidevogels en biodiversiteit maar puur op een beetje die footprint per kilogram melk. Die stimuleren ook dat eiwit van eigen land, dat komt niet van het Ministerie van Landbouw. Dat komt van die grote boeren via de LTO vandaan [...] Duurzaamheid is heel moeilijk. Ze zouden goede indicatoren daarvoor moeten zoeken. Als je zegt grondgebondenheid, dan zeg je gewoon: zoveel land voor je koeien en dat is duidelijk. Dan zijn de kleinere bedrijven in het voordeel. Nu ben ik in het nadeel terwijl ik toch veel meer, tenminste als je dat zo zegt, dan zegt iedereen: jij doet veel aan duurzaamheid, biodiversiteit en natuur maar hun scoren significant beter. Ze hebben het ook weleens over CO₂ footprint per kilogram melk, dan ken ik wel stoppen. Het is natuurlijk moeilijk om beleid te maken, ook voor de overheid, om daar onderscheid in te maken maar dat is nog wel een dingetje. Als ze vol in gaan zetten op zoveel mogelijk efficiency, CO₂ per kilogram melk, dan hou je alleen nog maar grote bedrijven over. Dat willen ze juist niet.' (ID-08)

'Grondgebondenheid. SP2 Vind ik best wel belangrijk eigenlijk ja. dat is eigenlijk een beetje opkomen voor onze sector ook want tenminste in deze regio de melkveehouderijen heb je alle grond wel een beetje te pakken, maar als je hier naar het oosten of zuiden gaat dan heb je dus kippenbedrijven, varkensbedrijven met misschien 1 hectare, ik denk ja, dat is toch echt intensief, dat past niet zo in het landschap meer [...] maar ja, die hele intensieve sector joh, als je dat hoort met 100.000 legkippen of 5.000 mestvarkens of zo, ik vind het best allemaal grof en dan is een stal met 100 koeien is er eigenlijk niks bij hè.' (ID-21)

'Zodra er schaarste is dan vliegt die prijs omhoog en je ziet heel veel Nederlandse boeren die roepen van wij gaan de wereld voeden. Nou, dat gaat je sowieso niet lukken [...], maar als het je visie is van ik wil de wereld voeden, ja, ben je een stip op de aarde en dan wil je de wereld voeden, maar dat hoor je heel veel, wij gaan de wereld voeden [...] natuurlijk snap ik dat als je nog niet grondgebonden bent dat dat moeilijk is, maar daarom is het gewoon belangrijk dat je een goede melkprijs krijgt. Kijk, nu zijn er heel veel boeren [...] die zijn intensief dus het eerste wat ze doen is de koeien opstallen. Dus de koeien gaan niet naar buiten. Nou, dan krijg je al 2 cent minder voor je melk dus je zit in een hele, je gaat naar een wat hogere kostprijs. Maar dus die boeren die hebben een heel matig inkomen, die zijn heel negatief op alles en iedereen en dat heeft ook met hun inkomen te maken want ze werken dag en nacht en ze kunnen amper de bank betalen en ja, weet je wel, die zijn gefrustreerd in alle regeltjes want de meesten zitten dan bij melkfabriek X, er is ook een planet proof stroom, vind ik trouwens dat is een hele goede stroom, maar die moet je wel voor iedereen toegankelijk krijgen, dat is weer een fout van de fabriek, dat niet iedereen mee mag doen [...] Daarom, ik herhaal het nog maar eens, dan is melkfabriek Y zo'n goede fabriek. Ja, dan zie je gewoon heel veel weerstand bij die boer, die heeft een hele matige melkprijs dan omdat ze ook die weidepremie niet vangen. Ja, die zijn

overall tegen, dan roepen ze ook nog dat ze de wereld willen voeden. Maar ja, als je nou extensiever bent en je krijgt 5 of 10 cent meer voor je melk dan heb je en meer werkplezier en je kan je rekeningen betalen.’ (ID-22)

Veel van de geïnterviewde melkveehouders vonden grondgebondenheid wel belangrijk, maar 100% grondgebondenheid vonden ze nu ook weer niet nodig, zolang de mest maar ‘in de buurt’ werd afgezet. Daarbij leken ze van mening te verschillen over wat nu precies ‘in de buurt’ was.

‘Ja, dat is voor de melkveehouderij heel belangrijk. Een 7 zou ik zeggen ja [...] kijk melkveehouderij moet je gewoon ... Je wil sowieso niet in de hoek komen van intensieve veehouderij met alle voer en aankopen en alle mest afvoeren. Dat is natuurlijk ... Dat is een heel extreem ... Daar is nog een heuvel tussen. Maar in principe vind ik zou je het gewoon zoveel mogelijk je voer op je eigen land moeten kunnen verbouwen en je mest ook op het bedrijf houden als het even kan. Je hebt altijd wel iets voer nodig denk ik om het rantsoen te optimaliseren. Het ideaal zal nooit helemaal haalbaar zijn, maar dat vind ik wel een goede doelstelling ja.’ (ID-30)

‘Grondgebonden vind ik een belangrijk item. Zo weinig mogelijk gesleep van voedsel [...] dat is een beetje, dat zijn wel een beetje mijn speerpunten. Ik probeer zoveel mogelijk voedsel te produceren van je eigen bedrijf waar de koeien daar melk van geven.’ (ID-22)

‘Helemaal grondgebonden, kijk, als je een beetje mest moet afvoeren in de buurt daar heb ik nog niet zoveel moeite mee. En andersom ook, als er eventueel wat gras tekort is en ik haal het bij een andere buurman uit het land, ja, dat vind ik dan niet zo erg als uit Spanje vandaan stro aan laten voeren om een rantsoen kloppend te moeten maken, daar heb ik meer moeite mee.’ (ID-32)

‘Het is, kijk, als iemand zijn bedrijf op orde heb en die kan dat in de regio regelen dan denk ik niet helemaal dat de grondgebondenheid helemaal belangrijk is, het is hoe het inpasbaar is. Ik denk niet dat je je mest van Noord-Holland naar België moet rijden, dat is niet efficiënt, maar als je in de regio met collega’s dat rond kan zetten met name omdat er nogal wat stoppers zijn en er ook akkerbouwers of overige telers zijn die er wel wat mee kunnen, ja, vind ik dat daar ook naar gekeken moet worden.’ (ID-23)

‘100% Grondgebondenheid vind ik niet belangrijk. Een bepaalde binding tussen grond en productie wel. Dus 500 koeien op 50 hectare dat zou ik geen goede ontwikkeling vinden. Maar ja, als je 500 koeien hebt op 200 hectare dan ben je ook niet grondgebonden, maar dan heb je toch een behoorlijke binding.’ (ID-36)

‘Het ligt maar net aan hoe je grondgebondenheid gaat definiëren. De mest die nu van mij weggaat die blijft in Nederland. Dus op het moment dat ik grondgebonden wordt dan zit die akkerbouwer in Drenthe of Groningen zit zonder mest. Daarom zou ik al, ik zit zelf soms ook mee in de knoop, je wil een logisch systeem maken dus ik zou liever een betere verbinding hebben met diegene waar die mest naartoe gaat [...] Zelfs al ga je naar die 20 km grens, dan is er voor mij nog geen akkerbouwer. Dan gaan we bedenken dat het een goed idee is om granen te verbouwen op grond die daarvoor veel meer input nodig heeft. Is dat dan logisch, is dat duurzaam? Anderzijds moet je soms gepusht worden want er kan misschien meer dan je denkt! Als de markt heel lokaal wordt dan kan het interessant gaan worden, want ik weet dat ik opbrengstvermogen ... als ik de koeien weg zou doen en ik ga een akkerbouw beginnen, ik kan niet concurreren met een boer die echt in een akkerbouwgebied zit. Behalve als ik het lokaal tegen een meerprijs kan verkopen, want dan maakt het niet uit dat mijn oogst wat minder is dan mijn collega op vruchtbare klei.’ (ID-05)

De onduidelijkheid over de definitie van grondgebondenheid hing ook samen met een door de geïnterviewde melkveehouders ervaren ontbreken van duidelijke en stabiele wettelijke kaders en juridische belemmeringen.

'Ik denk in het kader van de vervuiler betaalt en zorg voor je eigen mestafzet en het zorgen daardoor dus ook minder bewegingen op de weg en dergelijke, dat je je bedrijf gesloten kan houden, grondgebondenheid. Dus ik heb zoveel koeien en daar plaatst... mijn mest past allemaal op mijn land. Vind ik heel erg belangrijk, [...] alleen daar horen wel spelregels bij. Op dit moment worden de spelregels tussentijds door het ministerie van Landbouw veranderd. Dat betekent dat het steeds moeilijker wordt om grondgebondenheid te blijven. Dat vind ik weleens jammer, dat heb ik net ook al gezegd, als ondernemer of boer wil je vastigheid, wil je een strategie weten, wil je weten waar het beleid naartoe gaat, hoe ik mijn bedrijf moet gaan aansturen en daar hoort als men grondgebondenheid belangrijk vind, wij zijn grondgebondenheid maar ik weet niet of ik het volgend jaar nog ben. Dat maakt me zorgen want ze zijn ook aan het veranderen de hele tijd [...] als de hoeveelheid stikstof, ammoniak die ik op mijn land mag plaatsen 100 is, dan is het volgend jaar opeens nog maar 90. Dat betekent: ik moet vee opruimen om grondgebonden te blijven. Dat is de doelstelling wat we in Nederland willen, er moet vee weg maar wij zijn wat dat betreft al zo milieu laag belastend, ga eens naar de intensieve veehouderij kijken of ga naar boerderijen kijken waar 400 koeien gemolken worden in Nederland. Daar word ik gewoon grijs van. Ik snap dat niet zo goed terwijl wij zo hard bezig zijn om met zo'n kleinschalig bedrijf zoveel mooie dingen te doen en dat is nog weer niet goed. Daarom zou ik weleens een stukje vastigheid willen zien. Grondgebondenheid ontzettend belangrijk maar is dat volgend jaar nog zo? Ik weet het niet.'

(ID-09)

'Eén ding wil ik nog zeggen over de grondgebondenheid, ik werk samen met die akkerbouwer, regeltechnisch is het niet mogelijk om al ons land op één hoop te doen en ik lever alle mest, dan blijft het dus allemaal binnen een straal van 5 kilometer. Maar dat is regeltechnisch niet mogelijk omdat er twee verschillende bedrijven zijn. Maar dat is echt de kringloopgedachte [...] wij willen ook een pilot eigenlijk maar dat krijgen we nog niet zo van de grond met zulk soort samenwerkingen, die akkerbouwer is ons nodig want zonder mest zit er 0 organische stof in die bodem dus groeit er niks meer, kan je een miljoen kilo kunstmest gooien maar er groeit niks, dus we hebben elkaar nodig. Ik moet van alle bonnen en alles af kunnen, alle administratie qua mestwetgeving. Als ik met hem al het land op een bult gooi dan hebben we 250 bunder, dan heb ik 1 koe per bunder, nou, 250 bunder hebben we niet helemaal, wat hebben we, een dikke 200 zeg maar. Dan heb je 200 bunder, 250 koeien. Geen enkel probleem. Dat zijn nou echt regionale kringlopen, maar zulke dingen mogen niet. Het is regeltechnisch en papiertechnisch niet mogelijk zoiets [...] Het is niet duurzaam om die mest in Twente ergens te laten verwerken en dan gaat hij nog weer op de vrachtwagen naar Duitsland.'

(ID-13)

'Straks wordt er gewoon schifting gemaakt: als jij niet grondgebonden bent doe je gewoon niet meer mee. Ik ben bang dat het daar op uitdraait. Financieel-technisch draaien wij zonder die grond beter, maar daarnaast heb je ook een stukje behoud van je bedrijf. Als je wil, voor ons geval dat onze kinderen de kans hebben, als ze willen om hier op deze plek te kunnen blijven boeren, zal je die stap moeten zetten. Dus waar steek je hem tegenaan? Ik denk dat heel veel labels die geplakt worden, moet je allemaal per bedrijf afvinken, wat past bij mij. Je kan niet altijd zeggen: ik ben ergens tegen. Waar ik tegen ben, is dat vanuit den Haag heel veel op ons dak wordt gegooid, zoek het maar uit. Als je een bedrijf hebt wat intensief is, is helemaal niet erg want die mest kan prima op akkerbouwgrond van een collega, want die heeft die mest nodig voor zijn duurzame akkerbouwbedrijf. Dus daar is wat ik een verkeerde discussie vind. We hebben het alleen maar over de fraude van mest, wat misschien best zal gebeuren als je de krant leest, maar als je kijkt naar het verduurzamen van onze sector, samen met de plantenteelt, de akkerbouwers, hebben we elkaar gewoon keihard nodig.'

(ID-12)

Ook vonden sommige geïnterviewde melkveehouders dat er een beloning tegenover grondgebondenheid moest staan vanwege de hoge grondprijzen. Mede daardoor, en omdat boeren niet met huizenbouw of industrie kunnen concurreren als het om grond gaat, zou grondgebondenheid in ieder geval niet verplicht moeten worden.

'Dat vind ik op zich wel belangrijk, alleen een bedrijf die grondgebonden is die moet daar ook voor beloond worden dus dan moet je ook zeggen van nou, je bent grondgebonden dan hoef je niet meer al die mestboekhouding en hele mikmak in te vullen bijvoorbeeld. Dus je moet er wel voor beloond worden vind ik want het kost je natuurlijk klauwen met geld hè als je allemaal grond koopt. Je kan beter mest afvoeren dan grond kopen. Dan kan je ook nog wel voer aanvoeren en mest afvoeren, dat is goedkoper dan grond kopen momenteel.' (ID-20)

'Ik vind grondgebondenheid heel belangrijk maar we kunnen het makkelijk zeggen omdat wij grondgebonden zijn. Ik denk dat het heel veel problemen uit de wereld haalt als je grondgebonden bent. Maar de maatschappij, de politiek heeft er ook voor gezorgd dat heel veel agrarische bedrijven niet meer grondgebonden zijn zeg maar, want die kant zijn ze een beetje uitgestuurd. Als ze natuurlijk wel vrije keuze. Dus dat mag van mij wel weer twee generaties duren zeg maar wil je dat dan veranderen. Dat moet ook tijd hebben. Want je kunt niet zeggen [...] Wat in Nederland altijd is gestimuleerd na de tweede wereldoorlog, nooit meer zonder voedsel. Dat je dat een aantal jaren in één generatie teniet kunt doen. Dat ook als je dat wilt prima, maar dat heeft tijd nodig en daar moet dan een financiële vergoeding voor staan en de mogelijkheden.' (ID-45)

'Zijn we grondgebonden? Nee, volgens mij is het nog niet helemaal. Is het een probleem? Aan de andere kant, is het een probleem als je het niet bent? Het ligt een beetje waar je met je mest heengaat en dat soort dingen. Maar als je dat gaat verplichten ja, iedereen weet wat grond kost. Dus dat is allemaal wel een heel leuk idee en plan, maar dan wordt het wel heel lastig. Je kan er allemaal wel richtlijnen, je kan het wel iets stimuleren, je kan het wel iets mee gaan, maar dat is ook weer een beetje het vertrouwen. Ik vind het voor mijzelf als bedrijf zijnde dat wel belangrijk, maar om nu een bepaalde norm van de overheid na te streven, dan koop ik nog vijf stukken grond en dan is dat geregeld. Schouten bedenkt morgen weer dat het nog iets erger moet. Het vertrouwen daarin is eigenlijk nul.' (ID-02)

'Vind ik niet belangrijk [...] Ja, het is handig dat je het hebt, maar voor een boer is het echt niet meer te doen om in zo'n klein Nederland om die grond van iemand die een zonnepark wil bouwen of iemand die huizen wil bouwen, een stad wil uitbreiden, ja is geen doen. Dus ik vind het ... Als je dat gaat verplichten dan jaag je de boeren weg uit Nederland. Dus ik vind het totaal niet belangrijk dat dat ... Het is gewoon geen doen voor een boer. We hebben gewoon zo ... Wij kunnen niet tegen de industrie en tegen de huizenbouw. Daar kunnen we niet tegenop.' (ID-38)

Tenslotte waren er een aantal geïnterviewde ondernemers die aangaven dat ze grondgebondenheid niet belangrijk vonden. Eén van hen legde uit dat niet grond gebonden zijn ook flexibiliteit geeft, ook in droge jaren als het land niet voldoende gewas opbrengt om de koeien te voeren.

'Wij zijn niet grondgebonden. Het is een vrij intensief bedrijf. Wij kopen altijd gewoon in de buurt mais aan via mais mest contracten [...] En hier hebben we heel veel last van droogste gehad de afgelopen 3 jaar. Dus toen moesten we ook wel voer aankopen [...] En toen waren we heel blij dat we niet grondgebonden waren. Dat kan ik er meteen wel bij vertellen. Als hier dan niks groeit dan heb je en de hypotheek op de grond die je moet betalen of de pacht en je moet voor aankopen [...] Dus dan kopen wij liever wat los voer aan. En dan kun je ook nog een beetje meesturen van hey dat hebben we nu net nodig of dat is het weer op dit moment. Dan kun je iets meer, ben je iets flexibeler met wat je voert. Zelf vind ik het een voordeel om niet grondgebonden te zijn. Ook door die droogte die we dus hebben gehad. We hebben lang niet genoeg van ons gras kunnen afhalen de afgelopen 3 jaar. Nou merk je wel hoe afhankelijk je bent van het klimaat.' (ID-38)

'Ik geloof daar niet in. Als je veel van je grond haalt, moet je de ruimte krijgen om ook veel weer te kunnen toevoegen, dat je het in balans krijgt. Wat we nu de afgelopen jaren of decennia al hebben gedaan dat we de mestnorm steeds meer aangetrokken hebben. De grond wordt erg

schraal, er groeit minder terwijl we eigenlijk veel meer gras, mais en andere producten kunnen delen als we de bemesting beter in evenwicht zouden kunnen krijgen.’ (ID-10)

B4.6.2 65% eiwit van eigen land lukt niet altijd

De geïnterviewde melkveehouders scoorden gemiddeld een 5,3 op het thema eiwit van eigen land (dus iets hoger dan enigszins belangrijk). Tijdens de interviews kwam het onderwerp 60 x aan de orde. Een aantal geïnterviewde melkveehouders was wel positief over eiwit van eigen land halen omdat het aankopen van eiwit duur is en omdat er dan minder eiwit van buitenaf hoeft te worden aangevoerd. Een melkveehouder vertelt dat hij daar in de loop van de tijd anders over is gaan denken (zie quote van melkveehouder ID-06). Melkveehouders vinden het ook wel een puzzel om voldoende eiwit van eigen land te halen

‘Voor ons eigen bedrijf, ja denk ik dat we op als wij op een gangbare manier werken met proberen heel veel eiwitten van eigen land te halen, dus dat we zelf zoveel mogelijk van onze eiwitten verbouwen. Wij produceren vlog [gmo-vrije melk, red.] [...]. Dus dat betekent als wij eiwitten moeten aankopen dat dat heel duur is. Dus dat dwingt je ook economisch al om veel te doen met gras. Nou, dat is ook van de redenen dat wij bijvoorbeeld enthousiast zijn van zomerstalvoeding. Dan kun je het eiwit dat rij je zo van het land voor je koeien en dat gaat zonder kuilverlies de koe in zeg maar. Dus dat is iets wat ... Ja, dus ik denk op die manier gangbaar boeren met weidegang zie ik op zich wel toekomst in, ja.’ (ID-04)

‘Ja, ik denk dat dat ook wel heel belangrijk wordt, een 7. Die hele soja import dat is ook een negatief punt wat op de melkveehouderij ligt of op de hele veehouderij, het soja halen vanuit het buitenland zeg maar en als je dat met je eigen eiwit kunt en ja, en dan moeten we denk ik misschien iets minder zwaar tillen aan de hoogte van de melkproductie van de koeien. Ik melk ook weleens met een ureum van 16, 17 en dan blijkt gewoon dat de melkproductie gewoon op peil kan blijven zeg maar en ja, dan laat je die, ja nu is krachtvoer duur dus dan, er is dan ook wel een andere stimulans om geen eiwit te voeren als het milieu.’ (ID-34)

‘Ja, dat vind ik niet heel belangrijk maar het wordt wel belangrijker zeg maar [...] Dan kom je toch weer op een efficiëntie uit, want zolang jij niet ... Als jij meer uit eigen land kunt halen en je eigen ... Dan hoeft je minder van buitenaf aan te voeren natuurlijk [...] Het is vaak efficiënter om het toch nog zelf te willen hebben zeg maar of zelf te kunnen doen zeg maar. En ik kom ... En die discussie daar kom ik me eigen ook tegen, want ik heb altijd een mening gehad ik koop liever een ton soja in plaats van een ton kunstmest, want als ik een ton soja koop weet ik zeker dat ik de koeien kan voeren en de kunstmest moet ik maar afwachten of die effectief genoeg is. En daar moet ik me eigen wel een keer zeggen dat klopt toch ook niet wat ik toen gezegd heb. Het is het hele spelletje wat aan mekaar hangt zeg maar. Er hangt veel meer aan als puur dat getalletje zeg maar.’ (ID-06)

‘Zoveel mogelijk. Ben ik ook al jaren mee zoekende. Kijk, eiwit van eigen land, ja gras is eiwit van eigen land. Maar ik vind een beetje verschil in menu vind ik wel leuk, dus ik heb al een jaar of 4/5 geleden ben ik toen al met triticale proberen. Dat lukte niet omdat we teveel vogels hebben. We hebben luzerne heb ik geprobeerd op een paar percelen. Toen zat de onkruiddruk veel en veel te hoog. Dus dat viel ook al niet mee. Nou heb ik grasklaver op percelen met afstand. Dat moeten ... Ja, daar moet ik nog inkomen. Laat ik het zo zeggen. Dus ja, eiwit van eigen land [...]Ja. We zijn er duidelijk mee bezig, maar het is moeilijk. Het is moeilijk, want ook daar zitten we mee te kijken. Klaver als je te laat maait ... In het voorjaar ben ik te laat aan het maaien geweest omdat het hier te nat was. Ja, dan krijg die klaver ook weer best kans om te overwoekeren. Ja, dan moet er ook weer wat gras bijhouden, want anders dan valt het ook weer niet mee he. Maar dat is nog een speelveld waar ik nog iets moet leren. Daar zijn we druk mee bezig. Laat ik het zo zeggen...’ (ID-41)

‘Wij hebben voldoende eiwit van eigen land, maar vind ik wel heel belangrijk. Ik vind dat wij zo min mogelijk extern koeieneten moeten gaan aanvoeren. Eiwit van eigen land, ik voldoe eraan, ik kan volgens de normering zoals die nu geldt, eigen eiwit van het land halen voldoende, dus

vind ik belangrijk dat dat gebeurd [...] SP2 Heeft u dan 65% eiwit van eigen land? SP3 Ja en dat is wel groeiende. Wij proberen wat klaver erbij te krijgen. Ik geloof daar wel in.' (ID-09)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders gaf aan dat eiwit van eigen land tegenstrijdig kan zijn met andere duurzaamheidsthema's. Zo is eiwit van eigen land moeilijk te combineren met extensivering want om 65% eiwit van eigen land te halen, moet je meer kunstmest gebruiken. Bovendien kost het produceren van kunstmest veel energie. Ook kan het ten koste van de biodiversiteit of van weidevogels gaan als je teveel eiwit van eigen land probeert te halen.

'Die heeft dezelfde valkuil als grondgebondenheid, dat dat ... dat mag ook een regio zijn van 160 km., dat is van hier naar Amsterdam, dat noemen we allemaal nog Nederland. Ik kan ook 160 km Duitsland in en dan denk ik dat ik best veel eiwit van eigen land kan winnen. Wat we volgens mij willen is die CO₂, het niet bijdragen aan ontbossing in Brazilië of dat we soja in een boot stoppen, telen, in een boot stoppen hier naartoe vervoeren en dan koeien mee gaan voeren! Van eigen land is belangrijk, ik zou ook een 5 of een 6 geven maar wel met de kanttekening. Ik ben nu ook bezig met eiwit van eigen land, waarom? Omdat eiwit aankopen is het duurste wat ik aan moet kopen. Als we kijken naar de grond is denk is gewasvariatie en ook voor biodiversiteit is daar een belangrijk en interessant voor. Het beste eiwitgewas wat ik kan telen is gras. Ik kan heel gauw meer gras telen en dan ga ik de mais en granen ergens anders vandaan halen [...] Alleen de valkuil ook daar is, als je die heel strikt gaat nemen ook met die grenzen, is ... Ik kan me voorstellen dat voor biodiversiteit en voor landschap het interessanter is als ik juist meer verschillende gewassen kan telen [...] Volgens mij willen we dat landschap is, dat er voldoende gras wordt geteeld. We willen ook dat die bodemgezondheid goed blijft, dus organische stof of de bodembioïologie en we willen niet meer dat er schepen vol met soja uit Zuid Amerika komen. Volgens mij is dat wat we willen en daar maken we dan een resultante eiwit van eigen land van.' (ID-05)

'Eiwit van eigen grasland is ook wel weer iets waar ook, ik heb dan net in het begin gaf ik ook al aan dat bijvoorbeeld voor 10 ton kas [Kalkammonsalpeter = stikstofkunstmest, red.] is 3.000 kuub aardgas nodig om dat te maken en als je dan graag eiwit van eigen grasland wil dan is het ook weer verleidelijk om kas te strooien dus daar vind ik dan moet ook naar die alternatieven van die meststoffen van dierlijke meststoffen daar moet ook naar gekeken worden, maar dat mag dan ook weer niet weet je wel. Je mag wel onbepaald kas, of onbepaald, je mag wel heel veel kas strooien, maar dan mag je niet via dierlijke, dus weet je, dat is allemaal zo tegenstrijdig. en als je eiwit van eigen grasland wil halen dan en ik probeer het een beetje te zoeken in de klavers, maar dat is best wel moeilijk. Want het ene moment dan heb je heel veel klaver en even later is het weer verdwenen snap je. Dus het is niet zomaar 1 op 1.' (ID-22)

'Als je dan ja, naar je eiwitproductie van je eigen land kijkt, dat kan ik wel nastreven, alleen als het van de andere kant ten koste gaat van biodiversiteit daar ben ik van overtuigd dat je daar de biodiversiteit niet verder mee helpt als je nog meer stuurt op eiwitproductie.' (ID-42)

'Eiwit van eigen land? SP2 Ja, die vind ik wel een klein beetje lastig. Het schommelt wel een beetje, ik had vorig jaar zat ik heel netjes, ik geloof dat ik vorig jaar op 81% zat of zo. Kijk, dat schuurt er natuurlijk een beetje tegen als ik veel meer weidevogelbeheer ga doen krijg ik minder eiwit van eigen land. Dus dat is wel iets dat ik zeg van ja, moeten we dan tevreden zijn met wat minder melkopbrengst? Dat ik gewoon zeg van joh, dat we het op die manier gaan doen. Ja, die vind ik wel ingewikkeld. Aan de ene kant is het belangrijk, want ja, ik zou het liefste de kringloop helemaal rond hebben om het zo maar te zeggen want daar praten we eigenlijk uiteindelijk dan wel over, maar ja, zolang ik tegen zo'n kostprijs moet gaan melken zal ik wel het een en ander aan melk moeten hebben om een fatsoenlijke boterham te hebben [...] Ik vind het belangrijk, maar wel met de dingen die ik erbij heb genoemd, wat het wel ingewikkeld maakt [...] er zitten ook wel flink wat maren aan [...] Als ik linksom ga dan wordt het lastig, maar rechtsom ook. En dan kom je eigenlijk een beetje erop dat de tegenstrijdigheid in de wetgeving om het zo maar te zeggen, want dat is ook nog een beetje een dingetje dat ik zeg van ja, weet je, aan de ene kant vind ik het heel belangrijk om zoveel mogelijk eiwit van

eigen land te halen, maar ja, als ik dan mijn weidevogels, dan moet ik eigenlijk gewoon stoppen met weidevogels want dan kan ik er veel meer van afhaken om het zo maar te zeggen. Maar dat vind ik ook belangrijk, dus ja, poeh. Ik vind hem ingewikkeld ...' (ID-11)

'Het proberen wat eerder te maaien, wat korter te maaien heeft ook een ander effect. Daarmee kan je de eiwitpercentage in rantsoen verhogen, dus ik kan bewijzen dat ik zelf meer eiwit van mijn land haal. Voor jullie beeldvorming: hoe korter gras ik maai hoe meer eiwit erin zit. Dat is niet goed voor de weidevogelstand [...] Ik snap de redenering van 'probeer eiwit van je eigen terrein af te halen' maar het is niet goed voor de natuur in de polder.' (ID-09)

'Ik had altijd ietwat grover gras, ik maai wat later voor die vogels, dus ik heb nu krachtvoercomputers, dus nu kan ik heel goed dat gras verwerken of een heel stuk beter naar tevredenheid. Die krachtvoercomputers, daar kan ik een brok invoeren waar soja in zit, dat is niet zo duurzaam maar dat werkt heel goed ten opzichte van dat grovere gras. Dan kan ik dat heel efficiënt melk van maken. Dat is iets minder duurzaam maar daar heb ik nog geen oplossing voor. Er is wel een oplossing voor, want ze willen ook dat je zoveel eiwit van eigen land hebt, dat is een bepaald streven ook van de melkfabriek, 65% eiwit van eigen land, daar kom ik niet aan. Maar als ik er aan wil komen dan moet ik eerder gaan maaien. Dan hebben die vogels geen kans meer. Het is of het een of het ander. Het is heel moeilijk als je het allebei doet. Aan de ene kant ben ik duurzaam maar die soja is iets minder maar het werkt wel.' (ID-08)

Een aantal geïnterviewde melkveehouders geeft ook aan dat 65% eiwit van eigen land niet altijd haalbaar is. Dat is bijvoorbeeld afhankelijk van het weer.

'Dit is ook weer zo'n voorbeeld. Dit is gewoon in de praktijk niet haalbaar. Ja, ene jaar wel en het andere jaar niet. En dan pakken ze over 3 jaar het gemiddelde. We hebben drie hele droge zomers gehad en je zal zien dat je nou drie hele natte zomers en dan heb je een hele andere samenstelling van het ruwvoer. En dat is wel de basis he. Dan kan je precies zeggen dat ga ik inkopen dan kom ik eind van het jaar precies uit, maar ik heb nou wel een kuil liggen waar wel heel veel structuur inzit maar heel weinig eiwit [...] Maar ik kom er niet aan hoor 65%. Dat is hoog hoor.' (ID-3)

'Ja, dat is een beetje hetzelfde verhaal. Ik vind het op zich wel een mooi getal en ik vind het mooi om aan te werken. Het levert natuurlijk ook meteen geld op. Dus het pakt van twee kanten, maar als ik zie waar Nederland zit gemiddeld. Ja, het is wel ergens een getal neergezet en nu moeten we in één keer allemaal aankomen. Eigenlijk komt het er kort gezegd op neer, hoe meer grond je hebt, hoe makkelijker je er aan komt. Dat is allemaal wel mooi gezegd, maar aan grond komen is voor ons echt een probleem. Tenminste ja, dat kost gewoon geld of weet ik het. Je zit natuurlijk wel in een bepaalde hoek. Je kan ook niet meer zeggen ik doe morgen twintig koeien weg, want daar staat ook een financiering voor. Dus ik vind het op zich wel een nobel streven om die kant op te gaan, maar het gevaar met dat soort dingen is dat iemand anders zegt, maar nu gaat het in één keer zo worden en iedereen eronder die krijgt niets meer of zo. Die heeft geen toeslag meer. Dat is wel mijn grootste angst in dat getal [...] Als je dan ziet vorig jaar met die droogte wat voor impact dat nog heeft. Het zijn natuurlijk ook wel, wij zitten ook wel gewoon met natuur te werken.' (ID-02)

'Ik vind dat zulke grote onzin [...] Want dat willen ze daarmee beogen, met eiwit van eigen land. Dat je zoveel mogelijk eiwit van eigen land haalt, zodat je zo weinig mogelijk hoeft aan te kopen. Maar wij denken zeg maar dat je rantsoen zeg maar, dat je daarin een veel beter resultaat kunt halen door hoe jij je rantsoen optuigt. Want als je zeg maar veel eiwit van eigen land wilt hebben, dan gaan heel veel mensen gaan heel veel gras telen, omdat daar over het algemeen iets meer eiwit inzit. Maar als jij heel veel grasland hebt dan is je eiwitbenutting in de koe veel minder. Als je daar een beetje mais bijvoert zeg maar, wordt het eiwit veel beter benut. Dus ja, we vinden het wel belangrijk, maar die regel daarvoor, ja dat is nonsens [...] dat is ook weer weersafhankelijk zijn [...] Ja, afgelopen 3 jaar zeg maar hier in Twente. We hadden het grasland 3 jaar achtereen er bruin bijstaan. Dus dan kun je wel zeggen zoveel eiwit van

eigen land, maar dat gaat dan dus niet werken. Dus allemaal ... Ja, dat is het probleem met wet- en regelgeving en rekenregels, je hebt te maken met het vak biologie en natuur. En met seizoenen.' (ID-45)

'Eiwit van eigen land? SP2 Ja, tenminste wij omdat we genoeg land hebben om ons eigen voer te telen dat is eigenlijk ook de insteek. We willen ons eigen voer winnen en dan is het wel belangrijk dat je goed eiwit van eigen land haalt omdat je anders niet echt veel liters melkt en dan moet je eigenlijk bij gaan voeren terwijl je zelf voer genoeg hebt en dat willen we niet. Dus bij ons is het dan zo wat er op de kuilplaten ligt dat moet op, dus de kwaliteit is echt belangrijk. Ja, daarvoor zitten we nou ook in dat regeneratieve landbouw die groep, daar krijg je dan wel tips hoe je zeg maar ander eiwit kan telen, dus door je mest en je kunstmestgift te veranderen of andere meststoffen te gebruiken waardoor je beter ruw eiwit krijgt, waardoor je met je eiwit van eigen land gewoon goed kan produceren zeg maar. Alleen is dat in de praktijk best nog wel lastig hebben we gemerkt omdat je ook heel erg afhankelijk bent van het weer, is het koud, is het warm, is het nat, dan heb je alles in theorie voor elkaar, maar ja, dan komt er een heel koud voorjaar bijvoorbeeld en daarna wordt het droog en ja, dan heb je alles in theorie zo bedacht, maar meestal komt het nooit uit. Dus in theorie zou het moeten kunnen, maar wij hebben gewoon de strategie van ons eigen voer telen en dat eten de koeien op. En alleen in hoge nood zoals een keer een extreem droge zomer, als je ziet dat de gehalten helemaal onderuit gaan dus dat het voor de gezondheid van de koe bedreigend is dan voeren we, kopen we bijproducten aan puur om de koe gezond te houden, maar niet om melk op te drijven, dat doen wij nooit want dat kan toch niet uit.' (ID-15)

'Ja, dat is natuurlijk een foutje geweest van het LTO om daarin mee te gaan [65% eiwit van eigen land, red.]. Zo'n voorjaar als dit jaar dat je je gras niet weg kunt krijgen. Ik heb mijn bult voer liggen met geen eiwit erin. En ik kan daar niks aan doen. Ja, dan had ik dus wel met hemelvaart moeten maaien in de regen en dan had je misschien wel meer eiwit gehad. Maar dan had ik die koeien die zeiknatte voer moeten gaan voeren wat eigenlijk hartstikke ongezond is voor ze, want dat is veel te weinig droge stof. Dus het is kiezen, je bent met een natuurproduct bezig. Ja, ik vind dat ... Voor mij is dat geen goed instrument want je zit zo aan weerafhankelijk en alles. Doe dan niet zo moeilijk.' (ID-03)

Andere geïnterviewde melkveehouders zijn minder positief over eiwit van eigen land omdat ze ongerust zijn dat de koeien onvoldoende eiwit van de juiste kwaliteit krijgen, of omdat ze niet willen dat het verplicht wordt, of omdat het economisch niet interessant is. Een geïnterviewde melkveehouder noemt ook het mestbeleid. Volgens hem zou je meer eiwit van eigen land kunnen halen als je meer zou mogen bemesten.

'Koeien zijn een beetje topsporters dus die hebben een bepaalde vorm van eiwit nodig. Dat is niet altijd de eiwit die je teelt. Dus nou, een heel mooi voorbeeld is als je koeien bijvoorbeeld in de zomer naar buiten jaagt en de weersomstandigheden zijn zo dat je een ureum van 30 hebt in de tank. Ja, dan is het leuk dat je eiwit van eigen land hebt, maar het is niet efficiënt. Dus het is mooi dat je een groot gedeelte van het eiwit zelf kunt verbouwen, maar je zult daarnaast voor de efficiëntie en ook vanwege milieuredenen denk ik dat je kunt sturen op onbestendig en bestendig eiwitverhaal. Dus je zult altijd een stukje, en als het dan via coproducten is zoals een bier-, borstel- of talengist of nou ja, soja liever niet natuurlijk, maar of lupine hoorde ik al of raap, ja, dat is dan eventjes daar, maar om volledig alles uit eigen eiwit te halen dan denk ik dat er een stukje inefficiëntie komt.' (ID-29)

'Het eiwit van eigen land, ik ben bang dat mijn energievoorziening van de koeien zeg maar er minder van wordt want nu als ik alle gras zeg maar, als ik alles onder gras zet, al mijn hectares onder gras en dan geen mais teel dan moet ik heel veel zetmeel naar mijn bedrijf toehalen, aankopen, terwijl het heel moeilijk is om gras te verwaarden. Niet alle eiwitten in het gras kun je heel makkelijk omzetten [...] Dus dat is wel een dingetje waarvan ik zeg dat kan weleens een bottleneck worden voor ons.' (ID-16)

'Het is natuurlijk een wisselwerking van een groter systeem waarin je plaatsvindt of waarin je jezelf rondspeelt. Ik denk dat het goed is om een deel van je eiwitbronnen lokaal dichtbij je te houden. Ik denk dat het ook niet heel verkeerd is om af en toe wat verder weg wat op te halen. Maar dat is mits het elders weer duurzaam geproduceerd wordt. Maar om het bewust gestuurd alles heel dichtbij je te houden binnen een straal van zoveel kilometer dat lijkt me geen wenselijke ontwikkeling. Het is een goede ontwikkeling, maar het moet niet bindend worden.'

(ID-30)

'Op dit moment loopt dat helemaal spaak. Gisteren bijvoorbeeld, een voorbeeldje, heel mooi voorbeeldje, eiwit van eigen land. Ik krijg gister, ik laat ook gras drogen voor grasbrok, daar zit, nou, dan maak je van onbestendig eiwit in de herfst maak je bestendig eiwit voor de koe, krijg ik gisteren een mailtje ja, de energieprijzen lopen op, de droogtarieven worden met 30% verhoogd. Dus ik heb direct gebeld, ik zeg en waar moeten wij dat geld vandaan halen? Ik zeg we leven al op het randje zeg maar zeg ik en jullie verhogen de tarieven zo 30% en dan moeten wij dat maar weer, ik zeg jullie concurreren jezelf volledig uit de markt want ik ga nu niet meer drogen van de herfst want ik kan mijn raapschroteiwit heb ik goedkoper in de bulk als dat ik het bij jullie laat drogen en dan zit er gegarandeerd nog meer eiwit in [...] het is economisch niet, het is voor mij economisch interessanter om raapschroot uit de Oekraïne of Duitsland of weet ik veel waar weg te kopen, heb ik gegarandeerd meer eiwit als dat ik het zelf laat drogen. Omgekeerde wereld weer.'

(ID-13)

'Vind ik flauwekul. Wat eiwit van eigen land, als ik de koeien geen ... Als je het zo kan maken dat er een boer in Groningen heel veel eiwit kan leveren en wij kunnen heel veel melk naar Groningen brengen, is het niet meer eigen land, maar is het wel een samenwerking van twee ondernemers die het beste resultaat kunnen halen. Dus mijn eigen land is hoe kan ik het ondernemen? Dus eiwit van eigen land is niet mijn eigen land, is mijn collega boer die daar goed in is [...] Eigen land, wat ik interpreteer als eigen land, waar ik financieel verantwoordelijk voor ben. Dus waar ik een hypotheek voor heb of waar ik pacht voor betaal. Maar ik vind eigen land ook het land van de buurman als wij daar een kringloopgedachte achter kunnen hebben.'

(ID-47)

'Als wij meer mogen bemesten kunnen we meer eiwit van het land halen, hoeft er minder bos gekapt want er hoeft minder soja uit Brazilië te komen. Dat staat allemaal met elkaar in verband, maar het verband wordt niet gelegd tussen eiwit van eigen land als dat meer, nou, als je er meer afhaalt, je haalt er meer eiwit af dat er dan minder aangevoerd moet worden die link wordt niet, die link ontbreekt in dit verhaal over eiwit van eigen land. Er is geen link met ja, je wordt niet echt beloond daarvoor [...] Er wordt wel wat beloond hier en daar maar je krijgt er ook een punt voorbij mijn melkfabriek, maar of ik het punt nou wel heb of niet, ja, het scheelt ik heb, het scheelt 0,05 cent per 100 kilo. Op 2 miljoen liter scheelt het 1.000 euro, terwijl als je het anders zou belonen met meer bemesting en de milieubelasting, de financiële prikkel is leuk, maar het milieuvoordeel van niet uit Brazilië halen en het hier zelf aanwenden de mest, dus ook niet hoeven te transporteren is win-win en dat is praktijk en theorie.'

(ID-13)

B4.6.3 Veiligheid op het erf heel belangrijk, maar ...

Het thema veiligheid op het erf kwam 22x ter sprake tijdens de gesprekken. De geïnterviewde melkveehouders scoorden er gemiddeld een 6,5 op. Het bedrijf moet vooral veilig zijn voor kinderen en bezoekers vonden de geïnterviewde melkveehouders:

'Wij zijn daar heel strak in, we hebben altijd heel veel spelende kinderen en mensen die de gevaren op een boerderij minder goed kunnen inschatten. Dat is voor ons heel belangrijk, omdat wij heel veel externe mensen hier hebben lopen. Mensen die geen verstand hebben ...'

(ID-09)

Ze gaven ook wel aan dat het niet zo eenvoudig is om het bedrijf helemaal veilig te krijgen, en dat ze daar eigenlijk meer tijd aan zouden moeten besteden:

'Ik vind het heel belangrijk alleen binnen een heel klein bedrijf heb je best nog weleens dingen dat bijna onmogelijk is om dat helemaal waterdicht te krijgen ... Bij mij vinden de kinderen het heel leuk om de koeien te voeren en de kalfjes te doen, maar eigenlijk is dat weer heel gevaarlijk. Het is een hekel punt, als ik ze er weghou is het ook niet goed, maar het is tussen kalfjes en pinken, ze lopen er gewoon tussenin, maar het is best nog weleens een gevaarlijk dingetje. Ze mogen tussen de grote koeien niet komen, maar ook die kleine beestjes kunnen best wel venijnig eens een keer een dolle bui een schop geven of iets anders doen.' (ID-07)

'Natuurlijk. Hoe veiliger hoe beter. Maar er zijn wel punten te scoren ... Verbeterpunten zijn er nog wel ja. Ik kan wel zeggen dat ik het heel belangrijk vind, maar daar zouden we nog wel iets meer werk van moeten maken.' (ID-48)

Toch waren er ook melkveehouders die veiligheid op het erf minder belangrijk vonden:

'Dat is natuurlijk belangrijk, maar ja, je moet altijd opletten en als het al heel veilig is en je loopt ergens tegenaan dan kun je ook een ongeluk krijgen dus ja, daar moeten we niet te benauwd over doen.' (ID-33)

Bijlage 5.1 Geïnterviewde melkveehouders over kansen van verduurzaming

Uitleg van de afkortingen:

SP1 is de interviewer

SP2 is de melkveehouder die geïnterviewd wordt. Bij een aantal interviews waren meerdere respondenten aanwezig – bijvoorbeeld de melkveehouder, diens partner en/of diens zoon of dochter. Deze respondenten worden dan aangeduid met SP3, SP4 etc.

ID-.. geeft aan welke respondent geïnterviewd is.

Over de melkfabriek:

Enkele geïnterviewde melkveehouders noemden hun melkfabriek bij name in de antwoorden die ze gaven. In deze citaten hebben we de naam van de melkfabriek veranderd in 'de melkfabriek', of als er meerdere melkfabrieken in één citaat genoemd werden: melkfabriek X, Y, Z of W.

B5.1.1 Comparatief voordeel

Melk is 'rijk' product. De vruchtbare kleigrond in Nederland maakt het mogelijk laagwaardig gras om te zetten in hoogwaardig eiwit als bestanddeel van melk en kaas. Dat geeft Nederland een comparatief voordeel ten opzichte van andere landen.

'Ik zag wel een hele hoop donkere wolken aankomen over de landbouw waar ik mij wel zorgen om maakte en ja, dat is het afgelopen jaar wel een beetje uitgekomen hoe ik erover dacht. Maar ik zie wel kansen en ook nog wel oplossingen, denk ik. Er wordt links en rechts hard gewerkt aan oplossingen en ik denk: melk is een veelzijdig product wat eigenlijk onderschat is en er is geen product in de wereld dat zo veelzijdig is aan inhoudsstoffen als melk. Ik denk dat het wel weer een keertje opnieuw uitgevonden wordt, ja.' (ID-34)

'Volgens mij zal het op lange termijn met alle discussies over voedsel en over dieren [blijken, red]: wij leven hier in Nederland in een super vruchtbare delta ... In de wereld komt steeds maar naar voren dat er eigenlijk steeds minder goede grond is waar gewassen willen groeien [...] Hier is super vruchtbare kleigrond waar heel goed gras groeit. En volgens mij is onze uitdaging om van... een laagwaardig iets als gras kwalitatief hoogwaardig eiwit in melk van te maken - en vaak dan in ons geval kaas. Volgens mij moet daar op lange termijn echt wel iets mee te verdienen zijn als dat op een goede manier gebeurt. Dat zie ik eigenlijk een beetje als onze kans.' (ID-04)

'Voldoe je aan de vraag die uit de maatschappij komt voor het product *an sich*, maar ook voor de omgeving [...]. Als daar een verdienmodel aanhangt, is dat goed voor de ontwikkeling en dan krijg je een soort van sneeuwbal effect ... Ik denk dat het voor het welbevinden - niet alleen voor jezelf als ondernemer, maar ook voor je omgeving - positief is. Dus ik denk "nieuwe melkstromen" inderdaad, dat dat verduurzaming is.' (ID-45)

B5.1.2 Licence to produce

Verduurzaming geeft ook een vernieuwde 'licence to produce'.

'Kansen in de zin van: ik zie het ook wel als een soort 'licence to produce'. Dus volgens mij moet je die zet maken als je in de toekomst nog je bedrijf wilt kunnen runnen. Nou, we zijn zelf ook wel bezig met "natuurinclusief". En wat je daar heel erg merkt is dat daar echt wel kansen

zitten... Maar uiteindelijk het zal linksom of rechtsom betaald moeten worden. En op dit moment zitten de kansen nog vooral in bijvoorbeeld lokale verkoop en daarmee een beetje onderscheidend zijn ten opzichte van wat anderen doen. Maar als iedereen dat gaat doen, dan is dat onderscheid ook weg. Dus initiatieven binnen de melkfabriek - als *planet proof* bijvoorbeeld - dat zijn toch wel duurzaamheidsinitiatieven waar je direct laat zien dat het geld oplevert [...] Dus er zijn wel kansen maar er moet nog wel echt wat in gebeuren om er voor iedereen een kans te laten zijn. En uiteindelijk speelt geld daar toch echt wel een grote rol in.' (ID-39)

'Nou, goed, voor een boer die daar niet veel voor hoeft te doen, die al een heel eind in die richting gaat, is dat best wel een kans en een uitdaging. En dan je moet toch wel richting duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Dus ik zie dat voor ons bedrijf wel als een uitdaging en niet als een bedreiging. Ook al omdat ik zelf in mijn hoofd wel een beetje in die richting denk.' [natuurinclusieve landbouw, red.] (ID-34)

'Ik denk gewoon dat de hele verduurzaming een kans voor de sector is: dat we dat met z'n allen gaan doen en dat we - misschien ook daardoor - uit de markt ook iets makkelijker een snee brood kunnen verdienen. Dat is denk ik een heel groot punt maar dat hangt heel erg af van: wat wil onze consument, onze burger, van ons in de toekomst. Het is een kans maar ook een bedreiging. Als onze producten duurder worden, gaan we dan niet zeggen: we gaan buiten de Nederlandse grenzen goedkopere melk, goedkoper vlees, goedkopere eieren halen. Het is een kans, maar het is gelijk ook weer een bedreiging, want het product wordt duurder.' (ID-07)

'We kunnen niet met onze rug naar de maatschappij staan. Als we het goed doen en we kunnen dat goed uitleggen, dan heb je kans dat de acceptatie bij de consument en de burger [...] dat die er is.' (ID-14)

'Het positieve van als je de verduurzaming op het melkveehouderijbedrijf goed door kunt zetten, en je kunt je uitstoot verminderen en je kunt circulair werken, dan verandert ook de negatieve kijk op zuivel en vlees. Ik bedoel, vrienden van ons zijn gestopt met melkvee en die zijn scharrelvarkens gaan houden; die verkopen scharrelvarkensvlees uit huis en die varkens lopen thuis in de wei en die wroeten alles onder. Die krijgen allerlei mensen uit de stad, ook vegetariërs, die zeggen: nou, als jullie zo'n stukje vlees [verkopen, red], dan wil ik wel weer vlees eten.' (ID-34)

B5.1.3 Nieuwe inkomsten

Duurzame energie opwekken

'Ik denk dat je met de wind- en de zonne-energie echt wel je kosten naar beneden kunt brengen. Dus uiteindelijk levert dat ook geld op.' (ID-15)

'Ja, ik vind dat die energievoorziening [wel kansen oplevert, red.]. [Tenminste, red.], als er nog iets komt in het verlengde van de windmolens of de zonnepanelen om dat duurzamer te maken: zoals het nu is vind ik het nog niet duurzaam genoeg. Maar ik hou het wel in de gaten. Ik heb weleens geroepen: ik wil wel een windmolentje bij mijn huis. [Dat is nu, red.] nog wat vroeg, denk ik. Het moet nog even doorontwikkeld worden.' (ID-48)

Mogelijkheid om CO₂ vast te leggen in de bodem

'Ik weet niet hoe het gaat met de vastlegging van koolstof, CO₂ vastlegging of dat ergens nog beloond kan worden/of de sector daar ook voor in beeld is. Kijk, als je grasland natuurlijk na 4/5 jaar weer vernieuwt dan geldt dat niet natuurlijk. Maar in ons geval wat betreft [...] met eigenlijk eeuwigdurend grasland mag je verwachten dat je een redelijke hoeveelheid CO₂ kunt vastleggen, omdat je in principe je organisch stof in de grond verhoogt en dus daarmee ... Ja,

en die credits dat zou een kans kunnen zijn om daar ook nog een verdienmodel aan te hangen eigenlijk.' (ID-34)

Agrarisch natuurbeheer

'Van Agrarisch Natuurbeheer denk ik dat het echt wel kansen zijn. Je kan laten zien dat natuurbeheer ook volwaardig en goed kan tegen veel minder kosten als anderen zou kunnen. Er is heel veel geld voor natuurbeheer, in Den Haag zit heel veel geld voor natuurbeheer in het algemeen, voor agrarisch natuurbeheer dat gingen ze nou weer verhogen, het budget, ik denk dat dat echt kansen zijn.' (ID-08)

Weidetoeslag maakt het mogelijk dat ook bedrijven met een slechte verkaveling kunnen blijven weiden

'Ik geloof in weidegang. Ik ben liefhebber van koeien in de wei. En ja, ik denk dat met bepaalde duurzaamheidsdingen dat je ervoor kan zorgen dat een bedrijf met een niet optimale verkaveling zoals ik en niet heel erg groot, toch links en rechts wat kan binnen sprokkelen. En op het moment dat dat er niet was, ja dan leg ik het eerder af ten opzichte van iemand met 80 hectare om de stal heen en de koeien binnen.' [het gaat over de weidetoeslag, red.]. (ID-36)

Kringlooplandbouw is een kans in combinatie met burgerparticipatie

'Ik denk wat ik wil ligt in kringlooplandbouw en het logisch doen, als het moment er voor is dat men die kant op wil, is het nu [...] Het geeft ook kansen om een andere richting op te gaan dan te blijven intensiveren, waarvan je al dacht: dat past helemaal niet, is dat nou wat ik wil, word ik enthousiast van die vergunning die er ligt, of dat bouwblok wat er ligt dan zou ik mijn stal nog weer kunnen verdubbelen [...] en ook die participatie van burgers, dat steeds meer mensen wel bezorgd zijn over hun omgeving, daar ook aan bij willen dragen [...] Betrek mensen er ook maar bij, komt op hele leuke ideeën want soms zit je gewoon vast in wat al jaren gedaan is. Ik geloof dat dat erg nodig is, medestanders en die kan je echt wel vinden als je daarvoor openstaat. Dan wordt je gewoon niet zo makkelijk weggezet.' (ID-05)

'Misschien nog meer de kringloop wat sluitender maken, omdat we meer afvalstromen moeten kunnen verwaarden en zo. Ik heb niet direct voorbeelden, maar dat is wel een heel sterk punt in de melkveehouderij he [...] in het boeren hebben wij natuurlijk aankoop. Er zit natuurlijk al heel veel restproducten he verwerkt. Het kan altijd nog wel meer denk ik.' (ID-27)

B5.1.4 Kostprijs verlagen

Duurzaamheid kan ook kostprijs verlagend werken.

'Er zijn natuurlijk dingen die en duurzaam zijn en kostprijs verlagend, zoals het investeren in zonnepanelen waardoor je je eigen energie zou kunnen opwekken of ledlampen die voor energiebesparing zorgen of nou ja, welzijnsverbeteringen voor de koeien waardoor ze makkelijker oud worden. Ja, dat bijt elkaar absoluut niet dus zeker zijn daar kansen in dat je en verduurzaamd en er zelf beter van wordt en daarom zeg ik ook bij een betere marge is helemaal niet uit te sluiten, juist niet dat de verduurzaming toeneemt want boeren gaan investeren in hun stallen, in hun bedrijven en ook iedereen die intensief is, is er heus wel van overtuigd, of iedereen, maar veel wel, dat een beetje extensiever worden niet zo gek is. Dus maar het moet allemaal betaald worden en als dat niet betaald kan worden, ja, dan staat dat ook stil.' (ID-24)

Belang van verduurzaming maakt het misschien ook mogelijk dat er minder kunstmest gebruikt hoeft te worden.

'We zijn niet biologisch, maar ik vind het ook mooi om ook bijvoorbeeld klaver en zo te gebruiken voor het stikstof in plaats van dan kunstmest te strooien op die percelen. Maar dat zou nog wel mooi zijn als je daar meer mee kon. Ik vind het al een hele rare regel dat je verplicht bent om kunstmest te strooien. Dat je kunstmest moet afnemen, dat vind ik heel raar [...]. Dus dat zijn wel dingen dat ik hoop met die duurzaamheid dat ze dat ook aanpakken. Dat is gewoon macht. Geld en macht die dat in stand houden.' (ID-38)

B5.1.5 Betere zorg voor de bodem

'Bodemleven verbeteren, stroken teelten, de mest aanwenden op de plek waar de plant het nodig heeft en niet meer breeduit. Mest scheiden, dunne en dikke fractie, op verschillende manieren bij gewassen waar wat nodig heeft, dunne fractie op grasland/dikke fractie bij bouwland.' (ID-07)

'[De bodem, red.] is wel echt een onderdeel wat wij de laatste 20 jaar denk ik heel erg hebben laten versloffen. Er waren allerlei kunstmiddelen om te zorgen dat er toch wel veel gras en ook wel mais maar vooral gras groeide. Echt een streek van gras. En je merkt dat dat steeds met minder hulpmiddelen moet zeg maar en dat je weer teruggaat naar de natuur. Dan wordt het dus weer heel erg belangrijk om zuinig op je grasgrond te zijn. Niet laten vertrappen. Niet te vroeg erop, niet te laat. Voorwerken met de sleepslang en veel water gebruiken. Let op je banden. Al dat soort dingen, dat wordt belangrijk. En dat is eigenlijk voor onze sector best wel nieuw, want we hadden daarvoor hadden we natuurlijk best wel een beetje het idee van ja, je gooit gewoon zoveel stront en zoveel kunstmest erop en dan het groeit en dan is het prima. Ja, dingen als organische stoffen en zo dat gaat wel weer belangrijk worden, vooral in droge periodes. En ja, ook om weerstand in je grasland te hebben.' (ID-04)

'Ook het rentmeesterschap ten opzichte van je dieren, van het land hè wat ik net zei. Dus een beetje, ja, dat is een beetje bijbelchtig wat ik zeg hoor, maar het is een beetje goed met de schepping omgaan eigenlijk, hè. Ik ben echt geen zwarte kousen jongen, maar dat voel ik wel zo dat je niet je land helemaal uitmelkt of ophoogt met stront of zo.' (ID-21)

B5.1.6 Korte ketens

'Ik zie daar op zich wel kansen in: dat ... huisverkoop [van vlees, red.] toch ... een substantieel onderdeel van het inkomen kan zijn. En daarbij haal je dan de burger ook op het bedrijf en kun je ook de burger laten zien waar je mee bezig bent.' (ID-46)

'Wij doen bijvoorbeeld ... lokale verkoop en daarmee een beetje onderscheidend zijn aan wat anderen doen. Maar als iedereen dat gaat doen dan is dat onderscheid ook weg.' (ID-39)

'Destijds hebben mijn vrouw en moeder samen de ijsmakerij opgezet. Toen hebben we voor 35 hotels/restaurants in de regio ijs gemaakt, ijscokarren worden op evenementen/beurzen overal stonden en dan de huisverkoop. Nu hebben we dat weer teruggeschroefd. Mijn ouders zijn uit het bedrijf gegaan, mijn vrouw doet nog meer binnen het bedrijf maar in de financiële boekhouding. We hebben gezegd: de makerij is er ook uit, we betrekken het ijs nu van een leverancier die de melk bij ons komt halen. We hebben alleen de verkoop en daar hebben een aantal meisjes in de zomer in de winkel gestaan die de ijsverkoop doen. Dan is dat allemaal heel leuk. Wij vinden die burgers te betrekken bij ons boerenbedrijf een heel mooie tak, maar het kost heel veel tijd.' (ID-10)

'Wortels, aardappels, uien, knoflook, groenbemester, tarwe, mais, van alles ... Eigenlijk kijken we naar het meest economische voor de grond ... Wij verkopen ze nog niet zelf. Dat zijn we aan het ontwikkelen. Nu wordt het nog allemaal afgezet op de markt.' (ID-47)

'Ik zeg: we hebben al een huisje, laten we gewoon eens proberen dat voor toerisme aan te bieden. We hebben ons aangesloten bij het Groene Hart logies, dat zijn dan boerderijen, een beetje agrarisch gerelateerde accommodaties aanbieden, of dat nou hotels zijn of hotelkamers of appartementen, groepsaccommodaties of vakantiehuisjes zijn. We hebben een website gebouwd en we zijn het land ingetrokken van kom maar. Wij dachten dat we de 65+, de fietsers, de wandelaars ... in dat huisje zouden ontvangen. Maar vanaf dag 1 zat het vol met buitenlandse gasten uit: Tsjechië, Israël, Peru, Italië, Rusland.' (ID-09)

B5.1.7 Alternatief voor intensivering

'Zeker zijn daar kansen in, dat je én verduurzaamt én er zelf beter van wordt. Daarom zeg ik ook: bij een betere marge is helemaal niet uit te sluiten, juist niet, dat de verduurzaming toeneemt. Want boeren gaan investeren in hun stallen, in hun bedrijven. En ook iedereen die intensief is is er heus wel van overtuigd - of iedereen.. maar veel wel - dat een beetje extensiever worden niet zo gek is.' (ID-24)

'Wij gaan dit jaar extensiveren omdat wij denken dat daar binnen Den Haag méér draagvlak voor blijft dan voor de manier zoals wij boeren.' (ID-12)

B5.1.8 Kansen voor familiebedrijven

'Als je zegt grondgebondenheid, dan zeg je gewoon: zoveel land voor je koeien en dat is duidelijk. Dan zijn de kleinere bedrijven in het voordeel. Nu ben ik in het nadeel terwijl ... dan zegt iedereen: jij doet veel aan duurzaamheid, biodiversiteit en natuur.' (ID-08)

'Als we toch van onze biodiversiteit houden, zeg dan... hardop 'we willen die grote megabedrijven niet, we willen naar de kleinere familiebedrijven'. Maar daar zijn de marges zo klein, als daar een opvolger zich aandient en die jongens moeten een keer een nieuwe stal of moeten een milieu-investering doen, zegt de bank: jullie bedrijf is zo klein, jullie hebben geen marge meer, jullie draaien geen rendement, we gaan jullie niet financieren.' (ID-10)

B5.1.9 Meer geld beschikbaar

Door het belang dat aan duurzaamheid gehecht wordt, is er ook geld voor beschikbaar.

'Een van de kansen die je krijgt op het moment dat je een bepaalde transitie ingaat als sector is dat daar een blik geld voor vrijkomt voor bepaalde investeringen. En in sommige gevallen kunnen die inderdaad positief uitpakken. Daar zit een reële kans in om af en toe wat te doen, ook al zou het misschien niet uit kunnen. Maar om dan mee te gaan met de stroom, ja dat je je bedrijfsvoering daardoor wel op orde houdt en ook maatschappelijk geaccepteerd is. Dat is wel een kans om dat te doen. En ik denk dat je ... Ik denk dat er steeds meer de aandacht komt voor de integrale benadering. Dus ik denk dat dat een hele grote kans levert om het sterke verhaal wat je eigenlijk als landbouw hebt om dat meer bekend te maken of meer uit te gaan dragen. Ik zie daar wel een ... Ik zie op lange termijn als een heel positief iets. Op korte termijn moeten we denk ik nog even door een vervelende periode.' (ID-30)

Bijlage 5.2 Geïnterviewde melkveehouders over oplossingen voor verduurzaming

Uitleg van de afkortingen:

SP1 is de interviewer

SP2 is de melkveehouder die geïnterviewd wordt. Bij een aantal interviews waren meerdere respondenten aanwezig – bijvoorbeeld de melkveehouder, diens partner en/of diens zoon of dochter. Deze respondenten worden dan aangeduid met SP3, SP4 etc.

ID-.. geeft aan welke respondent geïnterviewd is.

Over de melkfabriek:

Enkele geïnterviewde melkveehouders noemden hun melkfabriek bij name in de antwoorden die ze gaven. In deze citaten hebben we de naam van de melkfabriek veranderd in 'de melkfabriek', of als er meerdere melkfabrieken in één citaat genoemd werden: melkfabriek X, Y, Z of W.

Behalve naar belemmeringen werd de geïnterviewde melkveehouders ook nog naar oplossingen gevraagd. De vaakst genoemde oplossing was integraal beleid. Dit werd 53 x genoemd. Externe prikkels werden ook vaak als oplossing gezien. Hier werd 43 x iets over gezegd. Andere oplossingen die genoemd waren, zijn: het hebben van een visie (25 x genoemd), oplossingen op maat, dus aangepast aan specifieke bedrijven (18 x genoemd), betere informatievoorziening (12 x genoemd), samenwerking (10 x genoemd), verder kijken dan de landbouw (3 x genoemd) en meer innovatieve projecten (2 x genoemd). Daarnaast kwamen nog een aantal (9) oplossingen voorbij die onder het kopje 'overige' werden geschaard. Hier ging het over buiten de landsgrenzen kijken (globaal en als dat niet kan in ieder geval op Europees niveau), betrekken van andere ketenactoren, kortere lijnen (geld voor verduurzaming niet via 'praatgroepjes'), erkenning en transparantie.

Hieronder werken we de meest genoemde oplossingen wat verder uit.

B5.2.1 Integraal beleid

Veel melkveehouders maken zich zorgen dat er teveel beleid op deeldossiers wordt gemaakt. Daardoor ontstaan tegenstrijdigheden die de boer niet zelf kan oplossen. Ze houden een pleidooi voor meer integraal beleid.

'Als je beleid maakt zou je echt aan de beleidstafel allerlei verschillende vakgebieden samen moeten brengen en dan zeggen: hoe kunnen we nou het beste alles bereiken en niet één dingetje bereiken. En dan hoort er ook altijd iemand bij te zitten die zegt of het financieel haalbaar is voor die bedrijven.' (ID-24)

'Dat is natuurlijk super lastig want tegenwoordig leiden we alleen maar specialisten op, geen generalisten. Die zijn er weinig dus dat is heel moeilijk, maar het is wel noodzakelijk.' (ID-24)

'Veranderen is voor iedereen moeilijk en je ziet hier dat een hele keten moet veranderen en uiteindelijk ook een consument.' (ID-05)

'We moeten wel met zijn allen dezelfde taak doen. En niet dat wij in de landbouw zoveel mogelijk emissie moeten gaan doen en dat die emissie weer opgeslokt wordt door vliegverkeer en auto's en alles wat eromheen hangt.' (ID-41)

'Een integrale benadering is ... daar, denk ik, het essentiële punt in. Dus gezamenlijk zoeken naar waar ligt het optimum en hoe past jouw bedrijf daarin?' (ID-30)

De melkveehouders geven verschillende voorbeelden van beleid dat tegenstrijdig is van overheidswege.

'De overheid heeft er een handje van om op deelgebieden te werken. Ze pakken ammoniak, ze pakken methaan en ze pakken antibiotica. Ik denk dat de sector daar uit moet komen. Dat men gewoon de boel integraal moet gaan benaderen, zeker op het gebied van methaan en ammoniak want ... vooral in veevoer zitten tegenstrijdige dingen en dat moet je voorkomen zeg maar.' (ID-16)

'De maatschappij zegt: het moet allemaal weer wat kleiner worden en kleinschalig en zo. Maar om mij heen zie ik nu gewoon gebeuren dat bedrijven waar 100 koeien gemolken worden opgekocht door bedrijven waar 500 koeien gemolken worden.' (ID-27)

'Aan de ene kant willen ze dat wij verduurzamen en aan de andere kant wordt er ook nog eens een hoop landbouwgrond allemaal onttrokken voor zonneweiden, natuurgrond, woningbouw. En dan willen ze ook nog een grondgebonden melkveehouderij.' (ID-26)

'Dus niet alleen meer energie opwekken ... maar ook minder verbruiken. Ik denk dat je voor 50 euro naar Ibiza vliegt, kunnen we daarmee stoppen?' (ID-03)

'Dan kom je ... op de zonnepanelen ... en de subsidie die daar gegeven werd. Prima. Het is alleen jammer, ... de prikkel dat er geïnvesteerd wordt in zonnepanelen en aan de andere kant ga je [de subsidie, red.] nu afbouwen want het gaat al zo hard.' (ID-14)

'Als je een bedrijf hebt want intensief is, is helemaal niet erg want die mest kan prima op akkerbouwgrond van een collega, want die heeft die mest nodig voor zijn duurzame akkerbouwbedrijf.' (ID-12)

'We kregen melkrobots en dan werd er ook een onderzoek gedaan hoe ze vonden dat het gedaan werd. Kreeg ik een score op pootgezondheid van 2 op de schaal van 5. En ... ik heb nooit problemen [met pootgezondheid, red.]. Waarom kreeg ik een 2, omdat ik nooit een potenbad deed.' (ID-11)

'De Agrarische Natuurvereniging hier heeft geen budget om meer boeren aan te nemen. Dus er staan boeren op de wachtlijst voor agrarisch natuurbeheer, maar er is geen geld om die boeren vervolgens te gaan vergoeden.' (ID-05)

'Als ik mais koop ergens bij een akkerbouwer en ik zet mijn mest daar weer af, dan denk ik niet dat het perse allemaal grondgebonden moet zijn. Alleen je moet wel gewoon kijken naar de reststromen, waar je die laat. En al is het in een vergister waar weer energie van gemaakt wordt, ja, dat is ook duurzaam denk ik dan.' (ID-26)

'Dat we dan de vossen maar hun gang laten gaan en alle weidevogels worden opgevreten.' (ID-33)

'Als de ooievaars niet ... weggehouden worden dan help je mijn die kievietjes ... niet. En dan kan u ... de premie krijgen voor een goed ooievaarbeheer en ik voor de kievietbeheer, maar we hebben allebei niks. Of ja, we hebben allebei wat bereikt maar de natuur is er niet beter van geworden.' (ID-06)

'Ik denk dat wij nog veel meer de vrije hand zouden moeten krijgen dat je op goede momenten bijvoorbeeld je mest uit kunt rijden en niet op tijdstippen, data. Als we bijvoorbeeld de deadline hebben en we moeten dan nog de put leegmaken en er komt dan slecht weer aan ... dan rijden we de bodem kapot of we rijden net met een bui van 30-40mm waardoor het allemaal weer wegstroomt en ja, dan kunnen wij daar geen goed werk leveren.' (ID-33)

Tegenstrijdigheden in beleid komen soms ook bij de marktpartijen vandaan.

'Tegenstrijdigheden bijvoorbeeld [bij de zuivelverwerker, red.] met celgetal en met de weidegang ... er zitten wel keerzijdes aan dat je daarin niet te ver door moet gaan.' (ID-16)

'Je ziet toch heel vaak bedrijven die toch een iets lagere productie hebben die extensief zijn en die ogenschijnlijk heel veel doen aan duurzaamheid en die dan niet mee kunnen doen aan On the way to PlanetProof.' (ID-34)

'Mijn bank bijvoorbeeld zegt: nee dat is leuk maar in jouw gebied hebben we geen pilot. Dan frustreert het als diezelfde bank in de krant zegt: "Wij gaan voor biodiversiteit of wij gaan voor duurzaamheid."' (ID-05)

'Bij Leerdammer ... word je beloond met hoe meer blijvend grasland je hebt hoe beter ... En ga je naar de Marke ... en die vertelt eigenlijk een heel ander verhaal. Wij doen heel bewust ... een gedeelte blijvend grasland en een gedeelte tijdelijk grasland om te ruilen met je mais ... Dan kan je die opgebouwde stikstof weer voor je mais gebruiken en je organische stof opbouwen op het moment dat er grasland staat ... Je wordt door Leerdammer wel in een bepaalde hoek gedrukt.'

Soms ervaren melkveehouders tegenstrijdigheden die eigenlijk trade-offs zijn, dat wil zeggen afwegingen tussen de ene en de andere doelstelling.

'Met veevoer is het zo als je streeft naar minder methaan dan heb je al gauw de kans dat je meer stikstof uitstoot.' (ID-16)

'Aan de ene kant vind ik het heel belangrijk om zoveel mogelijk eiwit van eigen land te halen, maar ... dan moet ik eigenlijk gewoon stoppen met weidevogels want dan kan ik er veel meer [eiwit, red.] van afhalen.' (ID-11)

'Ik heb de omgevingsvisie van de gemeente Krimpenerwaard pas nog zitten lezen en daar stond in dat ze het waterpeil willen verhogen voor de bodemdaling. Dan wordt het heel lastig boeren, want willen ze graag dat je de koeien heel vroeg naar buiten doet, maar dan verzuipen ze bij wijze van spreken. Dat heeft dan weer met bodemdaling te maken maar dan belemmer je juist de landbouw die grondgebonden is, want die bedrijven die 500 koeien en weinig land hebben, die knikken gewoon ja ja ja. Die vinden het allemaal best.' (ID-08)

'Als je zegt grondgebondenheid, dan zeg je gewoon: zoveel land voor je koeien en dat is duidelijk. Dan zijn de kleinere bedrijven in het voordeel... Als ze vol in gaan zetten op zoveel mogelijk efficiency, CO₂ per kilogram melk, dan houd je alleen nog maar grote bedrijven over.' (ID-08)

'Bij het Zederslootgebied hebben zij een project gestart ... Ooievaars gaan ze dus opfokken ... Op het moment dat ik ... ga maaien en die kleine kuikentjes lopen richting dat vluchtheuveltje toe, dan zie de eerste ooievaars al aankomen; het is gewoon een lopend buffet wat wij doen in de polder!' (ID-09)

'Die goede samenwerking mis ik nog wel een beetje. Want je hebt dan wildbeheerders die zeggen niet te vroeg maaien want er kunnen reekalveren inzitten. En dan die plantencologen die zeggen ja, vroeg maaien want anders krijgen ze allemaal bloemetjes en dan krijg je de verkeerde deling. En dat is prima, maar dan denken wij wel van huh, maar wanneer doen we het dan goed?' (ID-38)

'Het gebruik van kunstmest ... dat wordt natuurlijk toch met fossiele energie gemaakt ... In de toekomst zullen we daar misschien vanaf moeten. De regelgeving is daarin dan weer heel inconsequent. Dat we natuurlijk bedrijfsmest moeten afvoeren en wel kunstmest mogen aankopen.' (ID-27)

Van sommige actoren wordt gezegd dat zij meer dan anderen het integrale beleidsperspectief uitdragen.

'Bijvoorbeeld de Boer Burger Beweging probeert het wel te benaderen, maar ook die hebben nog weleens ... [de neiging, red.] om gewoon punten over te brengen in plaats van om het gezamenlijke te nuanceren.' (ID-30)

'Een instantie als Wageningen doet het natuurlijk vanuit wetenschappelijk oogpunt. De interpretatie daarvan wordt echter nog weleens misbruikt om het weer polariserend te laten werken.' (ID-30)

Bij andere actoren zijn de geïnterviewden minder positief over de integrale beleidsaanpak.

'Ik denk dat de voerfabriek niet meehelpt. Als ik bijvoorbeeld weer meer krachtvoerachtige producten wil verbouwen op mijn eigen land dat zou mijn voeradviseur niet stimuleren.' (ID-32)

'Dat zijn alle veevoerorganisaties. Die zie ik ook wel wat verduurzamen met nieuwe vrachtauto's die wat minder uitstoten, maar of die nou een rol spelen in mijn specifieke duurzaamheid dat denk ik niet.' (ID-08)

'[Over de retail, red]. Op dit moment liggen er Spaanse eieren in de winkel die ... kosten 40% minder als de Nederlandse eieren en niemand controleert de eieren op fipronil. Ze liggen er wel en ze worden dus verkocht. Dus Appie Heijn en de Jumbo en de Spar en de Coop, alles legt er vol van. Dat is dus het gevaar wat om de hoek ligt, op dit moment zijn de boeren in Nederland zachtjes de nek aan het omdraaien, maar het eten blijft uit het buitenland vandaan komen. Dat komt steeds vaker uit het buitenland vandaan en daar missen we gewoon de controle die we zo hard nodig hebben om hier een eerlijk product op de markt te krijgen.' (ID-09)

'Accountantskantoren zitten ... te veel op het spoor van overname en de overnemer en niet op degene die nu op het bedrijf zit en hoe we dat het beste op kunnen lossen ... Die duurzaamheidskant, daar spelen ze ook niet echt een rol.' (ID-14)

'Ik heb de omgevingsvisie van de gemeente Krimpenerwaard pas nog zitten lezen en daar stond in dat ze het waterpeil willen verhogen voor de bodemdaling. Dan wordt het heel lastig boeren, want willen ze graag dat je de koeien heel vroeg naar buiten doet, maar dan verzuipen ze bij wijze van spreken.' (ID-08)

Sommige boeren vinden dat er meer praktijkmensen mee moeten doen bij het ontwikkelen van beleid.

'Dat kunnen niet alleen theoretische mensen zijn, daar moeten praktische mensen bij zitten, dat kan niet anders.' (ID-20)

'Boeren zijn bij uitstek geen specialisten. Dat zijn bij uitstek mensen ... die wel verstand hebben van veel verschillende dingen en die dat grote geheel zien.' (ID-24)

B5.2.2 Een duidelijke visie

'Er moet gewoon een plan komen voor de komende 30 jaar met richtlijnen waar ze aan kunnen werken zeg maar ... Ik denk dat dat beter gaat als nu om de 2-3 jaar.' (ID-40)

'Boeren willen continuïteit. Nou, je kunt niet continuïteit garanderen ... als elke keer het beleid waar je je aan moet houden of regels waar je je aan moet houden veranderen.' (ID-13)

B5.2.3 Externe prikkels

De meeste melkveehouders vinden de melkprijs de belangrijkste prikkel om tot duurzaamheidsmaatregelen over te gaan.

'Als de melkfabriek bijvoorbeeld een concept als PlanetProof hier in de buurt had aangeboden en ik had een paar verduurzamingsdingetjes moeten gaan toepassen ... met een hogere melkprijs tot gevolg... dan staan we er heel open voor ... En andersom ook ... Als het niet een financieel voordeel ergens oplevert ... dan vind ik het ook niet belangrijk.' (ID-32)

Er worden ook kritische kanttekeningen geplaatst bij de melkpremies voor duurzame maatregelen.

'Ze [de melkfabriek, red.] worden een beetje door de maatschappij natuurlijk wel gedwongen om daar wat stappen in te zetten. Alleen het levert niet veel op. Dat is het probleem een beetje. Het is eigenlijk gewoon, zo sluipenderwijs wordt dat dan een beetje de standaard he. Er zit eigenlijk te weinig verdienmodel in.' (ID-27)

'De melkfabriek heeft echt een mooi duurzaamheidsprogramma, maar als dat dan 60 cent per 100 liter melk is! Dat je dat niet uit de markt kan halen, maar dan is daar ook iets mis.' (ID-05)

'De melkfabriek heeft een extra probleem. Als je natuurlijk melkfabriek X hebt, die hebben verse melk dus die kunnen dat verwaarden en vermarkten. Melkfabriek W exporteert dat [melkpoeder, red.] naar Afrika en Azië, dan zijn de mensen überhaupt blij als ze melk kunnen kopen. Daar ligt de situatie anders. Je kan niet van die mensen vragen: ga dat eens even betalen in Afrika. Dat moet dan hier vanuit de overheid komen.' (ID-08)

'Ik heb geïnformeerd bij biologische melkverwerkers, die zeggen: nee we hebben een stop, want wij willen toch graag dat de boeren die nu al onze melk verwerken, waar we nu de melk van verwerken, een gegarandeerde melkprijs geven. Met andere woorden als we alleen maar meer melk krijgen dan gaat die melkprijs zakken want dan wordt er ook weer mee gestunt en dan kunnen we het niet kwijt. Want biologisch is wel leuk, maar het segment groeit niet en het percentage wat mensen kopen, groeit niet.' (ID-09)

Sommige melkveehouders vinden beloningen voor landschaps- en natuurbeheer belangrijk, in verschillende vormen.

'Ja, dat was ook wel een financiële prikkel. We hadden toen in die tijd dat we met dat weidevogelbeheer begonnen voer zat. We hielden elk jaar voer over en nou, en weidevogelbeheer daar komt minder voer van af, maar wel een vergoeding. Nou, dan kun je daar net zo goed wel aan meedoen.' (ID-32)

Maar ze wijzen er ook op dat ze de huidige vergoedingen voor landschaps- en natuurbeheer te laag vinden.

'Agrarisch natuurbeheer: we hebben ons bedrijf grotendeels ligt in "wit gebied" wat zoveel betekent: "we hebben bepaald dat we het niet belangrijk vinden om daar natuur te beheren". Bovendien heeft de Agrarische Natuurvereniging hier geen budget om meer boeren aan te nemen. Dus er staan boeren op de wachtlijst voor agrarisch natuurbeheer, maar er is geen geld om die boeren vervolgens te gaan vergoeden.' (ID-05)

'Je krijgt wel een compensatie als je aan natuurbeheer doet. Nu krijgen we € 300,00 dat is wel leuk en aardig maar als je echt wat wil doen dan zou je moeten zeggen: we gaan die bedrijven echt gewoon structureel fors meer geven. Dat het echt gewoon een goede 2e tak wordt.' (ID-08)

'Voor die weidevogels krijg je € 40,00 voor een grutto en € 60,00 voor een tureluur. Als je er 48 hebt dan heb je ook aardig wat. Als je kijkt wat ze aan die natuurorganisaties geven, dan

mogen ze 1/10e aan mij geven dan ben ik klaar met werken voorlopig. Wij doen het in ieder geval efficiënter.’ (ID-08)

‘Als ik aan agrarisch natuurbeheer meedoe, krijg ik dan € 800,00. Dat noem ik ook knoeien in de marge, dat zijn niet voor mij de punten waarvan ik denk: als ik die kant opga, dus ik doe dat land, dan krijg ik van Nemelco € 800,00. Daar wordt je niet rijk van. Dus de beloning moet dan zijn dat het niet 0,6 cent is maar dat het 2 of 3 cent wordt, dat die marge gewoon groter is.’ (ID-12)

Over subsidies zijn de meningen verdeeld. Als er subsidies zijn maken de boeren er graag gebruik van en laten ze de subsidie meewegen in hun beslissing.

‘Prijzen voor meer duurzame producten, dan heb je denk ik een goede definitie van duurzaamheid nodig. En als het duurzame aspecten zijn zoals ecosystemen die een publiek goed zijn, dan heb ik daar weinig vertrouwen in. Enkel op koolstofefficiëntie, dat is een van de weinige problematieken die even groot is als het grootste systeemniveau waar we in acteren. Dus daar zou de markt nog op kunnen sturen omdat de hele markt hetzelfde belang heeft bij dat publieke goed.’ (ID-30)

‘Op lokaal niveau moet je uiteindelijk een rekensom maken: kan dit kleine stukje extra wat je doet voor de meerprijs uit. Maar vaak lijkt het toch meer een sigaar uit eigen doos te zijn dus dan concurrer je je eigen concullega’s eruit ... Dus dan is er weinig vertrouwen.’ (ID-30)

Echter, veel boeren vinden dat er belangrijke nadelen aan subsidies kleven.

‘Ik denk dat ... [subsidies, red.] echt belangrijk zijn maar dan ook wel wat laagdrempelig. Ze maken het allemaal zo ingewikkeld.’ (ID-01)

‘Er was ook subsidie op die voerwagen, maar dan kwamen er toch wel te veel eisen. Wij hadden ... gewoon even op zijn Jan Boers bedacht hoe we het gingen doen. Een elektromotor eraan plakken en klaar. Maar dan ... moest er helemaal een keuring en ... dan moest je nog ... bijna 10.000 euro eraan uitgeven voordat ... het weer volgens de regels was ... Wij hadden ... bijna het geld geregeld, maar dan krijg je dus die subsidie niet ... het was niet makkelijk haalbaar.’ (ID-06)

‘Eigenlijk wil ... degene die de prikkel geeft dat er geïnvesteerd wordt in zonnepanelen en aan de andere kant gaan ze het nu afbouwen want het gaat al zo hard.’ (ID-14)

‘[Over een gelijk speelveld als een voorwaarde, red.] Binnen een afschermd markt zoals binnen de EU waar subsidies verdeeld worden over de lidstaten moet dat onder dezelfde voorwaarden voor alle lidstaten gebeuren. En daar moet niet een individueel land bovenwettelijk zijn ten opzichte van anderen.’ (ID-30)

‘Ik heb helemaal niks met subsidies. Helemaal niks. Vaak merk je ook als je iets met een subsidie koopt dan krijg je 20% subsidie, alleen dan is dat product ook 20% duurder.’ (ID-03)

‘Ik heb met EurepGAP, met al die certificeringsprogramma’s heb ik meegedaan, en wat heeft het opgeleverd, helemaal niks. Ik ben geen subsidiejager, maar je krijgt alleen veel subsidie als je grote investeringen kunt doen.’ (ID-43)

‘Binnen een afschermd markt zoals binnen de EU waar subsidies verdeeld worden over de lidstaten moet dat onder dezelfde voorwaarden voor alle lidstaten gebeuren. En daar moet niet een individueel land bovenwettelijk zijn ten opzichte van anderen.’ (ID-30)

‘Ik ben tegen subsidies. Ik zeg altijd de eerste bedrijven die iets uitzoeken die moeten natuurlijk geld hebben om iets uit te zoeken. Maar een subsidieregeling intact houden vind ik

zeer slecht. De markt moet zijn waarde doen. Als dat niet door de markt lukt dan moet dat op een andere manier opgelost worden vind ik.’ (ID-41)

‘Wij als boeren betalen al niet veel belasting omdat we geen reet verdienen. Dus dan heb je niks aan een belastingvoordeel.’ (ID-20)

Sommige boeren vinden kennisuitwisseling heel belangrijk, al kleven daar ook beperkingen aan.

‘Ons vak is wel zo dat je, zeker de laatste paar jaren met Corona, in een beetje een isolement leeft hè. Als je nooit een studiegroep hebt, ja, je spreekt toevallig je buurman een keer, maar ja, dat is ook een klein wereldje.’ (ID-21)

‘Dat [studie-, red.]clubje met regeneratieve landbouw, die willen allemaal wel veranderen; die weten alleen nog niet zo goed hoe en daarom zijn we bij elkaar gekomen ... Dat zijn best wel jonge, eigenlijk allemaal bedrijfsopvolgers ... en ik sta ervan te kijken wat een kennis die jonge generatie heb. Dat vind ik echt wel gaaf om te zien eigenlijk dat ik denk jeetje, wat een kennis zit er onder die jonge boeren, dat is gewoon niet normaal ... Maar er zijn ook groepen die ... geen opvolgers hebben of die al tegen het eind van hun carrière lopen die geloven het allemaal wel een beetje. Die staan niet meer vooraan in de rij om nou dingen te veranderen.’ (ID-15)

‘Ik heb wel het idee dat over het algemeen de jongere agrariërs ... er wel voor open staan. Maar ja, [de buurman, red.] waar ik dat weidevogelproject mee doe ... die is dan twee jaar ouder als mij, maar die is sociaal niet heel erg in het netwerk ... maar die doet dus wel mee. En je hebt ook weer anderen die zeg maar bijna elk weekend in de kroeg zitten qua sociaal netwerk en die zeggen wat een onzin die vogels.’ (ID-29)

‘[Er gebeurt ook kennisuitwisseling buiten de studiegroepen, red]. Ik heb een paar goede collega’s, een paar vrienden eigenlijk ook wel. Daar hebben het over heel veel dingen mee. Gewoon hoe heb je dat aangepakt? Maar ook met een managementgroep doen we dat.’ (ID-26)

Regelgeving wordt door sommige boeren genoemd als noodzakelijk, omdat ze denken dat vrijwillige maatregelen niet voldoende resultaten opleveren. Maar veel boeren tonen een allergie voor het huidige stelsel van regelgeving.

‘Persoonlijk heb ik weleens nagedacht over ... een kleine windmolen, dat past gewoon goed in de combinatie met zonne-energie. Maar de andere twee maten zijn er niet voor en nou, in de omgeving staan we ook niet op het lijstje dat er zomaar een windmolen zal komen, dus nou, dan laat je dat los.’ (ID-14)

B5.2.4 Oplossingen op maat

‘Ik vind verduurzaming wat ik straks ook aangaf is wel een heel breed begrip van wat valt daaronder? Ik vind het belangrijk, maar ik vind wel dat je de bedrijven de ruimte moet geven in hun kracht en dat vind ik echt heel jammer dat dat niet gebeurt. Ik bedoel, het ene bedrijf kan heel goed wat je straks aangaf de een is grondgebonden, maar kan daar echt in plussen. De ander heeft heel veel met natuur. Heeft daar ook heel veel feeling bij. Nou, die kan daarin plussen. de ander kan ... Heeft CO₂-uitstoot wat echt helemaal onder controle is. Weet helemaal precies ... Heeft dat helemaal in de vingers. Dus die kan dat echt heel erg drukken. De ander kan dus ... Iedereen heeft een bepaald iets. De ander is helemaal gek van koeien en die gezondheid is ontzettend laag en die ... maar wij moeten tegenwoordig alles kunnen en dan ben je duurzaam. Terwijl ik denk als je in heel Nederland een bepaald plateau zou hebben dat iedereen ... Dat we uiteindelijk een gemiddelde halen, maar niet een gemiddelde op een bedrijf maar een gemiddelde in een ... Dat zou ik veel beter vinden, want dan kan iedereen ook ... Dan blijf je ook ondernemer. Dan kun je kiezen van hey, waar wil ik me op focussen? Wat vind ik mooi om te doen? waar heb ik gevoel voor? Maar zoals die CO₂ wat ze bijvoorbeeld nu van plan

zijn dat in 2030 moet dat geloof ik naar 900 of zo qua uitstoot terwijl de twee ... Ik zit ook in de VKA studiegroep. De twee beste bedrijven die daar al sinds 2016 of zo zijn ze daarmee bezig, die zitten nog amper op 900. En dan verwachten ze wel over 8 jaar dat iedereen daar op gemiddeld zit. Dat zijn doelstellingen denk ik, ten eerste is dat realistisch? En ten tweede, altijd als je het ene haalt kost dat iets ... Ergens anders kost dat weer iets. Dus hou dat wel in het oog.' (ID-38)

B5.2.5 Betere informatievoorziening

'Dat de zuivelindustrie een verhaal heeft naar de consument. Dat ze zeg maar weten hoe wij melk produceren en dat ze denken nou, dat doen ze daar goed.' (ID-14)

'Als we het goed doen en we kunnen dat goed uitleggen dan heb je kans dat de acceptatie bij de consument en de burger, is niet altijd hetzelfde, dat die er is.' (ID-14)

'Dat betekent ook dat we heel veel moeten gaan voorlichten. En niet de voorlichting die op dit moment aan de kinderen wordt gegeven op school. Daar staat gewoon zwart/wit dat de boeren de vervuilers zijn, de problemen hebben veroorzaakt of mede veroorzaakt en dat we allemaal minder vlees moeten gaan eten.' (ID-09)

'Ik zit in de trekker en dan luister ik altijd radio en dan hoor je weleens iets van Milieudefensie voorbijkomen. Hele korte kreten, het is maar 3 sec. Stem Groen Links want vergroenen natuur. Waarom hoor ik nooit ... eet eens Nederlands product. Kijk eens naar de koeien in de wei ... Niet politiek gericht maar gewoon een blij berichtje van: mooi weer is het vandaag he? Wees dankbaar voor de boeren die in Nederland eten produceren ... Dat soort korte statements zouden we elk uur een keer op de radio moeten horen, dat we weer een stukje waardering kunnen krijgen.' (ID-09)

B5.2.6 Samenwerking

'Ze zeggen weleens nood leert bidden. En als jij zeg maar met zijn allen op een eiland of met zijn allen in een vliegtuig zit en je hebt een probleem, dan ga je allemaal oplossingsgericht zoeken van hoe je het samen kunt oplossen. Dan is dat allemaal jouw probleem. En nu is het gewoon zo we staan allemaal op de grond en iedereen heeft een verschillend probleem [...] Als je niet hetzelfde probleem hebt is het heel moeilijk zeg maar om tot elkaar te komen. SP1 Ja. Maar hoe zou je dat kunnen oplossen? SP2 Ik denk door te spreken en te creëren van gezamenlijke problemen. Dus bijvoorbeeld zeg maar als je het hebt zeg maar over klimaat of stikstof, zeg maar dat meer uitkleden zeg maar wat ons gezamenlijk probleem is. Daarnaast terug. En dan daaruit zeg maar keuzes maken [...] dan kun je elkaar uitleggen waarom je dat zo denkt. En als iets niet kan dan kun je bijvoorbeeld wel zeggen van ok, het kan niet zeg maar. Maar hoe kunnen we dat dan vormgeven zeg maar dat voor ons het probleem dan minder groot is? Of dat jullie ook aan ons denken. Dat je concessies doet, concessies maakt.' (ID-45)

'Als we nou gewoon samenwerken ... met een bepaalde natuurclub en zo, elkaar niet aanvallen maar gewoon samenwerken. Met grond die ze dan ergens kopen en zeggen van, hey, hier boeren, probeer het eens, deze regels houden we aan vast. Dan kunnen jullie er nog een mooi product afhalen. En we houden een beetje biodiversiteit dat niet alles in één keer alles gemaaid wordt bijvoorbeeld. Dan hebben we een uitgestelde maaidatum, maar dat kunnen we dan mooi hooien. En daar wissel je zo een beetje in een bouwplan mee rond. Rondom de sloten ... maken we mooie akkerranden met bloemenmengsels of zo die niet bemest worden en waar niet bespoten wordt. Dan heb je ook in een keer de waterkwaliteit en zo mee te pakken.' (ID-26)

'Als je dan een keten ... hier in Limburg met elkaar kunt afspreken, zeg maar een Hendriks Graszoden met een grote akkerbouwer en ik als rundveehouder ... dat hij mij betaalt voor de biodiversiteit te behouden in het gebied, kan hij groot blijven ... of kan hij zijn akkerranden misschien op een andere manier gaan gebruiken. Maar nou is het GLB te zeer op een specifiek bedrijf gericht.' (ID-42)

B5.2.7 Verdienmodel

'Ik denk dat subsidies, er wordt altijd wel gezegd van die moeten een bepaalde beweging in gang zetten en dan moet eigenlijk de eerste 10% die moet daarin meegaan en dan moet eigenlijk de rest van de 90% die moet dan op een gegeven moment daarbij aansluiten omdat er dan een verdienenmodel is.' (ID-29)

'Als er goed verdiend wordt kan er ook innovatie meer gependend worden. Dus als de melkprijs of het verdienenmodel laag is dan is alles wel heel moeilijk om te gaan realiseren.' (ID-41)

'Ik wil gerust goede dingen doen, maar ... de rekeningen moeten wel betaald worden... Je kan heel veel willen, maar alles heeft zijn prijs.' (ID-48)

'Bij sommige hogescholen huren ze boeren in en adviseurs. Dan krijgt die adviseur 100 euro per uur en die boeren 50 hè ... Dus toen heb ik gezegd ik ben boer en ik ben adviseur. En dan word ik gelijkwaardig betaald anders kom ik hier niet. En nu krijgen de boeren en de adviseurs hetzelfde tarief.' (ID-47)

B5.2.8 Overige oplossingen

Burgerparticipatie. Burgers investeren in de grond van een bedrijf.

'We wensen wel met zijn allen een stuk extensivering en je hebt mensen die hebben spaargeld, dat staat op de bank en krijgen er dus niks voor om je moet er zelfs voor betalen [...] Toen dacht ik: is daar geen match. Daar ben ik mee bezig. We zijn een systeem aan het opzetten [om burgers te laten investeren in grond van het bedrijf, red.]. Dan merk je al dat het niet alleen leuk is dat mensen ... dat je dat financiële probleem zou oplossen, maar dat het gewoon heel mooi is om mailtjes te krijgen, dat mensen zeggen: ik vind het gaaf waar je mee bezig bent en dat wil ik steunen. Dat je denkt: dat gun je elke boer wel, dat is een beter en leuker gevoel dan dat je boos in je trekker op het Malieveld staat te denken dat niemand met je mee wil doen.' (ID-05)

Bijlage 5.3 Geïnterviewde melkveehouders over kritische succesfactoren voor verduurzaming

Uitleg van de afkortingen:

SP1 is de interviewer

SP2 is de melkveehouder die geïnterviewd wordt. Bij een aantal interviews waren meerdere respondenten aanwezig – bijvoorbeeld de melkveehouder, diens partner en/of diens zoon of dochter. Deze respondenten worden dan aangeduid met SP3, SP4 etc.

ID-.. geeft aan welke respondent geïnterviewd is.

Over de melkfabriek:

Enkele geïnterviewde melkveehouders noemden hun melkfabriek bij name in de antwoorden die ze gaven. In deze citaten hebben we de naam van de melkfabriek veranderd in 'de melkfabriek', of als er meerdere melkfabrieken in één citaat genoemd werden: melkfabriek X, Y, Z of W.

In de interviews werd gevraagd wat de melkveehouders beschouwen als kritische succesfactoren voor verdere verduurzaming.

B5.3.1 Markt

De meest genoemde factor is het verdienmodel voor de boeren: investeringen in verduurzaming en extra kosten daarvoor zijn gerechtvaardigd zolang daar voldoende inkomsten voor de boer tegenover staan. De melkprijs is daarbij de sleutelfactor: melkpremies voor duurzaamheid moeten opwegen tegen de kosten van extra maatregelen. Dit vereist ook samenwerking in de keten, waarbij de zuivelondernemingen, supermarkten en consumenten ook hun verantwoordelijkheid nemen, evenals andere partijen (bv banken, voer- en andere leveranciers). Een veel genoemd knelpunt is de hoge grondprijs en de schaarste aan grond, om bijvoorbeeld meer grondgebonden te kunnen werken.

'[Een goed verdienmodel voor melkveehouders, red] Ja, dat is heel belangrijk anders kun je al die dingen niet realiseren wat ik allemaal net opnoemde zeg maar waar je als ja, als sector voor staat om weer maatschappelijk verantwoord voor de dag te komen zeg maar.' (ID-34)

'Dat de vergoedingen voor het uitvoeren van bepaalde duurzaamheidsprogramma's ... dat kan een teelt zijn, dat kan iets zijn op je bedrijf of op je erf - dat die vergoeding dusdanig is dat het absoluut geen geld mag kosten eigenlijk.' (ID-46)

'[Samenwerking in de keten, red.]: ik denk het gat tussen de natuurverenigingen en de consument, de afnemer, want de melkfabriek doet er natuurlijk ook in mee want ja, als die van de zuivel een wens of een eis of een gesprek krijgt en die gaat ermee aan de slag, ja, komt het bij ons op het bordje. Dat is natuurlijk wel makkelijk om het naar ons door te schuiven want ja, hun zetten het, kun je dan de melk daarvoor op zo'n manier afzetten? Maar dat moet toch ook wel een beetje in samenspraak, je kan niet zo alles aannemen.' (ID-23)

'De landprijs, de onttrekkingen die er plaatsvinden met betrekking tot zonneparken, huizen-wegenbouw, industrie dat dat de grote onttrekking aan de landbouw.' (ID-08)

B5.3.2 Overheid

Een andere veelgenoemde factor is een coherent lange-termijn-beleid bij de overheid. De geïnterviewde melkveehouders willen best investeren in duurzaamheid, als ze merken dat de overheid een heldere lange-termijn-visie uitstraalt waarbij verschillende deelonderwerpen in samenhang met elkaar worden behandeld. Vergunningen voor melkveehouders, gemeentebestuur en breder landschapsbeheer moeten daarmee in overeenstemming zijn.

'Een meerjarenplan... Dat er gewoon een toekomstbeeld komt voor 30 jaar.' (ID-40)

'De vergunningverlening, dus eigenlijk de overheid of die meewerkt of niet.' (ID-15)

'Dat ze in het Groene Hart de stikstofuitstoot drastisch willen terugdringen. Ik denk dat die stikstofuitstoot, dat is het grootste gevaar voor de wat minder grote bedrijven.' (ID-08)

'Aanpassing van het landschap ... Bijvoorbeeld in Winterswijk hebben ze dat patrijzenproject en daar doen wel verschillende boeren aan mee die patrijzenstroken aanleggen. Daar schijnt de patrijzen zich weer te herstellen in aantallen ... en dat is wel een succesfactor.' (ID-34)

B5.3.3 Samenleving

Aan de maatschappij vragen de geïnterviewde melkveehouders waardering voor de rol die zij spelen en erkenning van de inspanningen die zij reeds voor duurzaamheid leveren. Een grotere bewustwording bij consumenten, industrie en andere sectoren is volgens hen nodig om te voorkómen dat boeren de duurzaamheidsagenda in hun eentje moeten uitvoeren.

'Een stukje erkenning, door de uitleg naar de consument ook eerlijk en open te houden en niet van alles te roepen ... om het beeld wat positiever naar de consument te houden dat we eigenlijk al best ... ons steentje eraan bijdragen en daar ook eigenlijk mee bezig zijn.' (ID-23)

'Bewustwording is belangrijk ... Die algemene verantwoordelijkheid is niet overal doorgedrongen. ... Verduurzaming is een gezamenlijke verantwoordelijkheid.' (ID-01)

B5.3.4 Soort maatregel

Ook het soort duurzaamheidsmaatregel doet ertoe. Boeren investeren sneller in maatregelen waar ze direct de meerwaarde van zien, en ook het effect op hun bedrijf. Van maatregelen die verplicht of gestimuleerd worden moet vaststaan dat ze werkelijk effectief zijn in de praktijk, en dat ze toepasbaar zijn onder verschillende bedrijfsomstandigheden.

'Weidegang, daar kweek je heel veel goodwill mee bij de consument dus dat vind ik wel heel belangrijk.' (ID-22)

'De moeilijkheidsgraad [van een duurzaamheidsmaatregel, red.] ... Met dat ecoploegen bijvoorbeeld. Wij weten nu dat het kan, alleen het is niet heel makkelijk en het kan ook nog mislukken en als je dan bijvoorbeeld bijna 50% van je maisopbrengst mist dan vind ik dat te veel om de gok nog een keer te nemen. De timing van de loonwerker klopte niet ... en het weer ook eigenlijk: er kwam niet genoeg regen.' (ID-15)

'[Passend in de omstandigheden, red.]: We hadden in de tijd dat we met dat weidevogelbeheer begonnen voer zat. We hielden elk jaar voer over ... en weidevogelbeheer daar komt minder voer van af, maar wel een vergoeding. Nou, dan kun je daar net zo goed wel aan meedoen.' (ID-32)

'Dat was ook wel een financiële prikkel ... we hebben natuurlijk een vrij nieuwe stal, die oude was af en ... de kans deed zich voor zeg maar om daarin te investeren ... een MDV-stal (maatlat duurzame veehouderij) ... te bouwen en daarin goed te investeren en daarbij energiebesparende maatregelen te doen ... Dan is het natuurlijk een financiële prikkel omdat je dan verder kan afschrijven en dat is fiscaal gewoon voordelig. Maar daardoor kan je wel goed investeren in je dierenwelzijn en in je stikstof want daardoor hebben we een luchtwasser gekocht en ja, dat soort dingen.' (ID-32)

B5.3.5 Boer zelf

Ten slotte voelen de geïnterviewde melkveehouders ook dat zij zelf een kritische succesfactor kunnen vormen. Door zich niet in een hoek te laten drijven, maar zelf met initiatieven te komen die de duurzaamheidsproblemen oplossen, en waar ze ook zelf in geloven en plezier aan beleven. Er wordt ook erkend dat bewustwording ook onder boeren beter kan, en dat er nog veel te leren valt aan kennis over verduurzaming en betere bedrijfsvoering onder verschillende omstandigheden.

'Probeer dat wat het dichtst bij je ligt te doen ... Ik zeg: als dat nou is wat bij jouw hart het best past, moet je dat altijd doen, dat is het allerbelangrijkste. Dat is met ondernemen zo: je moet iets doen wat wel bij je past anders moet je echt stoppen of wat anders doen.' (ID-12)

'Dat VKA vind ik al bijvoorbeeld een mooi voorbeeld. Dan ga je met een groep boeren en een proefboerderij dan onderzoek je al heel wat mogelijkheden. En dan zie je ook verschillende dingen bij elkaar.' (ID-38)

'Kennis in elk geval. Want ik jou heb verteld over die workshop over sturen op broeikasgassen bij de melkfabriek, die heeft 2 of 3 uur geduurd en dat gaf zoveel inzicht.' (ID-36)

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

RAPPORT 2023-036

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.200 medewerkers (6.400 fte) en 13.200 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

To explore
the potential
of nature to
improve the
quality of life

Wageningen Economic Research
Postbus 29703
2502 LS Den Haag
T 070 335 83 30
E communications.ssg@wur.nl
wur.nl/economic-research

Rapport 2023-036
ISBN 978-94-6447-683-5

De missie van Wageningen University & Research is 'To explore the potential of nature to improve the quality of life'. Binnen Wageningen University & Research bundelen Wageningen University en gespecialiseerde onderzoeksinstituten van Stichting Wageningen Research hun krachten om bij te dragen aan de oplossing van belangrijke vragen in het domein van gezonde voeding en leefomgeving. Met ongeveer 30 vestigingen, 7.200 medewerkers (6.400 fte) en 13.200 studenten en ruim 150.000 Leven Lang Leren-deelnemers behoort Wageningen University & Research wereldwijd tot de aansprekende kennisinstellingen binnen haar domein. De integrale benadering van de vraagstukken en de samenwerking tussen verschillende disciplines vormen het hart van de unieke Wageningen aanpak.

